

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

КРАСІЛЬНИК ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 336.13:378.4(477)

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСУВАННЯ
ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Варналій Захарій Степанович

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	11
1.1. Економічна сутність фінансування вищої освіти у державі.....	11
1.2. Форми фінансування державних вищих навчальних закладів.....	28
1.3. Особливості фінансування державних вищих навчальних закладів України	45
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ	66
2.1. Механізм фінансування вищої освіти у державі.....	66
2.2. Джерела фінансування державних вищих навчальних закладів.....	83
2.3. Формування затрат на підготовку фахівця у вищих навчальних закладах України	104
Висновки до розділу 2	119
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ	121
3.1. Інституціоналізація системи фінансування державних вищих навчальних закладів	121
3.2. Фінансова оптимізація державних вищих навчальних закладів	134
3.3. Напрями вдосконалення фінансування державних вищих навчальних закладів України в контексті зарубіжного досвіду.....	152
Висновки до розділу 3	170
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ.....	196

ВСТУП

Актуальність теми. Якісна вища освіта є основою інтелектуального та інноваційного потенціалу суспільства, сприяє соціально-економічному розвитку держави. Значення і роль вищої освіти посилюється глобалізацією, трансформаціями суспільних процесів, розвитком науково-інформаційних технологій, зростанням конкуренції держав, навчальних установ, громадян. Удосконалення рівня та якості вищої освіти потребує і належного фінансування вищих навчальних закладів (ВНЗ). Можливості державної підтримки ВНЗ України не є сталими, особливо в умовах зменшення обсягів та обмеження напрямів використання бюджетних коштів.

Модернізація фінансування державних вищих навчальних закладів України передбачає оновлення методів і принципів управління фінансовими ресурсами, а також дає змогу оптимізувати напрями використання коштів, забезпечити більшу фінансову автономію ВНЗ, виявити нові й акумулювати власні додаткові джерела надходжень, встановити належний зв'язок між реальними потребами ринку праці та системою вищої освіти.

Складнощі й особливості, притаманні фінансуванню державних вищих навчальних закладів України на сучасному етапі, вимагають подальших наукових розробок та впровадження нових підходів, способів та методів фінансування державних вищих навчальних закладів України.

Значний внесок у дослідження теорії та практики соціо-гуманітарної сфери, людського розвитку, фінансування освіти і науки внесли іноземні вчені: Н. Барр, Г. Беккер, М. Блауг, Д.Б. Джонстоун, П. Самуельсон, Т. Шульц, С. Струмилін та інші.

Проблеми соціальної інфраструктури, суспільного капіталу, функціонування систем та механізмів фінансування вищої освіти і науки, розглядаються у працях вітчизняних науковців, таких як: В. Базилевич, Т. Боголіб, О. Василик, З. Варналій, В. Геєць, О. Грішнова, Т. Єфименко, І. Каленюк, О. Каніщенко, М. Крупка, Г. Купалова, Е. Лібанова, І. Лютий, В. Міщенко, В. Новіков,

Т. Оболенська, В. Опарін, В. Осецький, К. Павлюк, В. Савчук, А. Старостіна, В. Федосов, І. Чугунов, А. Чухно, С. Юрій та інших.

Проте, віддаючи належне науковим дослідженням та практичній цінності значного доробку вчених, необхідно детальніше розглянути особливості та проблеми фінансування державних вищих навчальних закладів, форми фінансування з урахуванням різних джерел формування їхніх фінансових ресурсів, орієнтації ВНЗ на зміни в сучасних світових процесах та українському суспільстві.

Необхідність дослідження цих проблем зумовила вибір теми дисертації, її актуальність, мету, завдання та цільову спрямованість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі фінансів економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках комплексної науково-дослідної держбюджетної теми «Модернізація економіки України на засадах сталого соціально-економічного розвитку: закономірності, протиріччя, ризику» (номер державної реєстрації 0111U006456, шифр №11БФ040-01), в межах якої автором досліджено основні положення фінансування державних ВНЗ в Україні, проаналізовано його особливості та виділено проблеми і напрями їх вирішення та підвищення ефективності фінансування державних вищих навчальних закладів України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є удосконалення теоретичних підходів та розробка практичних рекомендацій щодо розвитку фінансування державних вищих навчальних закладів в Україні для підвищення якості вищої освіти.

Реалізація зазначеної мети обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити теоретичні основи процесів фінансування вищої освіти та державних вищих навчальних закладів;
- визначити сутність поняття «фінансування ВНЗ»;

- систематизувати світовий досвід фінансування вищих навчальних закладів у розвинених країнах з метою імплементації у вітчизняну систему;
- виявити тенденції змін обсягів, структури використання фінансових ресурсів державних вищих навчальних закладів в Україні;
- з'ясувати практику фінансування державних ВНЗ в Україні;
- встановити перспективи інституціонального забезпечення системи фінансування державних вищих навчальних закладів;
- висвітлити особливості та вектори розширення фінансової автономії державних вищих навчальних закладів;
- розробити напрями вдосконалення фінансування державних ВНЗ України.

Об'єктом дослідження є процес фінансування державних вищих навчальних закладів.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні рекомендації щодо модернізації фінансування державних вищих навчальних закладів в Україні.

Методи дослідження. Теоретичним і методичним підґрунтям роботи є наукові розробки вітчизняних та іноземних вчених з теорії фінансування ВНЗ, державних фінансів, освітнього кредитування.

В основу теоретичної частини дослідження покладено загальнонаукові методи пізнання – діалектика, аналіз, зіставлення, системність. При узагальненні теоретичних положень (п. 1.1, 1.2) та формулюванні висновків використано абстрактно-логічні методи; при розгляді особливостей фінансування в Україні та інших країнах (п. 1.3, 3.3) – методи економічного і статистичного аналізу. Методи синтезу, групувань, порівняльного аналізу, спеціальні методи і прийоми фінансового аналізу використані в процесі опрацювання фактологічного матеріалу по фінансуванню державних ВНЗ (п. 2.1, 2.2); методи аналізу інформації – при розробці напрямів удосконалення фінансування державних ВНЗ (п. 3.2, 3.3); графічний метод – для наочного і

схематичного представлення теоретичних і практичних результатів дисертаційного дослідження.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти України та інших країн, статистична інформація Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світового економічного форуму, матеріали Асоціації європейських університетів (АСУ), офіційна інформація Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Міністерства освіти і науки України, Державної служби статистики України, Рахункової палати України, фінансова звітність провідних ВНЗ держави тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання щодо поглиблення теоретичних положень та обґрунтуванні практичних рекомендацій з модернізації фінансування державних ВНЗ в Україні.

Найбільш вагомими результатами, що визначають наукову новизну дослідження, є такі:

удосконалено:

- теоретичні підходи щодо обґрунтування сутності бюджетування як процесу, котрий визначає послідовність складання, затвердження, виконання та контролю за цільовим використанням бюджетних коштів ВНЗ. Таке визначення доводить, що бюджетування є одним із найбільш ефективних інструментів управління фінансами ВНЗ і розглядається як ключовий елемент стратегічного управління діяльністю державного вищого навчального закладу;

- методичні засади формування проекту кошторису ВНЗ, що на відміну від існуючої практики має здійснюватися не тільки на підставі статуту, типу, статусу, наявності ліцензій та акредитацій, структури ВНЗ, а й передбачати розрахунки потреби бюджетних коштів на основі прогнозованої кількості студентів, які навчатимуться за рахунок бюджетних коштів і прогнозованих витрат на навчання одного студента; обґрунтовано, що

впровадження запропонованої практики сприятиме оптимізації процесу фінансування державних вищих навчальних закладів;

- модель розрахунків обсягу бюджетних коштів державних ВНЗ України на проведення освітньої та наукової діяльності як системи фінансування за результатами діяльності, що може набувати різних форм, але передбачає концептуальний принцип фінансування навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів з досягненням певних показників діяльності ВНЗ. Доведено, що реалізація принципу фінансування за результатами діяльності дасть змогу визначити обсяги фінансування за конкретними індикаторами та стимулювати діяльність ВНЗ на досягнення важливих освітніх і наукових цілей;

дістали подальшого розвитку:

– розкриття змісту поняття «модернізація фінансування державних вищих навчальних закладів» як якісної зміни підходів щодо організації пошуку, залучення й ефективного використання різноманітних фінансових ресурсів. Це дасть можливість здійснювати фінансово-господарську діяльність державних вищих навчальних закладів на засадах і принципах підприємництва, цілеспрямованості, орієнтації на конкретні результати й потреби економіки;

– практичні підходи щодо запровадження та розширення фінансової автономії ВНЗ з метою більших можливостей для залучення та використання додаткових фінансових ресурсів, що дозволить: 1) збільшити обсяги фінансування за рахунок залучення додаткових джерел надходжень; 2) розширити перспективи диверсифікації надходжень із додаткових джерел; 3) забезпечити ефективне функціонування ВНЗ і поліпшення його матеріально-технічної бази; 4) створити умови для підвищення якості та стимулювання праці висококваліфікованого персоналу вищих навчальних закладів;

– теоретичні положення щодо визначення напрямів оптимізації фінансування державних ВНЗ в Україні у контексті побудови багатовекторної системи фінансування, а саме: використання крім державних коштів банківських кредитів, грантів з приватних фондів, надходжень від фізичних та

юридичних осіб, коштів, отриманих від науково-дослідної та виробничої діяльності закладів освіти та ін.;

– методичні засади розрахунку середньої вартості підготовки одного фахівця, що дозволить державним вищим навчальним закладам визначати вартість навчання за державним замовленням та здійснювати економічно-обґрунтовані видатки на освітні послуги. Це дасть змогу кожній установі вищої освіти збалансовувати свої видатки із надходженнями, а економія та скорочення видатків сприятимуть збільшенню доходів і розвитку матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні висновки та рекомендації дисертаційної роботи можуть бути використані при розробці фінансово-економічних розрахунків фінансування державних ВНЗ та вирішення інших завдань державних закладів освіти.

Основні результати дослідження, висновки і рекомендації автора були використані:

Міністерством фінансів України – у процесі розроблення положень про реформування системи фінансування вищої освіти України (Довідка про впровадження № 31-07010-08/23-2596/2176 від 14.07.2016 р.).

Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова – при виконанні дослідницького проекту «Інституційні засади забезпечення конкурентоспроможності економіки України на ринку ЄС» України (Довідка про впровадження № 105/6 від 05.09.2016 р.).

Департаментом фінансів Вінницької облдержадміністрації – у процесі роботи, пов'язаної з оцінкою фінансування державних ВНЗ регіону (Довідка про впровадження № 01-2-40/160 від 15.02.2016 р.).

Київським національним університетом імені Тараса Шевченка – у навчальному процесі при викладанні лекцій та проведенні семінарських занять (Довідка про впровадження № 013/570 від 27.09.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійно виконаного наукового дослідження. Теоретичні узагальнення,

практичні розробки, висновки та рекомендації, що містяться в ній, одержані автором самостійно на підставі аналізу й узагальнення теоретичного та практичного матеріалу. У працях, опублікованих у співавторстві, внесок автора конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та практичні результати дослідження обговорювалися на 13 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах, зокрема: Науково-практична конференція «Фінанси інституційних секторів економіки України: стан, тенденції розвитку, практика реформування» (м. Київ, 2013 р.); X Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні питання світової науки – 2014» (м. Пшемисль, Польща, 2014 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: Економіка» (м. Київ, 2014 р.); Международная научно-практическая конференция «Инновационная экономика в условиях глобализации: современные тенденции и перспективы» Международный университет «МИТСО» (г. Минск, Беларусь, 2014 г.); XI Міжнародна науково-практична конференція «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2014 р.); Науково-практичний круглий стіл «Фінансово-економічні детермінанти розвитку конкуренції та підприємництва в Україні» (м. Київ, 2015 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи» (м. Полтава, 2015 р.); Науково-практичний круглий стіл «Економічна безпека України в умовах фінансової глобалізації» (м. Полтава, 2015р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2015 р.); II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Економічна безпека: держава, регіон, підприємство» (м. Полтава, 2016 р.); Міжнародна конференція «Розвиток соціально-економічних систем в глобальному конкурентному середовищі» (м. Кишинів, Молдова, 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Наукові економічні дослідження:

теорії та пропозиції» (м. Запоріжжя, 2016 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік» (м. Львів, 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 20 наукових працях (загальний обсяг 5,6 д.а., з яких авторові належать 5,4 д.а.), у тому числі: 9 наукових статей, із них, 7 статей у наукових фахових виданнях (3,8 д.а.), 2 статті в іноземних виданнях, 4 статті у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз (2,6 д.а.), 11 публікацій за матеріалами міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференцій і круглих столів (1,8 д.а.).

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (із 208 найменувань на 20 сторінках) і 3 додатків (на 20 сторінках). Основний текст викладено на 174 сторінках, які включають 26 таблиць, 19 рисунків і 4 формули.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

1.1. Економічна сутність фінансування вищої освіти у державі

Ринкова економіка вимагає теоретичного переосмислення фінансування розвитку сфери освіти економічної системи держави. У такому аспекті загальноприйнятим є теоретичне положення про пріоритетну роль держави не тільки у фінансуванні освіти, але й у активному регулюванні механізму надання освітніх послуг з метою досягнення оптимізації різних джерел фінансування. Слід зауважити, що стабілізація економічного стану в Україні потребує формування надійної системи надходжень до державного бюджету, що у свою чергу визначає можливості держави в соціальній сфері.

Теоретичні та практичні аспекти фінансування вищої освіти досліджували відомі зарубіжні економісти, зокрема: Н. Барр, Г. Бекер, М. Блауг, Д. Джонстоун, Т. Шульц та інші.

Фінансуванню освіти і науки в Україні присвячені роботи вітчизняних економістів: В. Базилевича, Т. Боголіб, О. Василика, В. Гейця, О. Грішнкової, І. Каленюк, Е. Лібанової, В. Опаріна, К. Павлюк, А. Чухна, С. Юрій та інших.

Зокрема, академік НАН України Е. Лібанова займається вивченням аспектів соціально-демографічних проблем, ринку праці та людським розвитком. В. Базилевич досліджує розвиток сучасної вищої освіти, особливості інтеграції вищих навчальних закладів у європейський простір освіти. В. Кремень та В. Андрущенко розглядають проблеми якості та стратегії вищої школи. О. Грішнова визначає проблеми людського розвитку, людського

капіталу, конкурентоспроможності людського потенціалу в контексті економіки освіти та економіки праці. Т. Боголіб аналізує процеси фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки та їх капіталізації в Україні¹.

Роботи цих авторів надають загальну оцінку освітній сфері в економічному і соціальному житті суспільства, переконливо доводять ефективність вкладених у неї коштів, обґрунтовують необхідність і важливість створення системи управління, адекватної новим економічним умовам. Проте залишаються актуальними наукові дослідження щодо пошуку шляхів оптимізації фінансування галузі вищої освіти, а саме: пошук гнучких моделей фінансування вищих навчальних закладів з метою забезпечення цільового фінансування вищої освіти всіма споживачами освітніх послуг; підвищення ефективності формування і використання фінансових результатів вищих навчальних закладів.

Однак зміни, що відбуваються за останнє десятиріччя в економічній та соціальній сферах, імперативи зростаючого інформаційного суспільства, стрімкий розвиток наукових знань, інформаційних та комунікаційних технологій висувають якісно нові завдання перед світовим співтовариством. У цих умовах незмірно зростає актуальність освіти та її фінансування.

З цієї позиції вищі навчальні заклади, намагаючись адаптуватися до швидко змінних ринкових умов, стикаються з проблемами недостатньої гнучкості існуючих організаційних, фінансових структур і механізмів, координації діяльності функціональних підрозділів, забезпечення необхідного рівня відповідальності за кінцеві результати діяльності окремих вищих навчальних закладів та системи вищої освіти в цілому. Це викликає необхідність перегляду традиційних підходів до побудови фінансового механізму в системі вищої освіти, який визначається як сукупність форм,

-
1. Лібанова Е.М. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. — 383с
  2. Базилевич В.Д. Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / За ред. В.Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — 326 с.
  3. Проблеми якості вищої освіти : монографія / АПН України ; Ін-т вищої освіти ; редкол. В. Кремень, В. Андрущенко, В. Луговий та ін. - Київ : Педагогічна думка, 2007. - 233 с
  4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. - Київ : Грамота, 2005. - 448 с
  5. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник / О. А. Грішнова. — 5-те вид., оновлене. — Київ : Знання, 2011. — 390 с.

методів і важелів планового управління фінансовими відносинами, які пов'язані з плануванням фінансів, утворенням, розподілом і використанням грошових доходів, нагромадженням фондів, а також із системою фінансування видатків.

В економічній науковій літературі поняття «фінансування» та «фінансування освіти» є актуальними в умовах сучасного розвитку держави та все частіше та активніше використовується.

В цілому фінансування розглядається як процес, що забезпечує цілеспрямоване витрачання коштів на певні цілі та часто за змістом ототожнюється з фінансовим забезпеченням як синонімічною дефініцією.

У вітчизняній економічній літературі трапляються різні підходи до трактування фінансового забезпечення.

Провідні українські економісти мають спільні підходи до трактування фінансового забезпечення і вважають, що це можна розглядати як «процес формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у необхідному розмірі та їх ефективне використання, а також – виступає як структурна підсистема фінансового механізму, яка поєднує джерела і форми фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства»².

У практичній діяльності фінансове забезпечення реалізується через фінансовий механізм, адже його теоретичні основи генерують важливі напрямки фінансового розвитку. Тому, варто було б розглянути також і загальні ідеї функціонування фінансового механізму.

Деякі вітчизняні економісти розглядають фінансування як складовий елемент та спосіб фінансового забезпечення³.

В юридичних та економічних джерелах фінансування розглядають 1) як певну категорію, що відображає економічні відносини у процесі утворення, обігу, розподілу та перерозподілу грошових коштів, сформованих за рахунок

---

² Василик О.Д. Теорія фінансів [Текст]: [підручник]/ Василик О.Д. - К.: НІОС. - 2000. - 416 с.

³ Юрій С.І. Фінанси: [підручник.] / [ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.] – К.: Знання, 2008. – 611 с.

утворення різних фондів і резервів; 2) як постачання підприємств, установ, організацій коштами з певних джерел на конкретні цілі⁴.

Так, автори С. В. Онишко, Т. В. Паєнко, К. І. Швабій під фінансуванням розуміють специфічну форму управління у суспільному виробництві; що фінансування є однією із форм перерозподілу та акцентують увагу на фінансуванні як способі управління по передачі грошових коштів на придбання необхідних ресурсів та їх використання⁵.

С.І. Юрій, В.М. Федосов під фінансовим забезпеченням розуміють утворення цільових грошових фондів на певні цілі суб'єктами господарювання у визначених розмірах з метою їх ефективного використання. А також, разом з тим зазначають, що фінансовий механізм є сукупністю певних фінансових методів та важелів впливу на фінансові ресурси для забезпечення діяльності державних структур та суб'єктів господарювання і населення⁶ [с. 94]

Вітчизняний вчений Василик О.Д. трактує фінансовий механізм як систему спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного зростання. В той же час, роль фінансового механізму зводиться до двох основних позицій — фінансового забезпечення й фінансового регулювання економіко-соціальних перетворень у державі⁷.

Разом з тим, К.В. Павлюк та О.Д. Василик під метою державного фінансування розуміють розвиток економіки, соціально-культурних заходів, оборону та інші громадські потреби. Що стосується способів фінансування, то під ними вони розуміють надання фінансових ресурсів, а основними принципами державного фінансування вважають безповоротність та

⁴ Словник фінансово-правових термінів / [за заг. ред. д. ю.н., проф. Л.К. Воронової]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Алерта, 2011. – 558 с. (с.530-531).

⁵ Онишко С. В. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності : навч. посіб. для студ. ВНЗ / С. В. Онишко, Т. В. Паєнко, К. І. Швабій. - К. : КНТ, 2008. - 255 с.

⁶ Юрій С.І. Фінанси: [підручник.] / [ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.] – К.: Знання, 2008. – 611с.

⁷ Василик О.Д. Теорія фінансів [Текст]: [підручник]/ Василик О.Д. - К.: НІОС. - 2000. - 416 с.

безоплатність. Основними адресатами є юридичні та фізичні особи, а джерелами фінансування – кошти державного та місцевих бюджетів та фондів⁸.

Дослідник Опарін В.М. стверджує, що функціонування фінансового механізму здійснюється на основі руху грошових коштів, якому відповідають два методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток: фінансування і фінансове регулювання. Так як дані методи містять окремі часткові методи, то їх виділяють в якості структурних підсистем фінансового механізму, які описують ефект дії фінансів на розвиток суспільства.

Фінансове забезпечення здійснюється відповідно до системи фінансування. Стійкість фінансового механізму визначається відповідним забезпеченням потреб кожного суб'єкта у фінансових ресурсах на основі оптимального співвідношення між видами та формами фінансового забезпечення⁹[с. 56-59].

В.Д. Базилевич та Л.О. Баластрик пропонують таке визначення: «Фінансовий механізм - це сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави у процесі створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення»¹⁰.

Фінансування розвитку вищої освіти неможливо розглядати без аналізу відповідного фінансового механізму. На думку Й. Бескида, фінансовий механізм – це методичні, організаційні та правові положення і заходи, що визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань¹¹.

---

⁸ Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: [навч. посіб.] / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.

⁹ Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. / Опарін В.М. — К.: КНЕУ, 2001. – 240 с. с. 56-59

¹⁰ Базилевич В. Д. Державні фінанси: навчальний посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.

¹¹ Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку // Фінанси України. – 2003. - № 8. – С.103-106

Визначення фінансового механізму у сучасному розумінні керування процесами фінансового забезпечення та фінансування є надзвичайно важливим та дискусійним стосовно цілей, ознак, виду та структури. Основні відмінності та підходи до формулювання фінансового механізму наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Підходи до трактування фінансового механізму за характерними ознаками

Тип	Мета	Особливість	Побудова
Система	Вплив на суспільне виробництво	Важелі	Організація, планування та стимулювання використання фінансових ресурсів
	Організація, планування та стимулювання використання фінансових ресурсів	Дії	Фінансових важелів
	Задоволення потреб суспільства, максимізація прибутку	Керування	Фінансовими відносинами, фінансами, фінансовою діяльністю
	Управління фінансовими відносинами	Відносини	Фінансові, фінансово-кредитні відносини
Сукупність	Вплив на суспільне виробництво	Форми, методи, інструменти, важелі	Організація, планування та стимулювання використання фінансових ресурсів
	Управління фінансовими відносинами	Фінансові важелі	Фінансові, фінансово-кредитні відносини
	Задоволення потреб суспільства	Економіко-організаційні, правові форми і методи управління	Економічні, організаційні, правові форми, методи управління
Складова іншого механізму	Управління народно-господарським комплексом	Господарський	Форми організації суспільного виробництва, господарських зв'язків, форми і методи планування, сукупність важелів і стимулів впливу на виробництво
	Регулювання економічних процесів та відносин	Економічний	Сукупність економічних форм і методів

Джерело: складено автором на основі¹²

¹² Онишко С. В. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності : навч. посіб. для студ. ВНЗ / С. В. Онишко, Т. В. Паєнко, К. І. Швабій. - К. : КНТ, 2008. - 255 с.

Сутність фінансового забезпечення розкривається за допомогою його основних функцій:

- 1) Відтворювальної, що відображає опосередкований рух фінансових ресурсів на всіх стадіях циклу
- 2) Розподільчої, що дозволяє формувати і використовувати фонди грошових коштів з метою збереження оптимального співвідношення фінансових ресурсів для потреб суб'єкта господарювання
- 3) Контрольної, яка полягає у проведенні контролю за фінансовим станом та показниками фінансово-господарської діяльності учасників ринку¹³.

Ґрунтуючись на висновках та підходах вітчизняних науковців до формулювання категорій фінансування та фінансового забезпечення, які передбачають та мають на меті отримання певного соціального ефекту за рахунок покриття суспільних витрат із фондів грошових коштів, можна виділити їх наступні характерні риси :

- 1) Сфера діяльності (соціально-економічна);
- 2) Функція і мета (відшкодування соціально-значимих витрат);
- 3) Результат (соціально-економічний, управління та утримання виробничої та невиробничої сфер);
- 4) Тип ресурсів (фінансові);
- 5) Джерела ресурсів (фонди грошових коштів);
- 6) Форма ресурсів (грошова).

Фінансування розуміємо як певну категорію, що відображає економічні відносини у процесі утворення, обігу, розподілу та перерозподілу грошових коштів, сформованих за рахунок різних фондів і резервів. Фінансування має цільовий характер та здійснюється під контролем.

Категорія «фінансування» широко використовується не лише в економічній та правовій базі, а також у практичній діяльності різноманітних

---

¹³ Онишко С.В., Паєнтко Т.В., Швабій К.І. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності: Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2008. – 256 с.

установ та організацій, у тому числі бюджетних, до яких можна віднести і вищі навчальні заклади.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначається, що фінансування здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень¹⁴ [Ст. 71].

Становлення та прогрес людського суспільства сприяли зростанню важливості освіти в соціально-економічному житті та у розвитку економічної науки поступово зростає інтерес до функцій та значення освіти.

Відомий економіст, В. Петі прагнув оцінити людину та її корисні властивості та притримувався думки, що знання та навички індивідів є складовими їх багатства та багатства суспільства.

А. Сміт наголошував про важливість освіти населення та досліджував, що витрати на освіту громадян призводять до зростання продуктивності праці та навіть відшкодовуються майбутнім прибутком.

Д. Рікардо вивчав витрати на освіту і вважав, що заробітна плата працівника повинна залежати від рівня витрат на його освіту і навчання.

Кваліфіковану працю робітників та вартість її досліджував К. Маркс. Він розглядав продуктивні здібності людини в системі капіталістичного виробництва, визначав цілу низку економічних понять пов'язаних з освітою та її ефектами¹⁵.

Проблеми впливу освіти на економічний розвиток та продуктивність праці цікавили багатьох вчених колишнього СРСР, серед яких можна відзначити роботи академіка С.Г. Струмиліна. Він досліджував економічну ефективність загального навчання та акцентував увагу на тому, що найвищу

---

¹⁴ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

¹⁵ Історія економічних учень: хрестоматія: Навч. посібник / уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.

віддачу дають видатки держави на освіту громадян. Крім того, здійснював розрахунки рентабельності закладів освіти від початкового до вищого рівня. Вперше у дослідженнях запропонував розраховувати збільшення національного доходу за рахунок освітнього фактора, що дозволяло говорити про ефективність вкладення коштів у розвиток освіти¹⁶.

Економічні проблеми освіти та її ефективність досліджували В. Жамін, Є. Жильцов, С. Костанян та інші. Вони здійснили значний внесок у висвітлення питань формування кваліфікованих робітників на ринку праці та закономірностей його функціонування. Вчені визначали приріст національного доходу в залежності від освіченості та кваліфікації працівників. Так, В.А. Жамін здійснював розрахунки оплати праці залежно від рівня кваліфікації робітника, а С.Л. Костанян та Є.Н. Жильцов за основу своїх розрахунків брали витрати на підготовку працівників з урахуванням рівня їх освіти¹⁷¹⁸¹⁹.

У другій половині ХХ століття витрати на освіту стають предметом досліджень багатьох західних вчених і формуються як окремі напрями досліджень «людського капіталу» згідно робіт американських вчених Г. Беккера, Дж. Мінцера, Т. Шульца.

Г. Беккер досліджував проблеми людського капіталу та доходи людей, які залежать від освіти, професійної підготовки, культури, здоров'я індивіда. На думку вченого, різниця в заробітній платі осіб різного рівня навчання є самим надійним та точним інструментом, що узагальнює вартісні показники ролі освіти. На оплату праці впливають різні причини, але при статистичній обробці, частиною із них можна знехтувати, адже в основі оплати праці лежить кінцевий продукт, що нею створюється, а тому, розмір його залежить від кваліфікації робітника та рівня його освіти. Тому професійна підготовка та освіта є визначальними чинниками вдосконалення якості робочої сили, аргументом на користь значної ролі держави у регулюванні освітньої діяльності є подальше

---

¹⁶Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда. – М.: Наука, 1982. – 471 с.

¹⁷ Жамин В.А. Экономика образования (вопросы теории и практики) / В. А. Жамин. – М.: Просвещение, 2009.– 335 с.

¹⁸ Костанян С.Л. Экономика народного образования / С.Л. Костанян. – М.: Просвещение, 1986. – 336 с.

¹⁹ Чупрунов Д.И. Экономика, организация и планирование высшего образования / Д.И. Чупрунов, Е.Н. Жильцов. – М.: Высш. шк., 1998. – 175 с.

економічне зростання держави. Праці Беккера сформували певний напрям економічних досліджень людського капіталу, результатом цих праць стало присудження професору Чиказького університету Г. Беккеру Нобелівської премії в галузі економіки у 1992 році²⁰.

Т. Шульц – лауреат Нобелівської премії першим опублікував свої роботи по теорії людського капіталу на початку 60-х років ХХ століття, де досліджував проблеми економічної ефективності формування людського капіталу та порівнював грошові витрати, а також результат від вкладення коштів у освіту робітника. Згідно поглядів цього представника Чиказької школи, більшість вчених почали вважати освіту важливим фактором у зростанні як індивідуальних переваг та можливостей освічених працівників, так і для економічного росту загального суспільного виробництва²¹.

Сучасне вітчизняне законодавство визначає освіту як основу інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави .

Основним завданням освіти є широкий розвиток особи як індивідуальності, розкриття її навичок, здібностей і талантів, інтелектуальних та фізичних умінь, засвоєння моральних та духовних цінностей, виховання громадян, які свідомо спроможні формувати суспільну думку, підвищення розумового, культурного, творчого потенціалу суспільства, зростання інтелігентного рівня громадськості, забезпечення національної економіки висококваліфікованими та освіченими кадрами.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Вища освіта дає можливість підготувати конкурентоспроможний людський капітал для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни,

---

²⁰ Беккер Гэри. Человеческий капитал (главы из книги) / Гэри Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 2003. – № 11. – С. 109-118.

²¹ Schultz T.W. Investment in Education: Equity-Efficiency Quandary. — Chicago: University of Chicago Press, 1972

самореалізуватись особистості, забезпечити потреби суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях²².

Згідно із чинним законодавством, вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [22, стаття 1].

Сучасні українські вчені, такі як О.А. Грішнова визначають освіту як важливий елемент розвитку людини та суспільства. Освіта трактується як одна із основних цінностей, що сприяє розвитку, адже – це планомірне поєднання навчання та виховання людини в інтересах суспільства та держави, яке визначається отриманням відповідних освітніх рівнів та вимог, які встановлені державою²³.

І.С. Каленюк під освітою розуміє суму загальних, специфічних, академічних та вузькопрофесійних знань та розглядає освіту як соціальне явище в таких площинах: 1) освіта, як результат, як сума соціально значимих знань; 2) освіта, як процес передачі знань та інформації, втілення навичок та умінь, тобто навчальний процес; 3) освіта, як організаційно-економічна система, як галузь соціально-економічної діяльності. До основних функцій освіти І.С. Каленюк відносить: 1) виховну; 2) пізнавальну; 3) економічну; 4) соціальну²⁴.

Освіта – процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне

---

²² Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

²³ Грішнова О. А. Людський розвиток [Текст] : [навч. посіб.] / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2014. – 308 с.

²⁴ Каленюк І.С. Економіка освіти: [навч. посіб.] / І.С. Каленюк. – К.: Знання України, 2005. – 316 с.

обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості. Згідно останнього визначення, освіту можна розглядати як педагогічну категорію.

Отже, на наш погляд, освіта – це процес та кінцевий результат по передачі набутих знань, вмінь, навичок, здібностей індивідам, що має на меті створити та примножити людський капітал, реалізуватись особистості за для подальшого розвитку суспільства.

У зв'язку зі змінами соціально-економічного життя в державі, з'являється термін освітні послуги. Дане поняття, на наш погляд, має розмежувати бюджетну та платну освіту.

Освітні послуги – це процес здійснення певної діяльності у галузі для задоволення потреб у навчанні, освіті населення та держави [24].

Вища освіта має велике значення для суспільства та її членів та потребує її державного фінансування. Тому, на нашу думку, структура державного та приватного фінансування повинна враховувати не лише прибутковість та економічну ефективність освіти, а й соціально-економічні вектори реалізації державної політики.

В результаті здійснення освітньої діяльності індивіди отримують не конкретні матеріальні, а певні економічні блага – освітні послуги. З постачанням благ в суспільстві починають виникати соціально-економічні відносини. Суспільні блага покликані задовольнити потреби всього населення і вони мають бути спожиті всіма членами суспільства приблизно однаково. Згідно теорії людського капіталу освіта та професійна підготовка не може бути повністю віднесена до суспільного блага, що визначається сукупним характером та неподільністю споживання, коли споживання суспільних благ одними індивідами дозволяє споживати це благо й іншим індивідам.

Ефекти впливу суспільних благ – мало досліджені, вони не мають чітких меж і ефективність їх визначити важко, а джерелами існування суспільних благ є кошти платників податку, які перерозподіляються через державні фонди, бюджети (національна оборона, безпека життя, служби з надзвичайних ситуацій).

Суспільні блага мають такі характеристики: «неподільність, спільний характер споживання, висока соціальна значимість і перевага суспільно-державної форми власності у виробництві й споживанні». У більшості випадків досить важко чітко визначити суспільний або приватний характер товару чи послуги, тому що вони мають ознаки і тих, і інших. Такі товари або послуги визначають як «змішані» суспільні блага. До них належать, зокрема, і послуги вищої освіти. Послуги вищої освіти можуть мати ознаки і суспільних, і приватних товарів²⁵.

Однією з важливих проблем економіки сучасного суспільства є питання комерціалізації вищої освіти, зростання її значимості та дозволяє їй переходити із категорії суспільних благ до розряду індивідуальних благ.

Освіта – особливе благо, тому вона дозволяє отримати позитивний ефект для всього суспільства і кожного окремого громадянина, що обумовлює суспільний характер та відповідне фінансування.

На даному етапі, не держава, а населення змінює структуру послуг на ринку освіти, внаслідок чого, суспільна корисність освіти знижується, тому що освіта починає менше відповідати характеристикам суспільного блага. Тенденції переходу освіти на ринкові засади призводить до того, що освіта стає доступною для більш забезпечених ніж талановитих.

Система вищої освіти України перебуває у процесі постійного вдосконалення, що зумовлено трансформаційними змінами в суспільстві.

Фінансування освіти – надзвичайно важлива проблема, яка торкається інтересів членів суспільства, має певні особливості, які пов'язані з економічними, історичними та національними умовами. Певна увага звертається на оптимальне співвідношення державного та приватного фінансування. Прибічники приватного фінансування використовують концепцію людського капіталу і переконують, що вища освіта в якості інвестицій в окремих індивід сприяє підвищенню продуктивності її праці, а

---

²⁵ Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : Монографія / І.О. Луніна ; НАН України, Інститут економічного прогнозування. - К. : Наукова думка, 2006. - 432 с.

значить і майбутнього доходу, то студенти повинні взяти участь у фінансуванні власної підготовки. Крім того, приватне фінансування дисциплінує в певній мірі споживачів до кращого навчання та закінчувати навчання у передбачені терміни. При самостійній оплаті навчання студенти більш ретельно відносяться до його організації та вимагають від навчальних закладів певних програм якості освіти. Збільшення частки приватного фінансування в країнах з державним контролем діяльності установ вищої освіти сприяє зростанню автономії ВНЗ та спонукає до обирання нових можливостей для розвитку.

При державному фінансуванні вищої освіти зростають не лише економічні вигоди та доходи держави (ну вигляді збільшення податкових надходжень від зростання доходів населення з вищою освітою, поліпшення криміногенної обстановки, підвищення якості та рівня життя та ін.), а й зростають риси особистої свободи громадян, як ставлення до здоров'я та виховання, самоповага, можливість впливати на вибір працевлаштування тощо. Значення таких властивостей постійно зростає і це дає можливість переконатись, що інвестиції у вищу освіту, у порівнянні з іншими видами вкладень, призведуть до максимізації ефективності.

Вища освіта, яка регулюється і отримує фінансову підтримку від держави, накопичує певні запаси людського капіталу, обсяги, вартість та значущість якого зростають, а це призводить до отримання економічних вигод держави та економічного росту. Саме тому послідовники теорії людського капіталу дотримуються думки, що освіта є більш важливим інструментом соціально-економічної політики уряду ніж інші види фінансової підтримки соціально-економічних заходів держави.

В наукових колах, питання «фінансування освіти» розглядаються по-різному.

Вища освіта вимагає наявності певної системи відносин по забезпеченні її закладів фінансовими ресурсами. І.С. Каленюк стверджує, що фінансування освіти являє собою певну систему відносин по формуванню, розподілу та використанню різних фінансових ресурсів в освітній сфері. Відповідно,

утворюється категорія фінанси вищої освіти, що являють собою різні фонди фінансових ресурсів, що утворюються в результаті взаємодії у сфері вищої освіти і сприяють та забезпечують функціонування профільних установ та закладів²⁶.

Так, Т. М. Боголіб під фінансовим забезпеченням вищих закладів освіти розуміє: «... забезпечення фінансовими ресурсами витрат на проведення науково-дослідних робіт та навчально-методичного процесу»²⁷.

Освіта, в тому числі і вища, як суспільне благо змішаного типу, має величезне значення для суспільства і є підґрунтям для її державного фінансування. Але забезпечити освіту фінансовими ресурсами можна не лише за рахунок державного бюджету. Тому фінансовий механізм освіти становить певну сукупність форм, та методів формування та використання фінансових ресурсів для створення умов нормальної діяльності освітніх установ.

Під системою фінансування вищої освіти пропонуємо розуміти певну впорядкованість економічних відносин, що формуються внаслідок пошуку, залучення та ефективного використання фондів грошових ресурсів, а також різноманітних принципів, методів, способів впливу на фінансово-господарську діяльність освітньо-наукових установ. Тому, система фінансування має такі складові елементи: 1) джерела грошових коштів для проведення фінансування; 2) механізм нагромадження коштів із різних джерел; 3) механізм контролю за коштами; 4) механізм повернення вкладених коштів; 5) способи використання коштів.

Ми підтримуємо такі підходи та вважаємо їх цілковито аргументованими та вагомими. Тому, на сонові таких поглядів, фінансування може бути представлене у наступних формах:

1) бюджетне фінансування, що здійснюється на безповоротній основі за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів;

---

²⁶ Каленюк І.С. Економіка освіти: [навч. посіб.] / І.С. Каленюк. – К.: Знання України, 2005. – 316 с.

²⁷ Боголіб Т.М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період [Текст]: [монографія] / Т.М. Боголіб – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.

2) кредитування, яке здійснюється за рахунок мобілізації тимчасово-вільних коштів на основі принципів забезпеченості, платності, повернення, цільового призначення, строковості;

3) самофінансування, засноване на використанні власних ресурсів для забезпечення розвитку ВНЗ.

4) зовнішнє фінансування (інвестування);

5) благодійна та спонсорська допомога (безповоротна фінансова підтримка) (рис. 1.1).

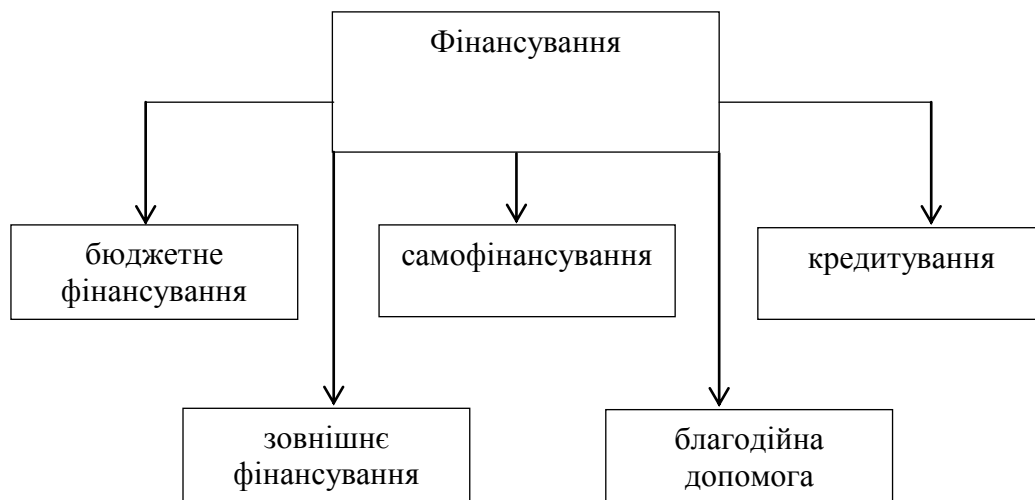

Рис.1.1. Форми здійснення фінансування

Джерело: Складено автором на основі²⁸

За бюджетного фінансування до уваги беруться умови визначення обсягів фінансування, періодичність передання коштів, норми певних видів витрат тощо, за кредитування – умови надання кредитів, гарантій і терміни їх повернення, окупність і ефективність кредитів; за самофінансуванням – розрахунки діяльності та ефективності витрачання власних коштів, їх мобілізації та інші.

Теоретично можливий перехід до загальної платної освіти, але із системою певних підтримок і пільг для студентів, які за низкою заздалегідь установлених показників будуть мати право повністю або частково вчитися за

²⁸ Боголіб Т.М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період [Текст]: [монографія] / Т.М. Боголіб – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.

державний рахунок. Ґрунтується ця думка на тому, що суспільство в особі держави зобов'язане надати своїм громадянам певні, оплачувані державою, суспільні блага, зокрема й вищу освіту. Однак, на відміну від загальної, потреба у вищій освіті визначається, насамперед, інтересами особистості, тому що для суспільства чистим суспільним благом є не процес і факт формування кваліфікації, а забезпечення умов, за яких особистість буде прагнути до її набуття і найкращого використання. За своєю суттю кваліфікація – це також товар, за її придбання, як і за будь-який товар, потрібно платити, оскільки потім цей товар можна продати на ринку з певною вигодою. Процес придбання цього товару особистістю – це процес одержання професійної освіти. Саме по собі придбання професійних знань у навчальному закладі, незважаючи на величезну суспільну цінність високої кваліфікації, до прямого суспільного блага віднести не можна.

Таким чином, повністю безкоштовна професійна освіта є нічим іншим, як придбанням за рахунок коштів суспільства особистої кваліфікації, якою власник може вільно розпоряджатися, «продавати» отриману кваліфікацію на ринку праці.

На нашу думку, необхідно формувати уявлення того, що видатки на вищу освіту не є поточними затратами на споживання, а становлять собою вкладення у людські ресурси та слугують свого роду інвестиціями в майбутній розвиток національного доходу.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що модернізація фінансування державних вищих навчальних закладів являє собою якісну зміну підходів щодо організації пошуку, залучення й ефективного використання різноманітних фінансових ресурсів та передбачає оновлення методів і принципів управління фінансовими ресурсами, а також дає змогу оптимізувати напрями використання коштів, забезпечити більшу фінансову автономію ВНЗ, виявити нові й акумулювати власні додаткові джерела надходжень, встановити належний зв'язок між реальними потребами ринку праці та системою вищої освіти. Це дасть можливість здійснювати фінансово-господарську діяльність державних

вищих навчальних закладів на засадах і принципах підприємництва, цілеспрямованості, орієнтації на конкретні результати й потреби економіки.

Проблема співвідношення інститутів ринку й держави в системі вищої освіти є, на нашу думку, однією з основних проблем. Саме ця проблема виступає на перший план, коли починають аналізувати причини кризового стану систем вищої освіти в тій чи іншій країні, коли порушується питання про напрямки реформування вищої школи. Вища освіта не може повною мірою розвиватися на комерційних засадах, про що свідчить не тільки вітчизняний, але й світовий досвід. Водночас нині функціонування державної системи вищої освіти України майже на 40% забезпечується за рахунок коштів від підприємницької діяльності. При цьому аналіз тенденцій у фінансуванні державних ВНЗ засвідчує, що, очевидно, слід очікувати подальшого зростання частки позабюджетних джерел у загальному обсязі фінансування вищої школи. Цей об'єктивний факт актуалізує дослідження проблем управління як конкурентоздатністю ВНЗ, так і підприємницькою діяльністю державних ВНЗ, спрямованих на забезпечення економічної безпеки ВНЗ як повноправних суб'єктів ринку за рахунок розвитку матеріально-технічного забезпечення, удосконалення внутрішньої і міжвузівської навчально-наукової бази, створення й упровадження нових освітніх технологій, розвитку соціальної інфраструктури.

1.2. Форми фінансування державних вищих навчальних закладів

Пошук нової парадигми, яка ґрунтується на глобалізації знань та наукових досягнень, став передумовою виникнення нової фази розвитку соціально-економічних процесів, що пов'язано з появою інформаційного суспільства, побудованого на знаннях. Відповідно до цього науково-технологічний і суспільний прогрес визначається насамперед процесом накопичення знань, які забезпечують нагромадження капіталу. Розвиток в Україні ринкових умов господарювання вимагає розробки нових наукових

підходів до визначення ролі вищої освіти в економічному житті суспільства та закономірностей її функціонування.

Сучасна вища освіта є не лише кінцевим благом – джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а й інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Наявність значних позитивних зовнішніх ефектів освіти пояснює, чому в розвинених країнах превалює ідея вищої освіти як суспільного блага та її державного фінансування.

Останнім часом фінансування вищої освіти стало предметом особливої уваги науковців і практиків значною мірою завдяки прогресу в розумінні природи економічних інтересів суб'єктів, що діють на освітньому ринку, а також тому, що багато суспільно важливих заходів потребують значних коштів. Необхідність вирішення проблем, пов'язаних з фінансуванням розвитку вищої школи, вимагає впровадження нових підходів до фінансування за рахунок державного бюджету та розширення кола власних надходжень освітніх установ.

Кризовий стан економіки держави та дефіцит державних ресурсів, призвели до функціонування вищої освіти в умовах обмеженості бюджетного фінансування. Це негативно впливає на забезпечення сталого розвитку діяльності ВНЗ, знижує можливості доступу до якісної освіти. В сучасних умовах глобалізації та швидкого впровадження інформаційних нововведень, на наш погляд, необхідно звернутися до розгляду форм, джерел, способів, методів та видів фінансування вищих навчальних закладів, зокрема державних.

До структури фінансового забезпечення на думку Т.Боголіб входять бюджетне фінансування, джерела фінансування установ, підприємств, проектів, послуг, а також самофінансування, акціонерний капітал, кредитування, безповоротна фінансова допомога²⁹.

Вітчизняний економіст О. Василик вважає, що фінансове забезпечення здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування,

---

²⁹ Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні: автореф. дис. доктора економ. наук: 08.04.01/ Т.М.Боголіб / НДФІ при Міністерстві фінансів України. – Київ, 2006. – 30 с.

самофінансування, кредитування тощо. Кожний із цих методів має свою особливість практичного застосування. При бюджетному фінансуванні повинні врахувати умови визначення обсягів фінансування, періодичність передачі коштів, норми певних видів витрат тощо. Кредитування визначає умови надання кредитів, гарантії і терміни їх повернення, окупність і ефективність кредитів. При самофінансуванні проводяться розрахунки доцільності й ефективності витрачання власних коштів, форми їх мобілізації тощо³⁰ [с 102-103].

В.Опарін підходить до визначення фінансового забезпечення як одного з двох методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток, який реалізується на основі відповідної системи фінансування, та може здійснюватися у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування³¹ [с 56].

Поділяючи думки цих вітчизняних вчених, ми погоджуємося з їх визначеннями та вважаємо за доцільне запропонувати наступну класифікацію фінансування державних вищих навчальних закладів, яка зображена на рис. 1.2.

---

³⁰ Василик О.Д. Теорія фінансів [Текст]: [підручник]/ Василик О.Д. - К.: НІОС. - 2000. - 416 с.

³¹ Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. / Опарін В.М. — К.: КНЕУ, 2001. – 240 с.

Рис. 1.2. Фінансування державних ВНЗ

Джерело: складено автором

Бюджетне фінансування державних ВНЗ, на нашу думку, повинно бути одним із пріоритетних завдань держави. Через те, що, участь держави у вищій освіті громадян можна розглядати як інвестиції, які в подальшому призведуть до росту результативності праці населення та підвищення добробуту.

Дефініцію бюджетне фінансування визначаємо як, безоплатну та безповоротну видачу коштів з державного та місцевих бюджетів для виконання загальнодержавних та регіональних функцій з метою забезпечення діяльності державних установ та організацій.

В той же час, потребують вирішення питання розподілу та використання отриманого фінансування державними ВНЗ на здійснення головних напрямів діяльності – викладання та науково-дослідної роботи. Тому, на наш погляд, створення відповідного контролюючого органу: комітету, бюро, наглядової ради, дозволило б ефективніше здійснювати розподільчі механізми фінансових ресурсів на вказані напрями роботи.

В сучасних умовах державні ВНЗ отримують менше бюджетних коштів, що змушує їх економити та більш раціонально використовувати кошти і

спонукає до пошуку нових джерел отримання доходів, інших фінансових ресурсів та все менше розраховувати на підтримку уряду й держави. Тому диверсифікація джерел надходжень, як один із варіантів виходу із ситуації, що складається з дефіцитністю бюджетних асигнувань, для окремих державних ВНЗ є певним напрямом діяльності, оскільки гарантує отримання більш широко спектру фінансових ресурсів, а відповідно маневреність та гнучкість фінансового планування, фінансової дисципліни та фінансової політики. Тому в такій ситуації державні ВНЗ зобов'язані здійснювати пошук та робити ставку на альтернативні джерела доходів.

Бюджетне фінансування державних ВНЗ, на нашу думку, може проявлятися шляхом:

- виділення фінансових коштів студентам – споживачам освітніх послуг;
- асигнувань вищим навчальним закладам;
- надання фінансової підтримки бізнес-структурам, які беруть активну участь у діяльності ВНЗ.

Уряд, при цьому, може фінансувати державні ВНЗ як у прямий, так і не прямий спосіб. Надання коштів безпосередньо вищому навчальному закладу чи студенту. Проте, в сучасних умовах змінюється роль держави в освітній діяльності, що, в свою чергу, веде до трансформації державного фінансування. Все частіше, у більшості країн світ формується твердження, що фінансову підтримку також краще адресувати не тільки навчальному закладу, а й безпосередньо студентам. Однак, заклади не позбавлені можливості отримувати пряме державне фінансування³²³³. На наш погляд, такі способи державного фінансування ВНЗ будуть стимулювати конкуренцію за студентів, студентів за ВНЗ, що в кінцевому рахунку повинно призвести до поліпшення якості освітнього процесу та результатів навчання.

---

³² Барр Н. Финансирование высшего образования / Н. Барр // Университетское управление. – 2010. – № 3(43). – С. 84-89.

³³ D. Bruce Johnstone. The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education // Peking University Education Review, 2013, Issue 2, p. 36-45

Виділення фінансових коштів студентам також може відбуватися у таких видах:

- пряма – у вигляді грантів, стипендій;
- непряма – шляхом надання кредитів.

Далі відмітимо, що одним із видів непрямого фінансування державних ВНЗ є ваучерне фінансування, яке в кінці ХХ століття набуло поширення у Великобританії, частково у США, Латинській Америці, Австралії³⁴. Система ваучерів ґрунтується на запровадженні навчальних прав (ваучерів), встановлений обсяг та кількість яких отримує студент, щоб «купити» освіту. Такі ваучери мають певний термін дії, тобто, студент має їх використати за певний час. Така схема може доповнити систему студентської підтримки у вигляді позик та кредитів, а державні ВНЗ зуміють отримувати бюджетне фінансування згідно обсягів прийому студентів, кількість яких може зростати як і завдяки появі нового інструменту фінансування вищої освіти, так і можливостей його застосування.

Звичайно, потребує обмежень сама кількість студентів, які потенційно зможуть отримати фінансову підтримку. Вищі освітні заклади мають право встановлювати розмір оплати за навчання, яка може бути рівною, меншою або більшою за розмір ваучера, що дозволить студентам витратити кошти на власний розсуд. На основі використання ваучерів державні ВНЗ можуть готувати нові освітні програми, згідно потреб ринку праці.

Класичні економічні вимоги більшої справедливості та ефективності при отриманні вищої освіти, стверджують, що недостатні бюджетні фінансування необхідно доповнити важливим елементом фінансування, таким як – кредитування. Програми кредитування повинні розроблятися таким чином, аби студент у майбутньому зміг почати повертати частину витрат на навчання державі, університету та ринку капіталу.

---

³⁴ Barr, N. (2009), "Financing higher education: lessons from economic theory and reform in England", *Higher Education in Europe*, vol. 34 (2), p. 201.

Важливо зазначити, що кредитування – надання коштів для тимчасового використання на визначені цілі на умовах поворотності, платності, строковості, забезпеченості та цільового використання³⁵.

Якщо наслідувати поширену практику доступу до вищої освіти та перенести заміщення частини витрат на студента, то кредитування доповнює фінансові ресурси державних ВНЗ і дозволяє створити додаткові потужності для діяльності ВНЗ, поліпшити якість навчання, забезпечити більш високий рівень життя студентів, зробити вищу освіту доступнішою, не залежно від матеріального стану та платоспроможності студентів та батьків.

Кредити особливо необхідні при відсутності батьківських вкладів через низькі доходи домогосподарств чи не бажанні батьків надавати матеріальну підтримку чи бажання студента бути фінансово незалежним від батьків.

Кредити також дозволяють покрити інші витрати, які не входять до оплати вартості навчання, але пов'язані із отриманням вищої освіти. До них можна віднести транспортні витрати, на оренду житла, харчування та інші.

В сучасних умовах господарювання фінансові установи та банки видають кредити для розширення бізнесу, зростання обігового капіталу, купівлі нерухомості та авто. Але, студентські кредити відрізняються високим ризиком невиконання та відсутністю майнової застави, що може бути вилучена у випадку неплатежу. Крім того, ймовірність невиконання кредиту пов'язана з тим, що типовий студент-позичальник не може почати повернення коштів до закінчення навчання та початку трудової діяльності; а проміжок часу між отриманням кредиту та початком виплати – достатньо тривалий; студент кілька разів може змінити місце проживання і знайти його буде не просто.

Такі ризики потребують гарантій держави, щоб програми студентського кредитування мали можливість залучати ринки приватного капіталу, пенсійних фондів чи інших джерел надходжень фінансових ресурсів.

---

³⁵ Johnstone, D. B. (2013), "The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education", *Peking University Education Review*, vol. 2, pp. 36-45.

Згідно досліджень Д.Б. Джонстоуна студентські кредити можуть бути двох форм з багато чисельними варіантами³⁶:

1. Кредит класичний або кредит іпотечного характеру;
2. Кредит, обумовлений доходами

Кредит класичний або кредит іпотечного характеру – цей кредит поєднує відсоткову ставку, виражену як щорічний відсоток від запозиченої суми, період виплати, тобто відрізок часу, протягом якого позичальник повинен погасити кредит; та умови виплати: чи рівні щомісячні внески, чи внески, які починаються з невеликих сум та зростають з часом, чи якісь інші домовленості, які формують достатній потік надходжень для погашення кредиту та обумовленої відсоткової ставки.

Друга форма студентського кредитування передбачає деякі зобов'язання по виплаті певного відсотка від майбутнього доходу до поки кредит не буде погашений за договірною відсотковою ставкою, або поки позичальник не відшкодує максимальну суму (яка може звільнити від виплат людину з високим доходом), або поки не закінчиться максимальна для виплат кількість років (що може в кінцевому випадку звільнити від виплат людину з низьким доходом).

В угоді про видачу кредиту, передбачається щорічний тягар виплати або відсоток від доходу, який повинен йти в рахунок погашення кредиту і може бути фіксованим або прогресивним. Такі програми кредитування студентів діють в Швеції, Австралії Новій Зеландії, Південній Африці, Великобританії.

Одним із варіантів кредиту, обумовленого доходами є податок дипломованого фахівця, при якому студент (інколи випускник), повертаючи державі субсидію на вищу освіту, що виражена в низькій оплаті або відсутності оплати за навчання (чи у формі можливого додаткового студентського гранту на покриття витрат на проживання), приймає на себе зобов'язання обов'язково сплатити додатковий податок на доходи, що зазвичай виплачується ним до кінця його трудової діяльності. Справжній податок дипломованого фахівця – це

---

³⁶ D. Bruce Johnstone. The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education // Peking University Education Review, 2013, Issue 2, p. 36-45.

додатковий податок на дохід випускників університетів, яким не оподатковуються індивідуальні кредити або «залишкові борги». Проте мета податку дипломованого фахівця, як і будь-якого державного плану кредитування студентів, полягає у переміщенні частини витрат на вищу освіту з держави та платників податків на студентів. Хоча ця частина може бути відшкодована тільки після закінчення студентом ВНЗ та початком трудової діяльності. Фінансовий успіх податку дипломованого фахівця вимірюється зниженою поточною вартістю майбутніх виплат податку на доходи так само, як фінансовий успіх державних програм студентських кредитів, обумовлених доходами вимірюється поточною зниженою вартістю виплат, що ґрунтуються на відсотках від річного доходу³⁷.

Крім того, програма студентського кредитування може об'єднати риси звичайної фіксованої схеми виплат та зобов'язань по виплатах, обумовлених доходом, що можна представити у вигляді змішаних планів кредитування. Вони характеризуються зобов'язанням по невиконанню кредиту з фіксованим календарем виплат, яке залишається в силі, поки щомісячні або щорічні платежі не перевищують певного максимального відсотка щомісячного або річного заробітку. Суми, які не погашені по фіксованому календарю відкладаються до того часу, поки заробітна плата або дохід підвищуються, а зобов'язання по виплаті знову можуть бути прийняті в межах максимального відсотка від доходу. Згідно такого плану більшість позичальників могли би просто здійснювати виплати по встановленому календарю (яка могла б передбачати зміни у сумах відповідно до очікуваного росту доходу, але на підставі фіксованого графіку виплат). Окремі позичальники, чий дохід був низьким протягом 1-3 років внаслідок безробіття, могли б протягом цього часу здійснювати виплати, обумовлені доходами, але повернутися до фіксованого графіку по виплатах, коли вони працевлаштуються, почнуть заробляти і збільшення їхнього доходу дасть змогу це зробити. Таким позичальникам була

---

³⁷ Johnstone, D. B. (2013), "The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education", *Peking University Education Review*, vol. 2, pp. 36-45.

б надана зручна автоматична відстрочка платежів, що нагадує рефінансування, але не субсидію. Певні позичальники, у яких тривалі періоди безробіття або низько оплачувана робота, сформувавши високу початкову заборгованість, можливо, ніколи б не повернулися до фіксованої схеми платежів. Вони продовжили б виплати кредиту на освіту згідно доходу і прийшли б до завершення основного періоду виплат з певним боргом, який на деякому етапі був би анульований, так як зобов'язання по погашенню студентського кредиту з самого початку залежали від доходів індивіда³⁸.

Переваги такої змішаної форми полягають у тому, що більшість позичальників повернуть борг по адміністративно-спрощеній фіксованій схемі, що не потребує перевірки відомостей про доходи, а кредитор (на наш погляд держава) може розраховувати на потік платежів, що можуть зібрані в момент виплати роботодавцем заробітної плати, якщо це встановлено законодавством. В той же час, позичальники можуть бути впевнені, що їх платежі ніколи не стануть безнадійним тягарем, а певна частина початкової студентської заборгованості може бути анульована навіть в тому випадку, якщо їх вища освіта ніколи не буде оплачена у грошовому еквіваленті.

Розглянуті вище варіанти студентського кредитування не позбавлені певних суперечливих ознак, а саме:

1) Вимоги до отримувачів позик - хто повинен відповідати вимогам для отримання кредиту? Чи доступні кредити всім бажаючим? Які критерії до статусу позичальника – очна чи заочна форми навчання? Чи зможуть отримати кредити студенти державних чи приватних ВНЗ? Особливо важливими, на наш погляд, є критерії фінансової потреби (що залежать від фінансових можливостей студента та домогосподарств) або академічні успіхи (що відносяться до обдарованих студентів чи академічної успішності).

2) Джерело капіталу. Звідки надходять кошти? Капітал на студентські кредити може надходити від приватних осіб або установ і розподілятися між

---

³⁸ D. Bruce Johnstone. Challenges of Financial Austerity: Imperatives and Limitations of Revenue Diversification in Higher Education. // The Welsh Journal of Education, 2002 (Special International Issue on Paying for Learning: The Debate on Student Fees, Grants and Loans in International Perspective), 11(1), p. 18-36

студентами позичальниками через банк або інший тип кредитної установи, які продають свої векселі вкладникам. Крім того, кошти, які будуть надаватися в кредит, можуть надходити від держави. У цьому випадку вони можуть бути отримані: а) від вкладників, через державний борг; б) від податків, що сплачуються громадянами напряму в бюджет або опосередковано з комерційних підприємств та переданих населенню, шляхом більш високих цін на товари і послуги; або шляхом друкування грошей, що призведе до інфляції.

3) Походження грошей і кредитор – Ким або чим є кредитор? Джерелом капіталу може бути організація, яка власне виплачує кредит, тобто від якої студент отримує гроші і з якою студент, який бере кредит, заключає контракт, виконання якого є обов'язковим згідно законодавства. Кредитором може бути і державне агентство, приватний банк або сам ВНЗ³⁹.

4) Основний ризик – Хто несе основний ризик? Хто або що понесе втрати в результаті дефолту? Якщо кредит приватний, то ризик несе зазвичай кредитор, який знижує небезпеку шляхом призначення довірчої особи чи застави майна, яке буде конфісковано у випадку невиплати кредиту. Однак ризик неповернення позики по студентським кредитам надзвичайно високий із-за відсутності поручителів, частих періодів безробіття, високої мобільності та інше. Тому ринкова відсоткова ставка на загальнодоступні студентські кредити буде надзвичайно високою. Тому більшість програм студентського кредитування переносить основні або всі ризики на державу. Ці ризики можуть бути у формі гарантій приватним кредиторам, які вимагатимуть від держави виплати у випадку дефолту та залишать державі неоплачувані векселі і тоді вже держава повинна знайти позичальника і утримати з нього необхідну суму боргу. Або ризик може бути розділений з батьками, поручителями або з самим ВНЗ.

5) Суми кредитів та їх ліміти – Яку суму можна дати чи взяти в позику щорічно або в сукупності? Для розширення доступу до освіти, а не лише для

---

³⁹ Johnstone, D. B. (2013), "The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education", *Peking University Education Review*, vol. 2, pp. 36-45.

забезпечення певного рівня життя студента максимальна позика повинна бути достатньою для покриття мінімальних витрат, пов'язаних з навчанням у ВНЗ, за відрахуванням очікуваних надходжень від домогосподарств та будь-якої суми коштів, яку студент отримає у вигляді зарплати чи накопичить протягом академічного року або між роками навчання. В той же час, загальні суми сукупного боргу разом із відсотковими ставками та строком виплати, що в сукупності складають, щомісячних виплат, повинні певним чином узгоджуватися із майбутнім доходом випускників, щоб виплати відбувалися без особливих ускладнень, що вірогідно збереже позичальника від ризику неповернення кредиту.

б) Сума і форма субсидій та відшкодування – Якою повинна бути сума та форма субсидії, або навпаки, яка сума від повної вартості кредиту повинна бути повернена позичальником? Розрізняють три вартості кредитування: а) вартість грошей для кредитора, що являє собою певну відсоткову ставку вищу ніж рівень інфляції і складає реальне повернення для кредитора; б) вартість невиконання позики; в) вартість адміністративних витрат або обслуговування і збору виплат по кредиту. Ключовим питанням в студентському кредитуванні є розмір суми від загальної вартості, яка повинна бути сплачена студентом-позичальником через виплату відсотків та розміру субсидії (відшкодування) від держави чи інших кредиторів. Субсидії по позикам можуть бути надані з самого початку, шляхом відшкодування відсотків на весь період навчання та на час реальної відстрочки початку погашення позики після її використання⁴⁰.

7) Форма та тривалість періоду погашення кредиту – Строк виплати встановлюється у вигляді класичного фіксованого календаря виплат по кредиту, згідно іпотечного кредиту; по позиках, обумовлених доходами, цей термін пов'язується з представленими до виплати відсотками від доходів, середнім рівнем сукупної заборгованості та відомостями про заробіток позичальника. Умови позики повинні передбачати чи буде вона виплачуватися

---

⁴⁰ Johnstone, D. B. (2013), "The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education", *Peking University Education Review*, vol. 2, pp. 36-45.

безпосередньо кредитору чи виплати будуть здійснюватися шляхом відрахувань із зарплати позичальника роботодавцем і сплачуватися державі, аналогічно утриманню податків чи пенсійних вкладів.

Пошук додаткових джерел фінансування і розвитку державних ВНЗ, спонукає вітчизняних та зарубіжних науковців більш ретельно розглядати самофінансування як напрямок розширення кола доступних власних надходжень ВНЗ. Самофінансування можна визначити як процес відшкодування витрат на основну діяльність та розвиток за рахунок власних джерел.

На думку Боголіб Т.М.⁴¹, фінансові потоки, що забезпечують діяльність ВНЗ, крім бюджетного фінансування включають кошти за надання платних освітніх послуг громадянам, кошти за виконання договірних робіт для підприємств та організацій та кошти за надання ресурсів в оренду. На нашу думку, фінансові внески студентів становлять найбільшу питому вагу у структурі власних внутрішніх надходжень державних ВНЗ.

Під фінансовими внесками студентів розуміємо плату за навчання у вигляді постійних платежів, які сплачуються для покриття витрат на навчання, а також адміністративні збори, що становлять студентські внески за певні послуги ВНЗ (реєстраційні збори, збори за видачу сертифікатів та ін.)⁴².

Загострення конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг та зменшення обсягів державного фінансування ВНЗ, змушує заклади освіти постійно збільшувати розміри плати за навчання.

Глобальне домінування ринку призводить у всьому світі до суттєвого підвищення плати за навчання, котру студенти сплачують при вступі до ВНЗ в залежності від його типу.

В Європі, Росії, на Балканах історично не існувало плати за навчання. Однак, в пошуках нових джерел доходів і в цих країнах її ввели. Велика

---

⁴¹ Боголіб Т.М. Процеси капіталізації розвитку вищої освіти та університетської науки / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2012. – № 11. – С. 84-94.

⁴² Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

Британія та Австрія, Португалія, Нідерланди, Франція та Бельгія уже мають платне навчання.

Одним із наслідків агресивної стратегії державних ВНЗ на підвищення плати за навчання є тенденція в сторону збільшення прийому студентів, які здатні заплатити за навчання. Збільшення числа студентів, які можуть профінансувати отримання вищої освіти, може вирішити короткострокові фінансові проблеми, але як довгострокова політика держави в освітній сфері, на нашу думку, не є привабливою.

Підвищення плати за навчання відбувається в багатьох країнах, в тому числі і в Україні, але попит на вищу освіту суттєво не зменшується. Це формує сприйняття еластичності попиту, так як підвищення плати за навчання, начебто, не знижує попиту. Але у багатьох європейських країнах розмір плати за навчання достатньо низький, порівняно із середньорічним доходом громадян. А навіть там, де вартість навчання висока, це не є перешкодою для сімей з високими доходами. Відсутність та обмеженість інформації про доходи громадян, можливість працевлаштування під час навчання, не дозволяє зробити ґрунтовні дослідження питання оплати навчання.

Але це не означає і не було доведено, що з підвищенням плати за навчання поліпшується якість чи ефективність вищої освіти. Вважаємо, що збільшення оплати на навчання, пов'язане із наступними обставинами:

- 1) Наявність інших видів оплати, крім плати за навчання, які повинні чи не повинні включатись до загальної вартості.

- 2) Вартість навчання одного студента в окремому ВНЗ або по окремій програмі. В різних університетах плата значно відрізняється, а особливо по програмам (ОКР).

- 3) Витрати на проживання (особливо на житло). Ці витрати залежать від місця проживання, оплати послуг транспорту до місця навчання.

- 4) Готовність студентів та домогосподарств оплачувати визначену суму. Спроможність батьків взяти фінансову участь у забезпеченні отримання їх дітьми вищої освіти може залежати від культури, а також від доходів.

5) Можливість студентів отримати роботу під час навчання. Переважна більшість студентів знаходиться в обмежених фінансових умовах.

З поступовим зростанням вартості навчання, на нашу думку, буде рости і диспропорція між студентами, які отримують вищу освіту за рахунок коштів державного бюджету та студентів-контрактників. Тому підвищення оплати за навчання без адекватної системи фінансової допомоги студентам, призведе до погіршення фінансового стану студентів, що в свою чергу, спричинить значні відмінності у фінансових ресурсах державних ВНЗ.

Традиційна концепція діяльності ВНЗ як напівавтономного закладу, завданням якого є передача знань від одного покоління до іншого (навчання) та генерація нових знань для наступних поколінь (науково-дослідницька робота), не відповідає сучасним вимогам соціально-економічного розвитку суспільства. Суворая реальність потребує від державних ВНЗ пошуку зовнішніх джерел доходів, більш активного вкладу в економіку, основу на знаннях, шляхом комерціалізації науково-дослідної діяльності та створення наукоємних та наукомістких закладів⁴³.

Такий напрямок діяльності державних ВНЗ обумовив введення поняття «підприємницький університет». Цей термін був одночасно використаний двома вченими Г. Ецковичем та Б.Кларком в кінці 90-х років. Вони аналізували зміни функцій ВНЗ в сучасному суспільстві та підкреслювали зростаюче значення їх економічної спрямованості. Г. Ецкович концентрував увагу на внутрішніх організаційних компонентах та комерційній спрямованості діяльності ВНЗ⁴⁴. Б. Кларк аналізував трансформаційні процеси, що відбувалися у провідних європейських університетах⁴⁵. В західних країнах принципи, які заклали дані науковці при аналізі діяльності підприємницького ВНЗ включають:

⁴³ University Autonomy in Europe: Exploratory Study, T. Estermann, T. Nokkala, M. Steinel [Електронний ресурс] // European University Association: [сайт]. - Режим доступу: http://www.eua.be/Libraries/publications/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.pdf?sfvrsn=2 – Назва з екрана.

⁴⁴ Etzkowitz, H., 1998. Capitalizing Knowledge: the Intersection of Industry and Academia. State University of New York Press, Albany

⁴⁵ Clark, B.R., 1998. Creating entrepreneurial universities: organizational pathways of transformation / Pergamon, New York

- Стратегію та лідерство ВНЗ;
- Розвиток інфраструктури підтримки;
- Зміцнення дослідницької міждисциплінарної бази;
- Диверсифікацію джерел фінансування;
- Підприємницьку культуру.

Не зважаючи на ці загальні принципи ВНЗ розвиваються по-різному і це залежить від їх історичного формування, організаційної культури і середовища, в якому вони функціонують.

На нашу думку, побудова таких підприємницьких університетів чи створення у їх складі інноваційних науково-дослідних підрозділів, дозволить здійснювати різноманітні наукові прогресивні, передові, фундаментальні та прикладні дослідження, залучення капіталу від бізнес-структур, просування нових технологічних ідей на ринок, надавати консультації представникам малого та середнього бізнесу, укладати консалтингові контракти. Подібні структури дозволять студентам, дослідникам, бізнесу зустрічатися, обмінюватися новими ідеями, проводити семінари, конкурси та інші заходи, а також надавати доступ до ділових партнерів, клієнтів та інвесторів.

Іншими варіантами надходжень державних ВНЗ із зовнішніх джерел вважаємо співфінансування, проектне фінансування, блокові гранти, конкурсне фінансування. Вбачаємо, що блоковий грант – можна розглядати як фінансовий грант, що покриває певні категорії витрат, пов'язаних з викладанням, поточними експлуатаційними витратами, проведенням науково-дослідних робіт. Розміри таких грантів визначаються по-різному (як на основі попередніх обсягів та витрат, так і за досягнутими результатами або при поєднанні цих двох підходів). Співфінансування – це фінансування, згідно якого сторона-інвестор бере пропорційну участь із закладом у розробці та виконанні проектів, що фінансуються та інших видів діяльності. Під проектним фінансуванням розуміємо оцінку та задоволення певної заявки ВНЗ у фінансових ресурсах на розробку та реалізацію ідеї, програми, заходу згідно певних критеріїв відбору. Зазначимо, що конкурсне фінансування передбачає виділення коштів установі,

яке відбувається на конкурентних засадах, на основі пропозицій, з метою здійснення та виконання поставлених завдань інвесторами⁴⁶.

В умовах скорочення бюджетного фінансування державні ВНЗ активно звертаються до приватних джерел фінансування, благодійної та спонсорської допомоги. ВНЗ історично завжди потребували меценатів. В Середні віки цю роль виконувала церква, пізніше уряди держав, а тепер акценти зміщуються в сторону бізнесу, промисловості та інших приватних джерел.

Деякі європейські країни (Великобританія) та США суттєво збільшують приватні капіталовкладення. Але, країни, що розвиваються, не мають достатньо акумульованого приватного капіталу. Деякі ВНЗ створюють асоціації випускників, проте помітних надходжень фінансових ресурсів доводиться чекати доволі довго. Інші ВНЗ активно залучають фінансові надходження та дослідницькі гранти від міжнародних фондів та агентств. В економічно-розвинутих та законодавчо стабільних країнах, ВНЗ організують різноманітні альянси з бізнесом та промисловістю. Ці відносини набувають форми дарувань, партнерств, дослідницьких грантів, контрактів, тренінгових програм, спільних програм отримання ступеня, тощо.

Певні бізнес-структури та меценати надають безоплатні та безповоротні позики та гранти на освіту. Такі ж позики можуть надавати і територіально-адміністративні одиниці країн. Створюються відповідні фонди грошових коштів, капіталу та фінансових ресурсів підприємствами, філантропами, урядами, міжнародними організаціями, які надають фінансову підтримку студентам та ВНЗ.

ВНЗ провідних країн світу отримують надійні та якісні фінансові ресурси у вигляді пожертв від випускників, корпорацій чи просто «щедрих друзів». Але пошук таких джерел приватних дарувань спонукає до виявлення потенційних меценатів з достатньо великими статками, що були б готові стати постійними донорами для ВНЗ; запровадження культури філантропії із розповсюдженням

---

⁴⁶ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

традицій допомоги ВНЗ певного статусу; сприятливого податкового відношення до благодійництва, коли пожертви вилучаються із оподаткованого доходу.

У сучасних умовах визначення джерел фінансування державних вищих навчальних закладів, оптимізація їх складу і структури є запорукою забезпечення якості освітніх послуг, підтримки їх конкурентоспроможності на світовому ринку.

Фінансування державних вищих навчальних закладів являє собою такий стан їхніх фінансових ресурсів, за якого здійснюється постійне та стабільне надходження коштів, раціональне та ефективне їх використання, а також уміння залучати ДВНЗ фінансові ресурси самостійно відповідно до чинного законодавства. Для забезпечення конкурентоспроможності та виживання нині вищі навчальні заклади, які перебувають у державній власності, повинні перебудувати стратегію і тактику своєї економічної діяльності.

1.3. Особливості фінансування державних вищих навчальних закладів України

Нині державні вищі навчальні заклади, які здійснюють освітню, навчально-виховну, наукову, науково-технічну, видавничу, культурно-мистецьку, творчу, спортивно-оздоровчу, зовнішньоекономічну та різну виробничу діяльність, в основному фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, в меншій мірі – коштів місцевих бюджетів. Але, частка даних фінансових ресурсів у більшості державні ВНЗ на сучасному етапі розвитку національної економіки України не перевищує 60-65 відсотків від загального фінансування діяльності. Тому, їх фінансування, а відтак і сталий розвиток, значною мірою залежить не лише від цілеспрямованої та ефективної діяльності у сфері раціонального використання бюджетних коштів, а вміння самостійно акумулювати позабюджетні фінансові ресурси, надаючи платні послуги відповідно до чинного законодавства.

У Законі України «Про вищу освіту»⁴⁷ поняття вищій навчальний заклад визначається як окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їх покликань, інтересів і здібностей.

Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на таких принципах:

1) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;

2) доступності вищої освіти;

3) незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів);

4) міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;

5) наступності процесу здобуття вищої освіти;

6) державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності;

7) державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг із сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів вищим навчальним закладам, що провадять таку діяльність;

---

⁴⁷ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

8) сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

9) відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою.

Закон України «Про вищу освіту» визначає систему вищої освіти, яка включає⁴⁸:

- 1) вищі навчальні заклади всіх форм власності;
- 2) рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти;
- 3) галузі знань і спеціальності;
- 4) освітні та наукові програми;
- 5) стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти;
- 6) органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти;
- 7) учасники освітнього процесу.

Основними завданнями вищого навчального закладу є:

1) провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями;

2) для університетів, академій, інститутів - провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі;

3) участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу;

4) формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах;

---

⁴⁸ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

- 5) забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності;
- 6) створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів;
- 7) збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства;
- 8) поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян;
- 9) налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва і культури.

Вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості.

Вищий навчальний заклад може бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, які провадять свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності вищого навчального закладу та/або забезпечують виконання його статутних завдань. Вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності. Вищі навчальні заклади можуть провадити освітню діяльність спільно з іноземними навчальними закладами за узгодженими освітніми програмами⁴⁹.

Вищі навчальні заклади можуть утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки та входити до складу консорціуму. Всі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність.

В Україні діють вищі навчальні заклади таких типів:

- 1) університет - багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний,

---

⁴⁹ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

2) академія, інститут - галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

3) коледж - галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус національного.

Типи вищих навчальних закладів, проілюструємо за допомогою рис. 1.3.

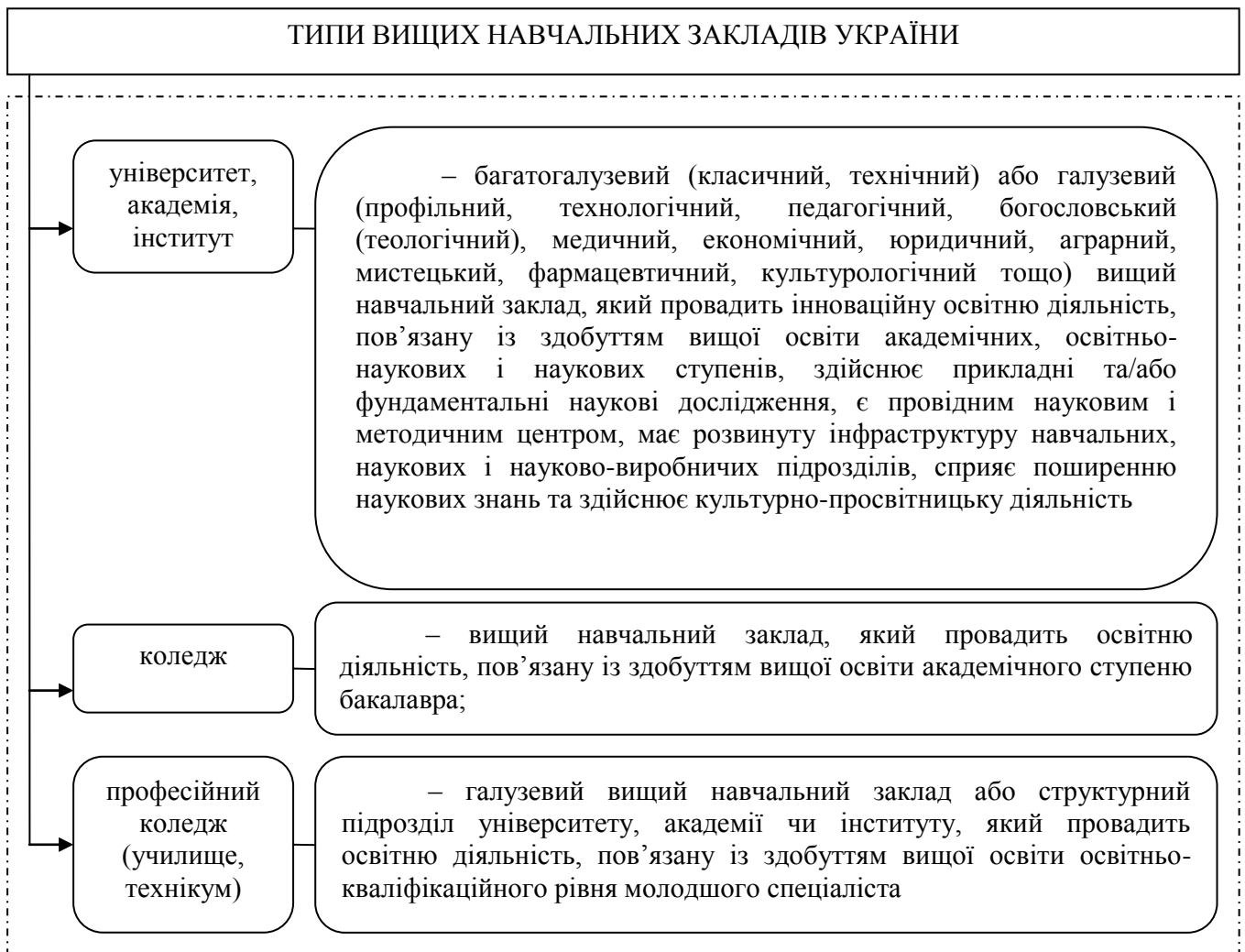

Рис. 1.3. Типи вищих навчальних закладів України

Джерело: складено автором на основі ЗУ «Про вищу освіту»

Надання вищому навчальному закладу статусу національного здійснюється за пропозицією Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що подається в порядку та за критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності національного вищого навчального закладу визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюється раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Сьогодні в Україні національні університети представлені 120-ма навчальними закладами.

Національному вищому навчальному закладу, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має

визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету.

Статус дослідницького університету надається Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах вищому навчальному закладу строком на сім років відповідно до положень Кабінетом Міністрів України та критеріїв, що включають показники, приведені до кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищого навчального закладу.

Надання вищому навчальному закладу статусу дослідницького здійснюється за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у разі відповідності критеріям, встановленим Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності дослідницького вищого навчального закладу визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюється раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Статус дослідницьких університетів в Україні мають:

- Національний університет «Львівська політехніка» від 8 липня 2009 року;
- Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка від 29 липня 2009 року;
- Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого від 29 липня 2009 р.;
- Львівський національний університет ім. І. Франка від 29 липня 2009 року;
- Національний університет «Острозька академія» від 29 липня 2009 року;
- Національний університет «Києво-Могилянська академія» від 29 липня 2009 року;
- Національний гірничий університет України від 23 вересня 2009 року;
- НТУУ «Київський політехнічний інститут» від 3 лютого 2010 року;
- Національний університет біоресурсів і природокористування від 3 лютого 2010 року;

- НТУ «Харківський політехнічний інститут» від 3 лютого 2010 року;
- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна від 3 лютого 2010 року;
- Київський національний економічний університет ім. Гетьмана від 3 лютого 2010 р.;
- Національний авіаційний університет від 3 лютого 2010 року;
- Східноукраїнський національний університет імені В. Даля від 24 березня 2010 року.

Вищий навчальний заклад, що має статус дослідницького, має переважне право на отримання державного замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра в обсязі до 75 відсотків обсягу випуску бакалаврів, які навчалися за кошти державного бюджету в цьому вищому навчальному закладі, а обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії - до 20 відсотків обсягу випуску магістрів, які навчалися за кошти державного бюджету в цьому вищому навчальному закладі.

Виходячи з вищезначеного, ми можемо класифікувати вищі навчальні заклади України, а саме (табл. 1.2):

- 1) За формою власності (державна, комунальна, приватна);
- 2) За типами (університет, інститут, академія, коледж);
- 3) За статусом (національний, дослідницький)
- 4) За сертифікатами про рівень акредитації (I – перший, II – другий, III – третій, IV – четвертий).

Таблиця 1.2

Класифікація вищих навчальних закладів України

Тип	Рівень акредитації	Форма власності	Статус
Університет	I (перший)	Державна	національний
Академія	II (другий)	Комунальна	дослідницький
Інститут	III (третій)	Приватна	
Коледж	IV (четвертий)		

Джерело: складено автором

Згідно проекту постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання вищому навчальному закладу статусу національного,

підтвердження та позбавлення цього статусу» відповідно до частини другої статті 29 Закону України «Про вищу освіту» наводяться обов'язкові, порівняльні, преміальні критерії для підтвердження для надання чи підтвердження статусу національного вищого навчального закладу.

Національний вищий навчальний заклад має право:

1) отримувати відповідно до законодавства на пріоритетних засадах передбачені державним бюджетом кошти для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, виконання наукових програм, проектів державного значення в обсязі не менш як 10 відсотків коштів державного бюджету, що виділяються на його утримання;

2) визначати норми часу навчальної та іншої роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників;

3) здійснювати перерозподіл:

нормативів чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного працівника за спеціальностями однієї галузі знань з урахуванням результатів наукової діяльності працівників;

державного замовлення між спеціальностями в межах галузі знань в обсязі не більш як 5 відсотків загального обсягу державного замовлення національного вищого навчального закладу з обов'язковим інформуванням центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить вищий навчальний заклад;

ліцензованого обсягу прийому за спеціальностями у межах відповідної галузі знань;

4) здійснювати підготовку фахівців з вищою освітою за власними експериментальними освітніми програмами та навчальними планами;

5) отримувати на пріоритетних засадах фінансування для придбання наукового і навчального обладнання, комп'ютерних програм тощо за рахунок державного бюджету;

7) формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів.

Критерії, за якими надається статус дослідницького університету, базуються на таких засадах:

1) розгалужена інфраструктура та матеріально-технічна база, що забезпечують провадження науково-освітньої діяльності на світовому рівні, зокрема визнані наукові школи, центри, лабораторії тощо;

2) міждисциплінарність освіти і науки, потужна фундаментальна складова наукових досліджень, якість яких підтверджена, зокрема, публікаціями у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях;

3) забезпечення високоякісної фахової підготовки докторів наук та здатність впроваджувати і комерціалізувати наукові результати, якість системи підготовки та підвищення кваліфікації наукових кадрів у вищому навчальному закладі;

4) рівень інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, зокрема кількість міжнародних проектів, створених об'єктів права інтелектуальної власності, спільних з підприємствами та іноземними вищими навчальними закладами наукових проектів, грантів тощо;

5) місце в національному, галузевих та/або міжнародних рейтингах вищих навчальних закладів;

6) кількість публікацій за показниками визнаних міжнародних наукометричних баз та у міжнародних реферованих виданнях.

Дослідницький університет має право⁵⁰:

1) отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш як 25 відсотків коштів, що передбачаються на його утримання, для

---

⁵⁰ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази;

2) на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план;

3) формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів;

4) приймати остаточне рішення щодо присвоєння вчених звань;

5) самостійно утворювати разові спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за участю не менше п'яти осіб з відповідним ступенем, двоє з яких працюють в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі);

6) встановлювати нормативи чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного та наукового працівника;

7) самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень;

8) у межах визначених в установленому порядку коштів загального фонду на оплату праці та в межах наявних у вищому навчальному закладі власних надходжень самостійно формувати і затверджувати штатний розпис науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників, у тому числі визначати штатні нормативи, найменування та чисельність посад працівників відповідно до структури вищого навчального закладу.

Організація фінансування освітніх закладів може здійснюватися через ринковий та суспільний механізми. Ринковий механізм має певні переваги, але в деяких випадках, він звужує населенню доступ до вищої освіти, тому що орієнтується на платоспроможний попит, і ті, хто будуть нездатні оплатити освіту, будуть виключені з її системи. За інших умов, приватний капітал буде пропонувати такі послуги у сфері освіти чи галузях економіки, які є інвестиційно привабливими.

Методи фінансування державних ВНЗ поділяємо на:

- Нормативні, згідно яких виділення коштів здійснюється на підставі розрахованих нормативів;
- Фінансування за результатами діяльності, коли кошти виділяються також з урахуванням певних результативних показників.

Заклади освіти державної або комунальної форми власності фінансуються за кошторисно-бюджетним методом. Тобто діяльність державного вищого навчального закладу здійснюється на підставі кошторису, який надає йому повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання своїх функцій та досягнення цілей.

Фінансова діяльність державних ВНЗ здійснюється на основі кошторису – основного планового фінансового документу установи, де визначені повноваження щодо обсягів надходжень та розподілу бюджетних асигнувань і проведення платежів для виконання своїх функцій й досягнення результатів протягом бюджетного періоду⁵¹.

Показники кошторису навчального закладу повинні плануватись на підставі проведення наукових та економічно обґрунтованих заходів щодо визначення критеріїв розподілу коштів і напрямів використання фінансових ресурсів, а також визначення їх оптимальних обсягів. Кошторис ВНЗ має дві складові: загальний та спеціальний фонди. Загальний фонд містить у собі обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання ВНЗ основних функцій. Спеціальний фонд містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою своїх функцій.

Проекти кошторисів складаються всіма державними навчальними закладами на наступний бюджетний рік. У доходній частині проектів

---

⁵¹ Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2010. - № 50-51. - ст.572 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. – Назва з екрана

кошторисів зазначаються планові обсяги надходжень, які передбачається спрямувати на покриття видатків установ із загального та спеціального фондів відповідних бюджетів⁵².

Формування проекту кошторису ВНЗ здійснюється на підставі і статусу, типу, наявності ліцензій та акредитацій, структури ВНЗ, розрахунків потреби бюджетних коштів, виходячи з прогнозованої кількості студентів, що навчатимуться за рахунок бюджетних коштів та прогнозованих витрат на навчання одного студента.

Доходна частина спеціального фонду проекту кошторису планується за кожним джерелом доходів спеціального фонду вищого навчального закладу. Обов'язково слід брати за основу такий показник, як плановий обсяг надання платних послуг, які можуть надаватись закладом освіти, а також інші розрахункові показники. На нашу думку, це може бути ліцензійний обсяг прийому студентів на умовах контракту з фізичними та юридичними особами; ліцензійний обсяг прийому осіб на довузівську підготовку; кількість ліжко-місць у гуртожитках; площа приміщень і вартість обладнання та іншого майна, що здається в оренду; кількість місць у студентських їдальнях; технічна потужність копіювальних пристроїв; наявність в університетах редакційно-видавничого бюро та обсяги поліграфічних послуг, які можуть надаватись на комерційній основі; наявність відомчих готелів, спортивно-оздоровчих таборів, баз відпочинку та ін. Під час формування показників кошторису на наступний рік необхідно враховувати фактичні показники одержаних доходів за кожним джерелом за останній звітний рік, а також очікувані зміни в умовах роботи навчального закладу.

Спеціальний фонд кошторису складають власні надходження вищих навчальних закладів, які поділяються на групи. На основі зведеного показника доходів кошторису визначається обсяг видатків спеціального фонду кошторису навчального закладу. Витрачання коштів навчального закладу здійснюється

---

⁵² Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.

ним самостійно, але відповідно до затвердженого кошторису і суворо за статтями витрат бюджетної класифікації. Під час складання кошторисів особливу увагу слід приділити законності та правильності розрахунків, доцільності запланованих видатків, правильності їх розподілу відповідно до економічної класифікації видатків.

Видатки ВНЗ формуються згідно з економічною класифікацією видатків, яка застосовується всіма бюджетними установами та одержувачами бюджетних коштів за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їх предметними ознаками, та складаються з поточних видатків та капітальних видатків [53].

Слід зазначити, що правильне планування видатків є запорукою ефективного та цільового використання коштів та унеможливує використання їх на цілі, що не відповідають кошторису вищого навчального закладу. Контроль показників проектів кошторисів вищих навчальних закладів щодо законності та правильності розрахунків, доцільності запланованих видатків правильності їх розподілу за економічною класифікацією повноти надходження доходів здійснюють управління освіти та Міністерство освіти і науки України.

На нашу думку, витрачання бюджетних коштів повинно здійснюватися освітніми закладами самостійно, виключаючи потреби освітнього процесу, відповідно до статей бюджетної класифікації. При цьому можливий варіант, коли кошториси освітнім закладам встановлюються одним показником загального обсягу фінансових ресурсів (з розподілом фінансування щоквартально) без визначення витратних статей. Звіт про витрачання бюджетних коштів повинен подаватися до органів управління освітою за всіма статтями бюджетної класифікації.

Оплата додаткових послуг повинна мати стимулюючий вплив на розвиток освіти в цілому, а з часом вона, напевно, буде введена до обов'язкового мінімуму. У приватних навчальних закладах усіх рівнів оплата

---

⁵³ Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2010. - № 50-51. - ст.572 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. – Назва з екрана

послуг освіти споживачами необхідна, оскільки не будуть реалізовані можливості приватного сектора як конкурента державного.

Розміри фінансування освітніх закладів визначаються на основі нормативів – узагальнюючих показників по всій сукупності видатків на відповідні одиниці нормування, що розроблені Міністерством освіти і науки України та затверджені Кабінетом Міністрів України. Вихідними показниками для складання нормативів слугує середньорічна кількість студентів, кількість ставок професорсько-викладацького складу, витрати на навчання 1 студента у ВНЗ, на стипендії студентам, проживання тощо. Також нараховуються нормативи заробітною плати професорсько-викладацького складу з нарахування на неї, видатки на ремонти, утримання будівель і споруд. Загалом норматив державного фінансування складає суму загальних витрат за всіма позиціями кошторису. Таким чином, загальну суму фінансових ресурсів державного ВНЗ становлять грошові кошти, одержані та наявні в усіх доступних джерелах, а також кошти загального та спеціального фондів.

Застосування програмно-цільового методу державними ВНЗ дозволяє більш ефективно використовувати наявні фінансові ресурси, зміцнити матеріальну, організаційну та фінансову самостійність. Це дозволяє правильно розподілити бюджетні кошти на виконання пріоритетних завдань освітнього закладу.

У Бюджетному кодексі України програмно-цільовий метод визначається як метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу⁵⁴.

Використання програмно-цільового методу показує взаємозалежність між коштами та результатом. Цей метод реалізується через бюджетну програму. Бюджетною програмою є система дій, яка має на меті досягнути відповідні

---

⁵⁴ Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2010. - № 50-51. - ст.572 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. – Назва з екрана

завдання, цілі та результати, формулювання та виконання яких покладено на розпорядника бюджетних коштів відповідно до його визначених функцій.

Згідно бюджетної програми, її виконавець отримує кошти лише у відповідності до встановлених показників реалізації програми та визначення її ефективності по завершенню окремих етапів. Зазвичай бюджетна програма передбачає найбільш якісне та ефективне надання послуг, що припадають на одиницю виділених коштів з бюджету.

Мета бюджетної програми має бути чітко визначеною, реальною та досяжною для виконання. Основними завданнями бюджетної програми є: 1) визначені цілі, які потрібно досягти при умові виконання бюджетної програми; 2) оцінка виконання програми за допомогою результативних показників; 3) відповідність пріоритетам державної політики у відповідних напрямках.

Таким чином процес фінансування державних вищих навчальних закладів України можна відобразити на рис. 1.4.

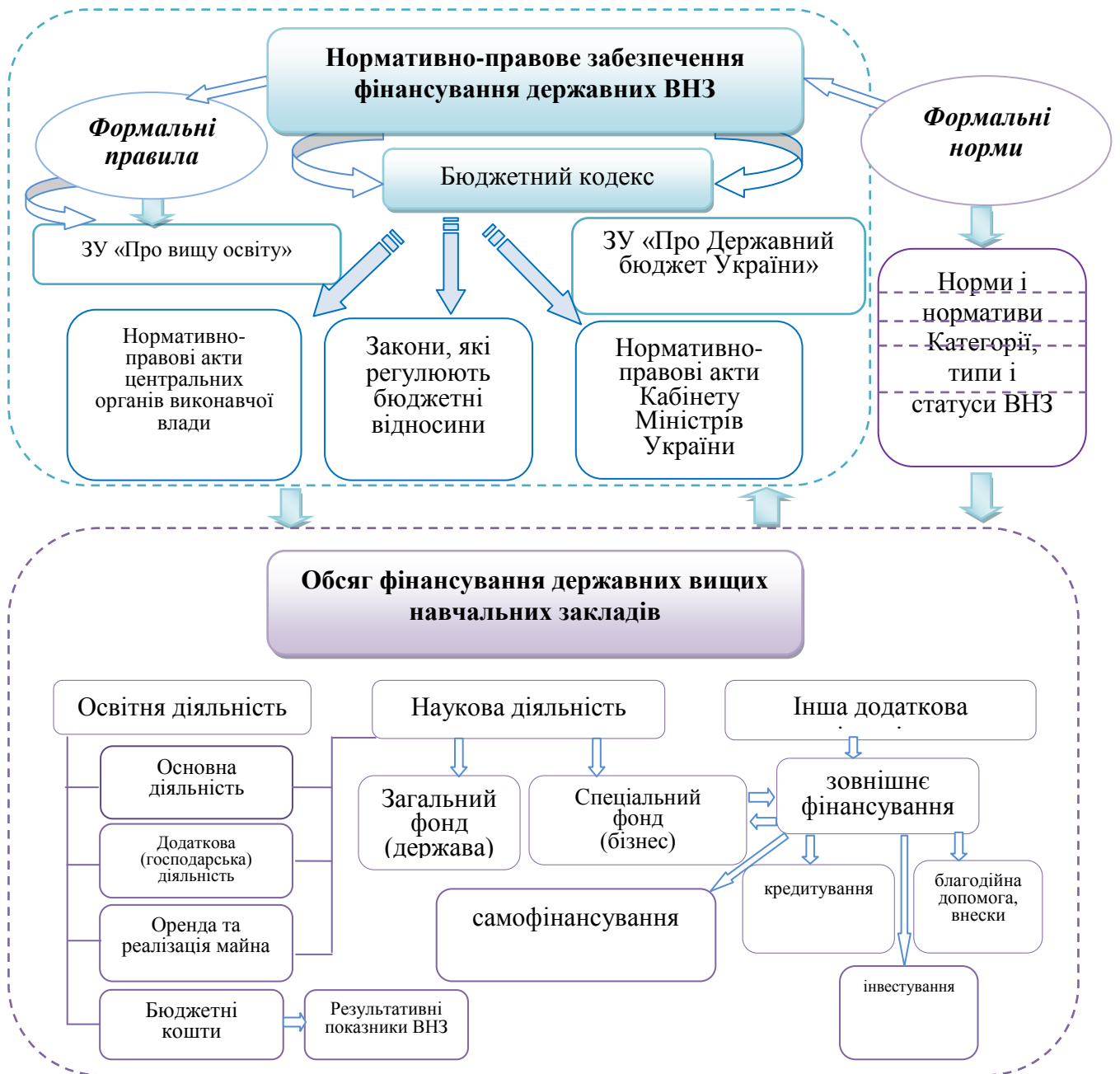

Рис. 1.4. Процес фінансування державних вищих навчальних закладів України

Джерело: складено автором

Важливими складовими елементами складання бюджетної програми є визначення шляхів для досягнення цілей та задач, тобто визначення напрямів діяльності, а саме безпосередні дії розпорядника коштів при виконанні бюджетної програми.

Процес розробки та реалізації бюджетної програми умовно можна розділити на такі етапи: 1) планування; 2) погодження; 3) виконання; 4) ефективність.

Результат бюджетної програми та оцінку використання коштів для її виконання можна визначити за допомогою результативних показників. Ці показники мають велике значення при розподілі бюджетних коштів, тому що дозволяють встановити певне співвідношення результатів та витрат, визначити ефективність використання вкладених коштів, підтвердити відповідність мети та завдань, порівняти виконання програм за роками, динаміці, та за ефективністю.

Такі результативні показники діляться на відповідні групи:

- 1) Показники затрат (характеризують ресурси за обсягами та структурою, які залучаються для виконання програми);
- 2) Показники продукту (встановлюють ступінь досягнення поставлених цілей);
- 3) Показники ефективності (означають фінансові витрати на одиницю продукту);
- 4) Показники якості (визначають кінцеві результати від виконання програми).

Документом, в якому відображено всі елементи бюджетної програми як мету, завдання, відповідальних виконавців, головних розпорядників, обсяги асигнувань, напрями діяльності, результативні показники, і за допомогою якого здійснюється цільове використання бюджетних коштів називається паспортом бюджетної програми⁵⁵.

Основними перевагами програмно-цільового методу на нашу думку є

- 1) Конкретне визначення завдань та цілей, які досягаються при витрачанні бюджетних асигнувань;
- 2) Забезпечення ефективного контролю за програмами;

---

⁵⁵ Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2010. - № 50-51. - ст.572 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. – Назва з екрана

- 3) Характеризує діяльність учасників бюджетних програм стосовно досягнутих цілей та завдань;
- 4) Визначає рівень відповідальності виконавців за здійснення бюджетних програм;
- 5) Дозволяє підвищити ефективність розпорядження бюджетними коштами;
- 6) Дає змогу обирати пріоритетні напрями для розподілу фінансів держави.

Нині, крім цільового призначення бюджетного фінансування, також існує проблема нестабільності обсягів надходження бюджетних ресурсів, що характеризується їх недостатністю і обмеженістю. В такій ситуації гостро постає потреба збільшення позабюджетних коштів. Адже, саме цими коштами державні ВНЗ змушені дофінансовувати статті видатків, що не покриваються бюджетними ресурсами. При тому, що головне призначення позабюджетних коштів – це розвиток діяльності ВНЗ, а саме вдосконалення матеріально-технічного забезпечення, умов навчання та проживання в гуртожитках, залучення висококваліфікованих кадрів тощо. Оскільки лише якісне формування та використання фінансових ресурсів державного ВНЗ впливає на підвищення якості надання освітніх послуг, що в свою чергу підвищує конкурентоспроможність державних закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг.

Державні ВНЗ України є неприбутковими бюджетними установами, які діють відповідно до статуту та чинного законодавства, надаючи певний пакет освітніх послуг на національному та світовому ринку. Якісна вища освіта є запорукою інтелектуального розвитку населення та забезпечення його фінансового благополуччя, які, в свою чергу, сприяють покращенню демографічного розвитку, розвитку ринку праці, матеріального добробуту, умов проживання населення, стану та охорони здоров'я, рівня освіти, соціального середовища, фінансування людського розвитку, екологічної ситуації тощо.

Доречно відмітити, що на фінансування ДВНЗ також впливає їхня мережа та рівень акредитації, тому що навчальні заклади нерівномірно розподілені по регіонах держави.

В Україні значні вади має модель державного (бюджетного) фінансування вищих навчальних закладів (ВНЗ), сформована у державі ще в 1920-ті рр. як кошторисна. Виділення державних коштів здійснюється відповідно до кількісних нормативних показників ВНЗ (один із них – співвідношення чисельності студентів і викладачів у відповідному році) і не пов'язане з якісною стороною навчального процесу. При цьому статус бюджетної установи обмежує можливості ВНЗ і у використанні залучених (позабюджетних) фінансових ресурсів. Не випадково фахівці пропонують перейти від витратного механізму виділення коштів з державного бюджету на цільовий – з урахуванням характеру конкретних програм навчання та наукових досліджень конкретного ВНЗ, актуальність та якість яких визначаються на конкурсній основі або шляхом моніторингу (рейтингування) діяльності ВНЗ.

Висновки до розділу 1

Відповідно до поставлених завдань дослідження фінансування державних ВНЗ зроблено наступні висновки:

1. Досліджено теоретичні підходи до фінансування вищої освіти в Україні з метою визначення загальної концепції фінансування вищої освіти, так як сучасна економічна теорія розглядає вищу освіту як суспільне благо, що дозволяє в подальшому використати приватні та суспільні вигоди, які призводять до економічного зростання країни, її соціальної стабільності та підвищення добробуту громадян, тому теоретично обґрунтовано та запропоновано розглянути різні підходи до фінансування вищої освіти з урахуванням інтересів та благ, які отримують фахівці у системі вищої освіти.

2. Уточнено економічний зміст фінансового забезпечення та фінансування, в результаті чого наведено класифікаційну побудову та підходи до складових фінансування державних ВНЗ і його структурних елементів та форм.

3. Встановлено в результаті порівняння наукових концепцій вітчизняних та зарубіжних науковців сучасні форми фінансування. В більшості розвинутих країн світу використовується концепція диверсифікації, багатоканального фінансування та поєднання доступних форм фінансування.

4. Визначені організаційно-методичні аспекти фінансування державних ВНЗ. Встановлено, що заклади фінансуються на основі кошторисного підходу, через використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі.

5. З'ясовано, що система вищої освіти в Україні є високоцентралізованою. Держава володіє економічними та політичними інструментами впливу на діяльність державних ВНЗ, організує та контролює їх функціонування. Тому, необхідно реформувати державні функції управління економічними і соціальними процесами при використанні коштів фінансування державних ВНЗ. З цією метою систематично оприлюднювати рейтинги і результати діяльності державних ВНЗ та розробку науково-обґрунтованих методичних рекомендацій щодо надання державним ВНЗ бюджетних коштів.

Наукові результати, що отримані у даному розділі опубліковані у наукових працях автора [102, 103, 106].

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

2.1. Механізм фінансування вищої освіти у державі

В умовах ринкових відносин вища освіта виступає важливою складовою і визначальним фактором людського розвитку та відіграє особливу роль у формуванні інтелектуального, духовного, економічного потенціалів держави.

Вища освіта є найбільш масштабною та людиномісткою частиною нинішнього державного устрою, його політичної, соціально-економічної, культурної та наукової організації. Від якості вищої освіти залежить відтворення та нарощення інтелектуального й духовного потенціалу суспільства, виховання громадян, модернізація суспільних відносин. Удосконалення системи вищої освіти – один із заходів, який необхідний для подолання кризових процесів, поліпшення життя людей, утвердження національних інтересів, зміцнення могутності й авторитету держави. Можна стверджувати, що без вищої освіти люди не можуть забезпечити собі належних умов життя, реалізуватися як особистості та захищати свої права. Відповідно зумовлений зростаючий інтерес суспільства й держави до питань розвитку галузі вищої освіти та визнання її одним із загальнонаціональних пріоритетів.

Ефективна реалізація політики у сфері вищої освіти неможлива без належного фінансування державних вищих навчальних закладів та інших освітніх установ, джерелами фінансування яких є як бюджетні кошти, так і кошти юридичних та фізичних осіб. Важливість вирішення проблем, що пов'язані з бюджетним фінансуванням вищої освіти, зумовлена обмеженням

обсягом та неефективним використанням наявних фінансових ресурсів та вимагає розробки нових підходів до організації фінансування вказаної галузі.

Віддаючи належне працям вітчизняних науковців стосовно фінансування освіти, варто зазначити потребу в постійному розвитку наукових поглядів на проблеми фінансування державних ВНЗ та орієнтації досліджень на соціально-економічні трансформації науки і освіти. Ключовим питанням сучасної державної політики вищої освіти є визнання та забезпечення основного і невід'ємного права людини на освіту. Таке право закріплене в міжнародних і національних правових актах.

В Україні право кожної людини на освіту передбачене Конституцією України, де вказано, що «повна загальна середня освіта є обов'язковою», і що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам»⁵⁶.

Ефективна реалізація права на освіту передбачає дотримання чотирьох основних принципів: наявності, доступності, прийнятності та адаптованості. Однак, як свідчать реалії, в Україні є деякі проблеми із застосуванням цих принципів. Унаслідок цього, конституційні гарантії у сфері освіти мають переважно декларативний характер. Одна із причин такої ситуації – фінансова неспроможність держави спрямовувати адекватний потребам обсяг бюджетних коштів на освітню галузь.

Широке впровадження досягнень науково-технічного прогресу призвело до збільшення числа ВНЗ, зростання чисельності студентів та розширення різноманітних освітніх послуг. Але така реакція на масове зростання галузі вищої освіти потребує більш гнучкої системи фінансування закладів освіти.

Чинне законодавство про вищу освіту встановлює та визначає такі джерела надходжень державних ВНЗ: бюджетні асигнування, ресурси бізнес-структур та державних підприємств, а також інші надходження. Бюджетне

---

⁵⁶ Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрана

законодавство не забороняє державним вищим навчальним закладам суміщати державні кошти з власними надходженнями, які формуються в результаті плати за освітні та інші послуги, що надаються освітніми установами відповідно до законодавства та їх основних напрямів діяльності.

Проаналізуємо практику фінансування державних видатків на освіту, у тому числі, на вищу освіту за останні роки.

В обсягах видатків зведеного бюджету України на фінансування галузі освіти та вищої освіти за період з 2010 р. по 2013 р. спостерігалася позитивна тенденція до збільшення в абсолютних показниках, але частки цих видатків приблизно залишалися на одному рівні. Зростання обсягів видатків бюджетів на освіту пояснюється збільшенням масштабів соціальної відповідальності держави, а відповідно – і підвищенням рівня централізації ВВП. Така тенденція дозволяла стверджувати про зміни пріоритетів бюджетної політики держави у процесі фінансування видатків на користь галузі освіти. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2010-2015 рр.

Роки	Обсяг видатків						
	Загальні видатки зведеного бюджету, млн. грн.	Видатки на освіту			Видатки на вищу освіту		
		всього, млн. грн.	частка у видатках зведеного бюджету, %	У % до ВВП	всього, млн. грн.	частка у видатках зведеного бюджету, %	У % до ВВП
2010	377 842,8	79 826,0	21,1	7,4	24 998,4	6,6	2,3
2011	416 853,6	86 253,6	20,7	6,6	26 619,6	6,4	2,0
2012	492 454,7	101 560,9	20,6	7,0	29 335,9	6,0	2,0
2013	505 843,8	105 538,7	20,9	7,3	30 003,1	5,9	2,1
2014 ⁵⁷	523 004,8	100 105,6	19,1	6,4	28 340,5	5,4	1,8
2015 ⁵⁸	433 159,8	75 907,0	17,5	5,5	21 059,8	4,9	1,5

Складено автором на основі⁵⁹

Починаючи з 2014 р. відбувається скорочення державного фінансування як галузі освіти, так і вищої освіти в абсолютних та відносних показниках. Така ситуація склалася внаслідок несприятливих внутрішніх і зовнішніх економічних та політичних умов: зменшення внутрішнього споживчого й

⁵⁷ Включаючи видатки бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

⁵⁸ На 01.10.2015, без урахування видатків бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

⁵⁹ За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

інвестиційного попиту, зниження купівельної спроможності населення, зростання інфляції, скорочення кредитування економіки та військових дій на сході країни.

Видатки на вищу освіту в нашій країні завжди фінансувались в основному за рахунок бюджетних коштів. В умовах розвитку ринкових відносин зберігається провідна роль такого фінансування, оскільки основу системи вищої освіти складають державні навчальні заклади. Однак нині практично немає такої освітньої організації, яка б не займалась платною освітньою діяльністю. Доказом цього є сучасна бюджетна політика, згідно з якою освіта фінансується за залишковим принципом. Аналіз бюджетного фінансування освіти за останні роки свідчить про те, що з 2000 по 2010 рік спостерігалось зростання витрат на освіту та вищу освіту відповідно (з 4,2 % до 7,4 % та 1,3% до 2,3% ВВП). Але з 2011 по 2015 роки видатки на вищу освіту знизились до 1,5% від ВВП, тобто до рівня 2000 року та скоріш за все, варто очікувати і подальшого їх зниження в наступних роках (рис. 2.1).

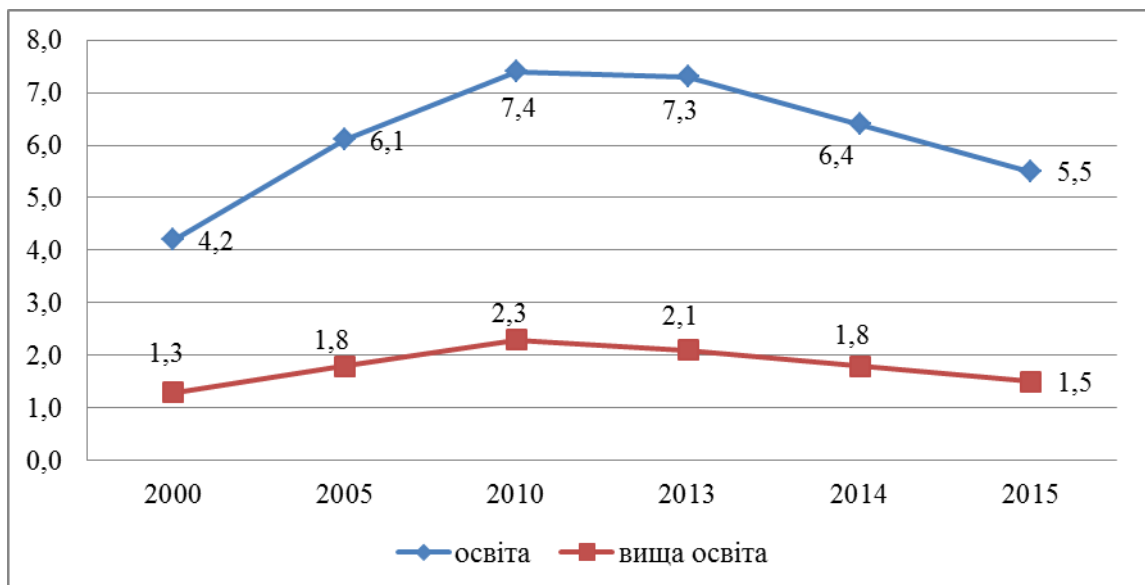

Рис. 2.1. Видатки зведеного бюджету України на освіту та вищу освіту до ВВП у 2000-2015 рр., %

*Джерело: складено автором*⁶⁰

Враховуючи результати проведеного вище аналізу та порівнюючи видатки бюджету на освіту відносно ВВП в Україні (в середньому на рівні 6-

⁶⁰ За даними статистичного бюлетня Державної служби статистики

7%) із аналогічним показником у зарубіжних країнах, спочатку може скластися враження про досить високий рівень фінансування освітньої галузі. Наприклад, видатки на освіту у відсотках до ВВП становлять у Данії – 8,5%, Новій Зеландії – 7,3%, Фінляндії – 7,2%, Ісландії – 7,1%, Швеції – 6,5%, Норвегії – 6,5%, Бельгії – 6,3%, Бразилії – 6,1%, Великобританії – 5,7%, Австрії, Франції – 5,6%, Ізраїлі – 5,5%, США – 5,3%, Канаді, Швейцарії, Литві, Латвії, Естонії, Польщі – 5,1%, Іспанії, Німеччині – 4,8%, Пд. Кореї – 4,6%, Чилі – 4,5%, Італії – 4,3%, Чехії – 4,0%, Японії – 3,8%..⁶¹

Але зважаючи на обсяги ВВП, обсяги державних видатків, чисельність населення та величину ВВП на душу населення, необхідно ставитися до таких показників досить виважено та обережно. Адже такі дані не дають можливості адекватно оцінити ефективність держави в освітній галузі, та потребу у бюджетних коштах. Крім того, випереджаючи такі розвинуті країни, ми не можемо говорити про належну якість вищої освіти, адже не завжди кількість означає якість.

Задеклароване у законодавстві забезпечення державою бюджетними асигнуваннями освіти не менше 10% національного доходу, не відповідає сучасним фінансовим можливостям держави. Таке законодавче закріплення для фінансування освіти може суперечити і Конституції України, і Бюджетному кодексу України, і законам про державний бюджет та іншим нормативно-правовим актам. На нашу думку, необхідно враховувати фінансові можливості держави на певний час щодо забезпечення безкоштовної освіти.

Структуру видатків зведеного бюджету України за ступенями освіти у 2000-2015 рр. наведемо у табл. 2.2.

Дані табл. 2.2 показують, що протягом аналізованого періоду на фінансування вищої освіти зі зведеного бюджету України було спрямовано від 2 285,5 млн. грн. (32,3% від обсягу видатків на освіту) у 2000 р. до 21 059,8 млн. грн. (27,7% від обсягу видатків на освіту) у 2015 р.

---

⁶¹ Дані Світового банку та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) [Електронні ресурси] // Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.oecd.org>; <http://data.worldbank.org> – Назва з екрана.

Таблиця 2.2

Структура видатків зведеного бюджету України на освіту
за 2000-2015 рр.

Показники	Роки											
	2000		2005		2010		2013		2014		2015 ⁶²	
	млн. грн.	пит. вага,%	млн. грн.	пит. вага,%	млн. грн.	пит. вага,%	млн. грн.	пит. вага,%	млн. грн.	пит. вага,%	млн. грн.	пит. вага,%
Дошкільна освіта	789,0	11,1	2 940,7	11,0	10 238,3	12,8	15 662,4	14,8	15 186,4	15,2	12 036,4	15,9
Загальна середня освіта	2 564,6	36,2	11 158,8	41,6	32 852,4	41,2	44 233,2	41,9	42 421,4	42,4	32 574,2	42,9
Професійно-технічна освіта	429,1	6,1	1 749,9	6,5	5 106,2	6,4	6 359,8	6,0	5 885,2	5,9	4 141,9	5,5
Вища освіта	2 285,5	32,3	7 934,1	29,6	24 998,4	31,3	30 003,1	28,4	28 340,5	28,3	21 059,8	27,7

Джерело: складено автором за даними статистичних бюлетенів Державної служби статистики України

У номінальному вираженні видатки на вищу освіту за 15 років зросли у 9,2 рази, але питома вага видатків на вищу освіту знизалася за цей же період на 4,6%. Можна спостерігати, що за останні роки частка видатків на вищу освіту у загальній структурі видатків на освіту коливається в межах 28% (рис.2.2).

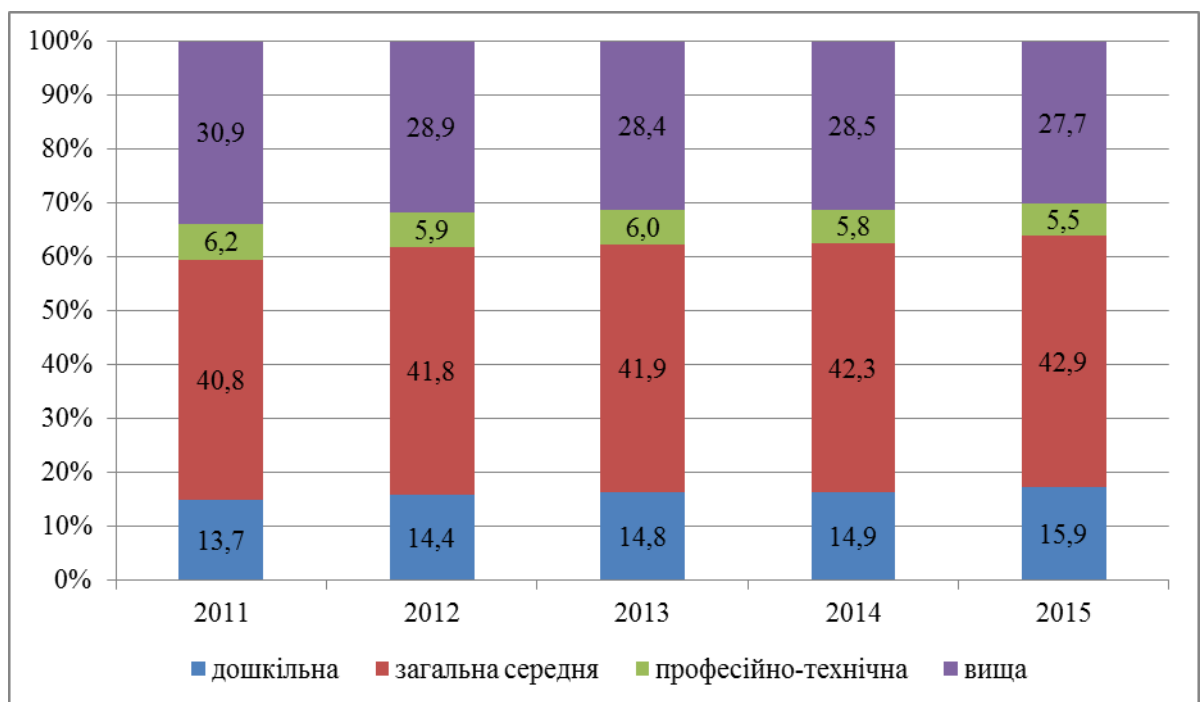

Рис. 2.2. Питома вага видатків на окремі ступені освіти у загальних видатках на освіту за 2011-2015 рр., у %

⁶² На 01.10.2015, без урахування видатків бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

*Джерело: складено автором на основі*⁶³

Таким чином, незважаючи на зростання номінальних обсягів видатків зведеного бюджету України на вищу освіту, кошти, які надходять на її фінансування, не забезпечують потреби цієї галузі у фінансових ресурсах. Тому проблема швидше за все виникає не в кількісних обсягах фінансування, а в системі та механізмах перерозподілу даних ресурсів.

Відтак погіршується якість освітніх послуг і зменшується їх доступність для малозабезпечених верств населення.

Ефективність розв'язання проблем соціально-економічного розвитку України взагалі, та й будь-якого регіону країни багато в чому залежить від наявності та використання інтелектуального потенціалу суспільства, значна частина якого зосереджена в системі вищої освіти. Вітчизняні економісти вважають рівень освіченості населення саме тим визначальним фактором, без якого неможливий соціально-економічний розвиток країни⁶⁴. Досвід розвинених держав підтверджує думку, що чим вищий освітній рівень населення, тим вищий рівень соціально-економічного розвитку держави⁶⁵. Саме тому розвинені країни спрямовують фінансові ресурси на підтримку та забезпечення розвитку вищої освіти.

Зазначимо, що від освітнього рівня у державі залежить рівень кадрового потенціалу, тоді як від якості людських ресурсів залежить рівень розвитку регіонів, тому аналіз стану та закономірностей розвитку і фінансування вищих освітніх закладів за сучасних умов є достатньо актуальним.

Так само і відбувається зменшення кількості студентів (на 27,6%). Якщо кількість прийнятих студентів скоротилася на 15,5%, то кількість випущених студентів – на 27,4%. На нашу думку, це є одним із наслідків проведення заходів Міністерства освіти і науки України щодо реорганізації мережі ВНЗ, а

⁶³ За даними статистичних бюлетенів Державної служби статистики України

⁶⁴ Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку : кол. моногр. / В.М. Новіков, Н.М. Дєєва, І.С. Каленюк [та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. В.М. Новікова, д.е.н., проф. З.С. Сіройча. — Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. – 384 с.

⁶⁵ The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016), “Education at a Glance 2015“, available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance_19991487, (Accessed 1 September 2016).

також скорочення загальної чисельності населення, що можна підтвердити даними у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Чисельність населення та кількість народжених (1990-2015 рр.), тис. осіб

Рік	Рік вступу до ВНЗ	Кількість народжених	Всього наявного населення
1990	2007	657,2	51838,5
1991	2008	630,8	51944,4
1992	2009	596,8	52056,6
1993	2010	557,5	52244,1
1994	2011/2012	521,6	52114,4
1995	2012/2013	492,9	51728,4
1996	2013/2014	467,2	51297,1
1997	2014/2015	442,6	50818,4
1998	2015/2016	419,2	50370,8
1999	2016/2017	389,2	49918,1
2000	2017/2018	385,1	49429,8
2001	2018/2019	376,5	48923,2
2002	2019/2020	390,7	48457,1
2003	2020/2021	408,6	48003,5
2004	2021/2022	427,3	47622,4
2005	2022/2023	426,1	47280,8
2006	2023/2024	460,4	46929,5
2007	2024/2025	472,7	46646,0
2008	2025/2026	510,6	46372,7
2009	2026/2027	512,5	46143,7
2010	2027/2028	497,7	45962,9
2011	2028/2029	502,6	45778,5
2012	2029/2030	520,7	45633,6
2013	2030/2031	503,7	45553,0
2014	2031/2032	465,9	45426,2
2015	2032/2033	411,8	42929,3
2016	2033/2034	159,5	42760,5

Джерело: складено автором на основі⁶⁶

На початку 90-х років ХХ століття народжуваність в Україні почала падати. Так, у 1990 році народилося 657 тис., а в 1996 році народилося вже 467 тис. дітей. Кожного року відбувалося падіння народжуваності, найнижчий рівень її спостерігався в 2001 році, коли народилося лише 376 тис. дітей.

⁶⁶ За даними статистичних бюлетенів Державної служби статистики України

Згодом рівень народжуваності почав зростати, але з початком економічної кризи 2008-2014рр. та загостренням політичних криз і військової загрози на сході країни, народжуваність знову почала знижуватися. Також відбувався перехід на 12-річне навчання в середній школі, що в свою чергу зумовило зміни у чисельності абітурієнтів (рис. 2.3).

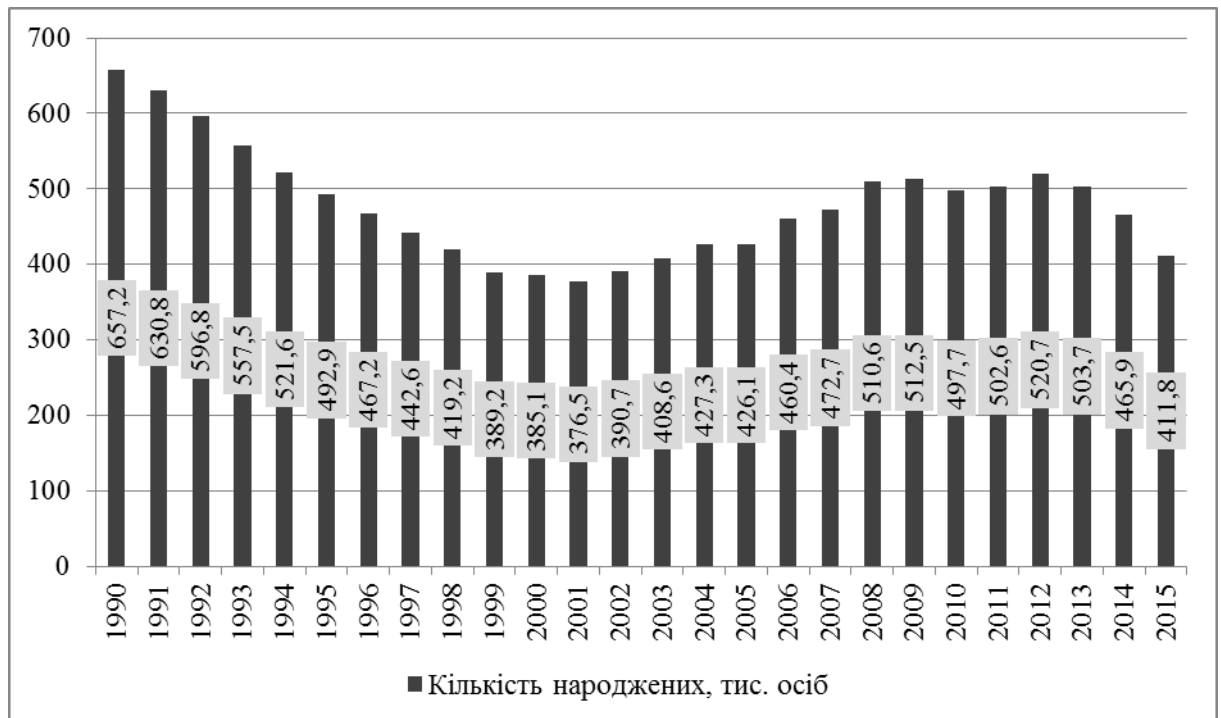

Рис. 2.3. Рівень народжуваності в Україні, тис. осіб (1990-2015 рр.)
Джерело: складено автором на основі⁶⁷

Аналіз діяльності та фінансування державних вищих навчальних закладів дозволить визначити основні тенденції розвитку вищої освіти, тому варто здійснити огляд сучасного стану державних вищих навчальних закладів III -IV рівнів акредитації, провести порівняльну характеристику окремих показників функціонування державних ВНЗ.

На початок 2015/16 навчального року в Україні функціонувало всього 659 вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), з яких 371 – I–II рівнів акредитації та 288 – III–IV рівнів акредитації (рис. 2.4).

⁶⁷ За даними статистичних бюлетенів Державної служби статистики України

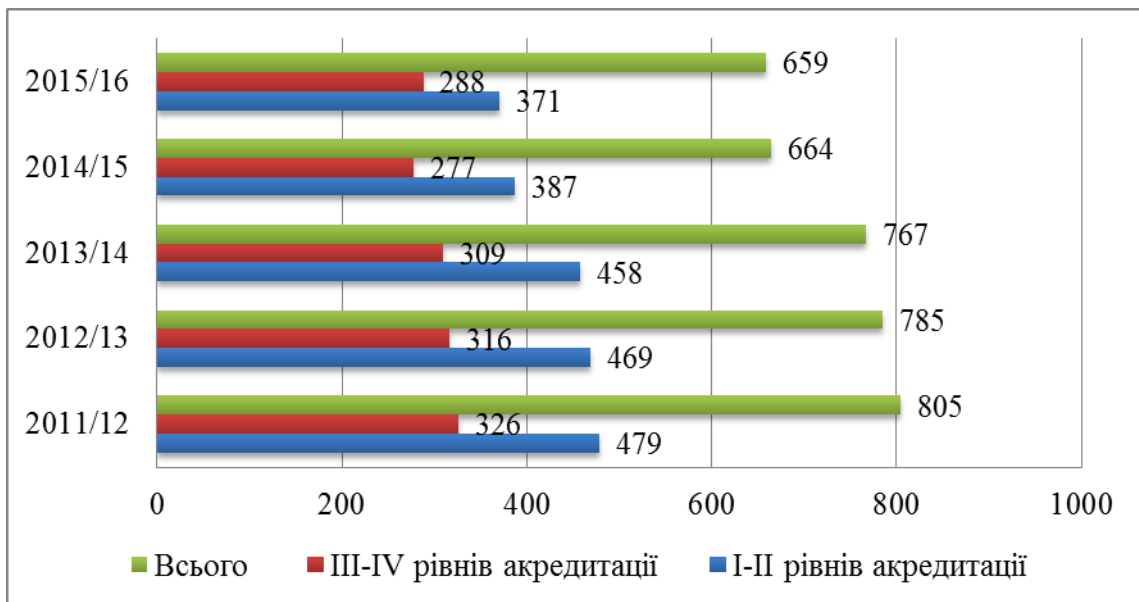

Рис. 2.4. Кількість ВНЗ України станом на початок відповідного навчального року, од.

Джерело: складено автором на основі⁶⁸

У вищих навчальних закладах навчалося 1 605 270 студентів, що на 5% менше порівняно з 2014/15 навчальним роком та на 28,5% менше у порівнянні з 2011/12 навчальним роком (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації та кількість студентів

	III – IV рівнів акредитації				
	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Кількість закладів, <i>У тому числі за формами власності:</i>	326	316	309	277	288
Державна та комунальна	227	220	218	197	208
Приватна	99	96	91	80	80
Кількість студентів – усього, тис. осіб	1 899,138	1 770,311	1 673,287	1 437,955	1 375,160
Прийнято – усього, тис. осіб	307,316 ¹	331,164 ¹	337,420 ¹	291,647 ¹	259,904 ¹
Випущено – усього, тис. осіб	515,032 ²	505,420 ²	471,717 ²	405,392 ²	374,028 ²
Кількість студентів у розрахунку на 10 000 населення ³	439	410	389	335	322

¹Прийнято на початковий цикл навчання (без тих, що прийняті для продовження навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

²Випущено фахівців (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання, зокрема бакалаврат, та продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

³У розрахунку використана чисельність наявного населення на 01.01 кожного року, а за 2015/16 навчальний рік – очікувана чисельність на 1.01.2016р.

⁶⁸ За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

Слід відзначити, що загальна кількість ВНЗ України III – IV рівнів акредитації з 2011/12 н.р. по 2015/2016 н.р. зменшилася на 38 установ, і ця тенденція притаманна як державним і комунальним ВНЗ (на 8,4%), так і приватним (19,2%), що зображено на рис. 2.5.

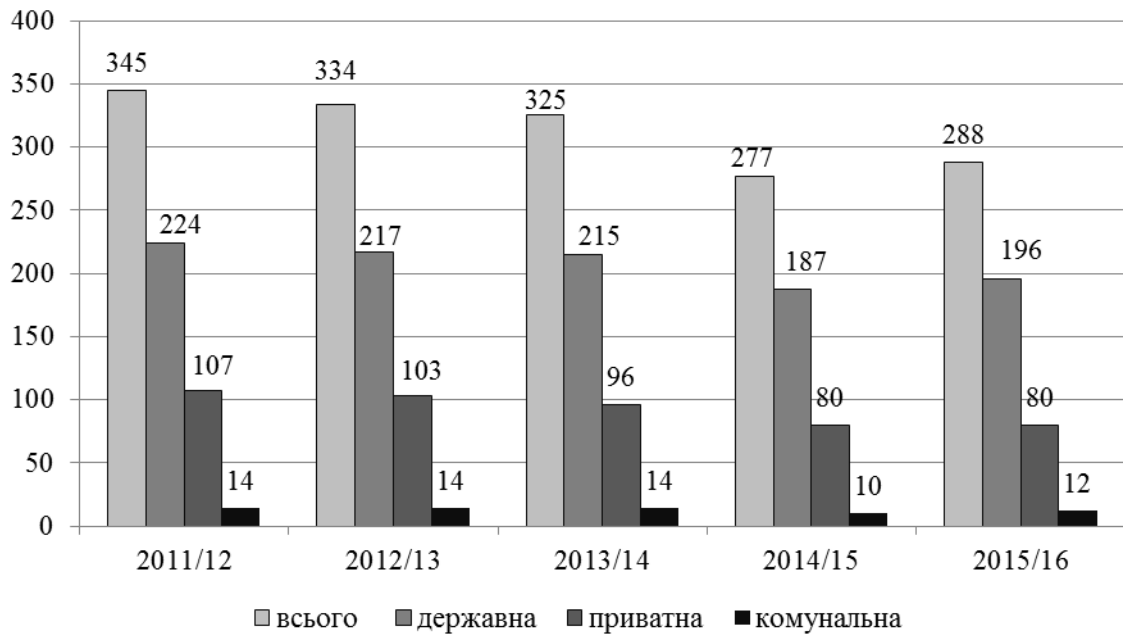

Рис. 2.5. Кількість ВНЗ України III-IV рівня акредитації за формами власності станом на початок відповідного навчального року, од.

Джерело: складено автором на основі⁶⁹

Тому, за таких умов виникла проблема суттєвого зменшення абітурієнтів, яка виявилася непоміченою для ВНЗ та їх керівників, що призвело до неспроможності та неготовності до такого стану справ.

Варто зазначити, що сьогодні кількість вищих навчальних закладів в державі зменшується. На нашу думку, це є результатом демографічної та економічної ситуації.

Станом на початок 2015/16 навчального року в Україні функціонувало 288 ВНЗ III - IV рівнів акредитації, з яких 196 – державних, 12 – комунальних та 80 закладів приватної форми власності. Більшість комунальних та приватних ВНЗ мають в середньому 1,5-2 тис. студентів, крім того, на заочній формі у приватних закладах навчається більше студентів ніж на денній формі навчання.

⁶⁹ За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

Деякі з цих закладів підпорядковані не МОН України, а іншим відомствам та міністерствам і переведені з окупованих територій. Такі ВНЗ здебільшого невеликі та їх ліквідація, об'єднання з іншими закладами не спричинить істотного впливу на структуру та розподіл студентів і торкнеться переважно незначної їх кількості. Існує також громадське бачення, що менша кількість закладів вищої освіти сприяє зростанню рівня її якості. Однак, відсутність ґрунтовних досліджень такий зв'язок не підтверджує. Характеристику і дані освітньої діяльності ВНЗ можна надати по кількості студентів, які навчаються за різними формами (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Кількість студентів, які навчаються за різними формами навчання у ВНЗ
III - IV рівнів акредитації на початок 2015/16 н.р.

	III - IV рівнів акредитації			
	Всього	у т.ч. за формами власності ВНЗ		
		Державної	Комунальної	Приватної
Кількість закладів - усього, од	288	196	12	80
Кількість студентів - усього, осіб у тому числі на відділеннях	1 375 160	1 234 728	24 537	115 895
Денних	938 214	863 675	18 893	55 646
Вечірніх	1 964	1 649	-	315
Заочних	434 982	369 404	5 644	59 934
Прийнято - усього, осіб у тому числі на відділення	259 904 ¹	236 858	4913	18133
Денні	206 271	189 896	4 481	11 894
Вечірні	140	140	-	-
Заочні	53 493	46 822	432	6 239
Випущено - усього, осіб у тому числі з відділень	374 028 ²	327 897	5 455	40 676
Денних	211 585	191 250	3 674	16 661
Вечірніх	1 105	884	-	221
Заочних	161 338	135 763	1 781	23 794

*Джерело: складено автором на основі*⁷⁰

⁷⁰ За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

Збільшення обсягів приходу за державні кошти позитивно позначається на формуванні громадської думки про відповідальне ставлення влади до питань розширення доступу до вищої освіти і створення умов для навчання (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Вищі навчальні заклади та кількість студентів на початок 2015/16 навчального року за формами власності, формами та джерелами навчання по регіонах

	Кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації, од.				Кількість студентів у ВНЗ III - IV рівнів акредитації, осіб								
	Усього	з них мають форму власності			Усього	навчаються у закладах форми власності			навчаються за рахунок				
		Державну	Комунальну	Приватну		Державної	Комунальної	Приватної	державного бюджету	місцевих бюджетів	органів державної влади, юридичних осіб	фізичних осіб	
Україна	288	196	12	80	1375160	1234728	24537	115895	649225	14722	9520	701693	
Вінницька	6	5	-	1	32648	31861	-	787	15180	-	-	17468	
Волинська	4	2	-	2	18948	18212	-	736	10003	-	-	8945	
Дніпропетровська	23	16	2	5	104602	98654	1014	4934	56908	1954	151	45589	
Донецька	6	6	-	-	18505	18505	-	-	10326	-	28	8151	
Житомирська	5	4	1	-	20780	18849	1931	-	8250	677	27	11826	
Закарпатська	5	3	-	2	18691	17226	-	1465	8225	-	-	10466	
Запорізька	10	7	-	3	63095	53574	-	9521	23778	100	50	39167	
Івано-Франківська	5	3	-	2	30981	29124	-	1857	10132	-	1	20848	
Київська	6	3	-	3	22892	22184	-	708	15099	-	1	7792	
Кіровоградська	4	2	-	2	9640	9316	-	324	5643	-	16	3981	
Луганська	4	4	-	-	17243	17243	-	-	9738	3	55	7447	
Львівська	21	16	-	5	110997	104839	-	6158	58002	3245	117	49633	
Миколаївська	5	4	-	1	27237	26680	-	557	14255	-	-	12982	
Одеська	21	19	-	2	97881	94248	-	3633	46385	-	8	51488	
Полтавська	7	5	-	2	41947	33426	-	8521	15207	-	43	26697	
Рівненська	5	3	-	2	28538	24352	-	4186	14169	-	-	14369	
Сумська	6	6	-	-	33099	33099	-	-	17596	14	2946	12543	
Тернопільська	8	4	1	3	32856	29455	2517	884	14141	1004	-	17711	
Харківська	37	29	1	7	162259	157370	3269	1620	78048	2069	420	81722	
Херсонська	8	4	1	3	20511	19624	25	862	9600	-	-	10911	
Хмельницька	9	4	2	3	28242	22299	3331	2612	13576	1685	-	12981	
Черкаська	5	4	-	1	30588	28692	-	1896	15926	-	34	14628	
Чернівецька	4	3	-	1	22263	21522	-	741	8522	-	228	13513	
Чернігівська	3	3	-	-	15319	15319	-	-	8848	-	99	6372	
м. Київ	71	37	4	30	365398	289055	12450	63893	161668	3971	5296	194463	

Джерело: складено автором за даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

Аналіз статистичних даних вказує на тенденцію до постійного збільшення чисельності студентів, які навчаються за рахунок державного та місцевих бюджетів, натомість зменшується кількість студентів, які навчаються за власні кошти. Вважаємо, що це позитивно характеризує державну політику в освітній сфері.

Незважаючи на абсолютне зниження загальної кількості вступників, частка, тих хто вступає за кошти державного бюджету зростає: від 46,2% у 2011/12 н.р. до 51,6% у 2015/16 н.р., тобто на 5%. Чисельність прийому студентів, знижується більш швидко, ніж держава зменшує кількість бюджетних місць. Тому, навіть при зниженні кількості місць державного замовлення, за останні 5 років загальний конкурс на місця за бюджетні кошти за різними освітніми програмами не збільшується (рис. 2.6).

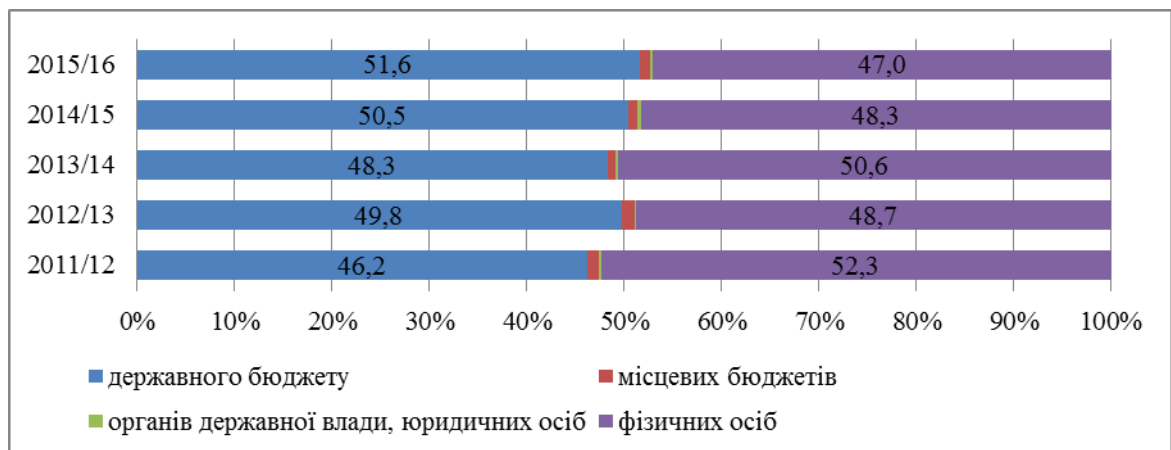

Рис. 2.6. Питома вага прийому студентів за різними джерелами фінансування навчання на початок відповідного навчального року, %

Джерело: складено автором на основі⁷¹

За останні 5 років спостерігається стійка тенденція до зменшення чисельності як прийнятих студентів, так і тих, хто навчається. Можна помітити, що у 2015/16 навчальному році в 1,5 рази менше вступило та навчається осіб ніж у 2010/2011 н.р. Це стосується всіх джерел фінансування на початку навчання, але, в той же час, дещо зросла кількість студентів, які навчаються за рахунок коштів місцевих бюджетів та органів державної влади, юридичних осіб (табл. 2.7).

⁷¹ За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

Прийом та кількість студентів ВНЗ III - IV рівнів акредитації за
джерелами фінансування їх навчання

	Прийом			Кількість		
	2010/11	2014/15	2015/16	2010/11	2014/15	2015/16
Усього, осіб у тому числі для навчання за рахунок	381 362	291 647	259 904	2 066 667	1 437 955	1 375 160
державного бюджету	170 616	147 502	134 194	798 571	663 194	649 225
місцевих бюджетів	3 360	2 615	2 864	14 486	12 201	14 722
органів державної влади, юридичних осіб	941	763	765	8 374	10 223	9 520
фізичних осіб	206 445	140 767	122 081	1 245 236	752 337	701 693
Питома вага студентів (%), які навчались за рахунок						
державного бюджету	44,8	50,5	51,6	38,6	46,1	47,2
місцевих бюджетів	0,9	0,9	1,1	0,7	0,8	1,1
органів державної влади, юридичних осіб	0,2	0,3	0,3	0,4	0,7	0,7
фізичних осіб	54,1	48,3	47,0	60,3	52,4	51,0

Джерело: складено автором на основі⁷²

Ґрунтуючись на демографічних прогнозах, найближчим часом перед вищими навчальними закладами з'явиться проблема зменшення чисельності вступників, яка спричинить значний вплив на величину студентів. А при збереженні діючої системи державного регулювання кількості бюджетних місць, існує ризик втрати обсягів власних фінансових ресурсів ВНЗ, через зменшення контрактників.

Отже, покращення фінансування державних ВНЗ вимагає оптимізації як надходжень, так і видатків. Зростання власних надходжень установ вищої освіти обмежено кількістю посад, матеріально-технічною базою та попитом на освітні послуги.

Внаслідок підвищення частки вступників-бюджетників, відбувається відповідне зниження питомої ваги студентів, які навчаються за рахунок фізичних осіб : з 58,8% (початок 2011/12 н.р.) до 51,0% (початок 2015/2016

⁷² За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

н.р.). Така ситуація виникає через демографічні чинники та державну політику у сфері розподілу бюджетних місць (рис. 2.7).

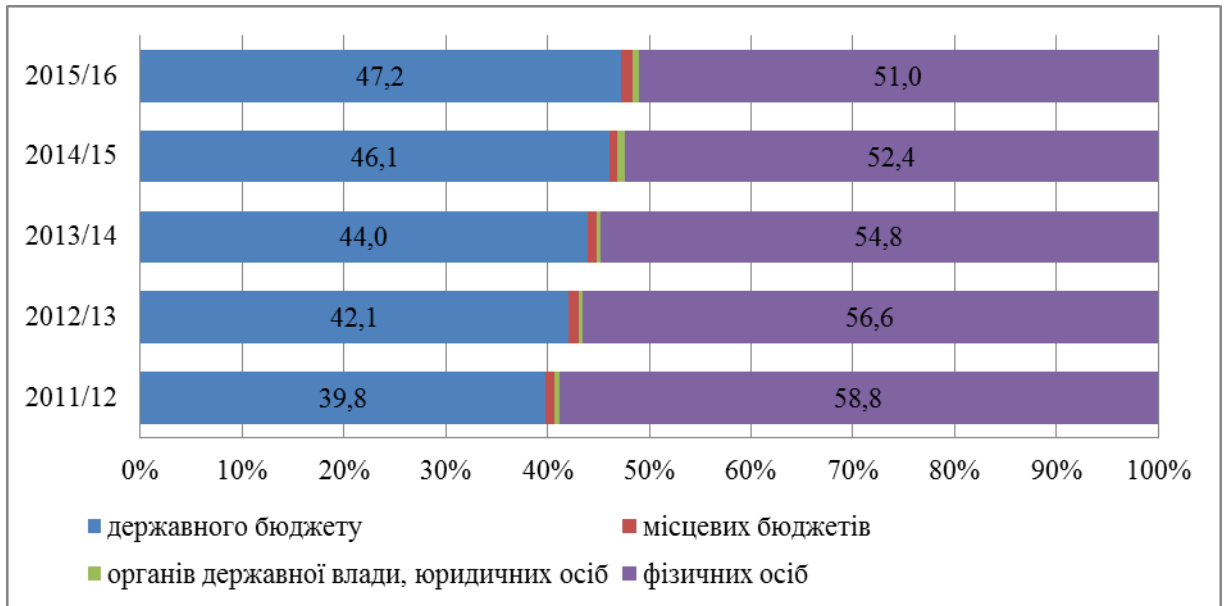

Рис. 2.7. Питома вага чисельності студентів за різними джерелами фінансування навчання на початок відповідного навчального року, %

Джерело: складено автором на основі⁷³

У західних країнах управління фінансами набуло динамічнішого розвитку в сфері активізації бюджетного менеджменту, важливою частиною якого стало бюджетування. Зарубіжний досвід використання бюджетування як однієї з технологій управління фінансами свідчить про те, що воно само по собі не може існувати без системного підходу, оскільки орієнтоване на певні результати від витрачання бюджетних коштів. Ефективного результату, в свою чергу, практично неможливо досягти виключно за рахунок застосування технологій бюджетування, оскільки це взаємопов'язаний ланцюг заходів, і фінанси лише обслуговують їх здійснення. Саме тому в більшості зарубіжних країн технології бюджетування запроваджувалися або одночасно зі структурними реформами, або одразу ж після них.

Сучасна ієрархічна система бюджетів державних ВНЗ має функціональний підхід й охоплює всю його діяльність в періоді бюджетування: від надання освітніх послуг і адміністративних витрат до управління

⁷³ За даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України

фінансовими потоками. Але традиційна система бюджетування державних закладів вищої освіти має ряд недоліків, які особливо чітко виявляються в сучасних економічних умовах, а саме: бюджети відображають стан фінансових ресурсів державних ВНЗ на певний момент часу, концентруючи увагу винятково на короткостроковий фінансовий період; рівень витрат визначається на підставі результатів попереднього періоду бюджетування, відкоригованих на рівень інфляції, що часто призводить до невиправданого завищення витрат; традиційна система бюджетування не надає механізмів, які дозволяють оптимізувати діяльність державного ВНЗ з урахуванням зміни потреб ринку освітніх послуг; відсутні механізми, стимулюючі зниження витрат державного ВНЗ на ведення фінансово-господарської діяльності, тому структурні підрозділи прагнуть виконати витратну частину бюджету в запланованому об'ємі, іноді проводячи сумнівні по своїй ефективності витрати; у традиційній системі бюджетування витрати розподіляються за бюджетним класифікатором, в якому відсутні механізми, що дозволяють якісно контролювати їх ефективність.

Бюджетування розглядається як організаційна форма управління фінансовими ресурсами, яка охоплює планування, ресурсне забезпечення та контроль за використанням бюджетних коштів і спрямовану на отримання ефективного кінцевого результату. Бюджетування можна трактувати також як процес підготовки (аналіз, прогноз, планування), виконання та контролю локальних і загального бюджетів для прийняття оптимальних управлінських рішень⁷⁴.

У працях вітчизняних дослідників зустрічається підхід, за яким бюджетування розглядається як елемент внутрішньогосподарського контролю⁷⁵, з чим важко погодитись, адже бюджетування передбачає фактичне складання бюджетів, які за своєю економічною сутністю є планом майбутніх доходів та видатків, а фактичне отримання доходів та здійснення видатків – це

⁷⁴ Бланк И.А. Управление активами и капиталом предприятия / И. А. Бланк. – К. : Ольга, Ника-Центр, 2003. – С. 490.

⁷⁵ Подолянчук О. А. Бюджетування як елемент внутрішньогосподарського контролю / О. А. Подолянчук. // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 55–58.

ті показники, які порівнюються з плановими, встановлення таких відхилень, їх причин, наслідків – це і є внутрішньогосподарський контроль.

Основними принципами бюджетування є: відповідність основним задачам діяльності ВНЗ, цілісність, доступність, коректність, порівнянність, узгодженість, оперативність і функціональність.

Аналіз підходів різних наукових шкіл до визначення сутності бюджетування дозволив встановити, що бюджетування ВНЗ являє собою не тільки систему і технологію, але й процес, який подібно бюджетному процесу на рівні держави, визначає послідовність складання, затвердження, виконання та контролю за виконанням всієї сукупності бюджетів ВНЗ. Разом з тим бюджетування - це один з найбільш ефективних інструментів управління фінансами ВНЗ, який виступає як ключовий елемент стратегічного управління діяльністю державного вищого навчального закладу.

Об'єктом бюджетування є джерела фінансування, доходи та видатки, рух грошових коштів, використання матеріальних і фінансових ресурсів. Можливості диверсифікації доходної частини бюджету державного вищого навчального закладу, як некомерційної організації, суттєво обмежені, тому основні зусилля науковців і практичних працівників ВНЗ спрямовані на управління витратною частиною бюджету.

Однак зауважимо, що вивчення різноманітних аспектів фінансування державних ВНЗ вимагають подальшого розвитку, а саме у площині дослідження основних показників, які визначають сучасний стан установ вищої освіти, а також ключових тенденцій їх діяльності.

2.2. Джерела фінансування державних вищих навчальних закладів

Розвиток освіти взагалі та вищої освіти зокрема неможливий без економічної та фінансової підтримки держави. Фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти

здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей економіки, державних та приватних підприємств і організацій, домогосподарств, а також інших додаткових джерел фінансування.

Оцінка форм та практика фінансування зосереджена на ВНЗ III-IV рівнів акредитації державної форми власності як установах, що здійснюють підготовку кадрів найвищої кваліфікації. У період конкурентної боротьби між ВНЗ, що постійно зростає, важливе значення мають пошук додаткових джерел фінансових ресурсів та їх ефективне використання.

Щоб досягти основну мету та розв'язати фінансові проблеми державних закладів вищої освіти необхідно здійснити ряд завдань, пов'язаних із: 1) організацією фінансування державних ВНЗ як одним із головних напрямків бюджетних видатків; 2) створенням диверсифікованої системи фінансування державних закладів освіти; 3) заохоченням до інвестицій юридичних та фізичних осіб у діяльність ВНЗ; 4) формуванням відповідної до сучасних умов системи нормування й оплати праці професорсько-викладацького складу у державних ВНЗ; 5) визначенням обсягів фінансування пріоритетних напрямків підготовки та спеціальностей у вищій школі відповідно до потреб сучасного ринку праці та соціально-економічного стану; 6) концентрацією та забезпеченням ефективного використання фінансових ресурсів, спрямованих на функціонування та розвиток вищої освіти.

На нашу думку, основним напрямом виконання наведених заходів є підвищення ефективності використання фінансових і матеріально-технічних ресурсів, які використовуються для функціонування та розвитку державних ВНЗ. Узагальнюючи теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів зазначимо, що на мікроекономічному рівні їх розуміють як надходження та нагромадження у грошовій формі, які утворюються підприємствами та організаціями при розподілі валового внутрішнього продукту⁷⁶. Якщо використовувати цей термін стосовно діяльності державних ВНЗ, які

---

⁷⁶ Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 460 с.

фінансуються переважно за рахунок бюджетних коштів, то фінансові ресурси можна розглядати як грошові кошти, які акумулюються у певних фондах, що утворюються за рахунок бюджетних асигнувань та власних надходжень, у вигляді плати за освітні та інші послуги; і спрямовуються на виконання основних функцій та завдань ВНЗ.

За сучасних умов розвитку державні ВНЗ постійно потребують збільшення фінансових ресурсів. Вважаємо, що основними джерелами при формуванні фінансових ресурсів ВНЗ становлять кошти:

- бюджетні (бюджетні призначення, зобов'язання, асигнування);
- позабюджетні (плата за послуги, що надаються установами, плата за оренду, господарську діяльність, благодійні внески, гранти, кошти від виконання окремих робіт та заходів).

Основними факторами, які формують обсяги фінансових ресурсів державних ВНЗ є:

- матеріально-технічна база ВНЗ;
- обсяг державного замовлення на підготовку фахівців різних освітніх рівнів;
- плата за послуги, що надаються ВНЗ (підготовка кадрів, НДР);

На наш погляд одним із важливих складових елементів фінансових ресурсів державних ВНЗ є плата за основну діяльність – освітню послугу, яка формується згідно попиту, пропозиції та конкуренції на ринку освітніх послуг.

Варто зазначити, що нормативно-правові акти, які регулюють процеси фінансування державних ВНЗ, мають певні суперечності. Так, бюджетні нормативно-правові акти заперечують деякі норми законодавства вищої освіти, звужують фінансову автономію державних ВНЗ. Сучасні світові тенденції розвитку вищої освіти підкреслюють необхідність застосування диверсифікації джерел надходжень фінансових ресурсів та підходів до розподілу та обліку витрат⁷⁷. Система реформування вищої освіти України повинна мати на меті

---

⁷⁷ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

зміну існуючих механізмів фінансування державних ВНЗ та використання гнучкої системи інструментів для отримання вищої освіти.

Стратегія і тактика діяльності державних ВНЗ ґрунтується на аналізі даних про фінансову та господарську діяльність, дослідження їх змін, порівняння та планування.

Вважаємо, що основою метою планування фінансово-господарської діяльності державних ВНЗ є визначення необхідних обсягів грошових коштів та надходжень. Свою потребу у бюджетному фінансуванні державні ВНЗ розробляють і подають головному розпоряднику у вигляді бюджетного запиту. Сучасне фінансування ВНЗ державної форми власності відбувається з використанням застарілих норм і нормативів, які не враховують теперішні умови надання освітніх послуг і не відображають реальні потреби бюджетних коштів. Тому, виникає необхідність раціонального підходу до формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для забезпечення основних функцій державних установ вищої освіти.

Фінансування державних вищих навчальних закладів у системі Міністерства освіти і науки України здійснюється за програмно-цільовим методом. Залежно від статусу, типу, наявності ліцензій та акредитацій, структури ВНЗ (наявність у складі коледжів, ліцеїв, музеїв, бібліотек) обсяг фінансування визначається за такими основними програмами:

1. КПКВ 2201040 Дослідження, наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами та державним замовленням, підготовка наукових кадрів, фінансова підтримка преси, розвитку наукової інфраструктури, наукових об'єктів, що становлять національне надбання, забезпечення діяльності Державного фонду фундаментальних досліджень.
2. КПКВ 2201160 Підготовка кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики.
3. КПКВ 2201100 Надання освіти у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації, загальноосвітніх ліцеях-інтернатах, гімназіях-інтернатах з

посиленою військово-фізичною підготовкою та інших загальноосвітніх навчальних закладах державної форми власності.

4. КПКВ 2201150 Підготовка кадрів вищими навчальними закладами I і II рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики.
5. КПКВ 2201380 Виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва.

Так, Київському національному університету імені Тараса Шевченка, який має статус самоврядного (автономного) дослідного національного вищого навчального закладу, передбачено посилене фінансування програм перспективного розвитку університету. Тому, Київський університет має окремі статті фінансування у Державному бюджеті України та свої окремі бюджетні програми, які фінансуються разом із вищенаведеними:

1. КПКВ 2201280 Підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.
2. КПКВ 2201290 Дослідження, наукові та науково-технічні розробки, проведення наукових заходів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, фінансова підтримка наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Але, зважаючи на те, що не всі державні вищі навчальні заклади мають у своєму складі різноманітні структурні підрозділи, все ж базою фінансування залишаються 2 програми: КПКВ 2201040 Дослідження, наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами та державним замовленням, підготовка наукових кадрів, фінансова підтримка преси, розвитку наукової інфраструктури, наукових об'єктів, що становлять національне надбання, забезпечення діяльності Державного фонду фундаментальних досліджень та КПКВ 2201160 Підготовка кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики.

Для оцінки та аналізу практики фінансування державних ВНЗ за програмами КПКВ 2201160 «Підготовка кадрів вищими навчальними

зкладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики», а також КПКВ 2201280 «Підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка» використаємо дані фінансової документації (кошторисів) провідних навчальних установ України – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (як таких, що увійшли до топ-600 світового рейтингу університетів QS 2016), Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка» та Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (як таких, що входять та посідають перші місця у вітчизняних рейтингах кращих ВНЗ країни).

Джерела фінансування державних ВНЗ поділяються на такі фонди: загальний фонд (бюджетні кошти) та спеціальний фонд (позабюджетні кошти). Власні та залучені кошти є тими надходженнями, які формують спеціальний фонд і використовуються для реалізації основних функцій ВНЗ згідно із законодавством.

Основними видами надходжень спеціального фонду державних ВНЗ України є: кошти, отримані у вигляді плати за навчання; від здійснення додаткової (господарської) діяльності та комерційних послуг; від реалізації та оренди майна; благодійні внески, гранти, дарунки, кошти спонсорів та меценатів; кредитні ресурси; міжнародна допомога та інші (табл. 2.8).

Абсолютним лідером за обсягами фінансових ресурсів є КНУ імені Тараса Шевченка, у якого загальний фонд бюджету майже співставний за розміром коштів із загальним фінансуванням НУ «Львівська політехніка», а об'єм спеціального фонду майже на рівні загального бюджету НТУ «ХПІ». Приблизно рівні величини загального фонду НТУ «ХПІ» та ЛНУ імені Івана Франка не набагато перевищують кошти КНУ імені Тараса Шевченка, отримані як плата за послуги, що надаються ним згідно з його основною діяльністю.

Варто відзначити, що власні кошти НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» практично тотожні відповідному показнику НУ «Львівська політехніка», хоча сумарний обсяг фінансування столичного ВНЗ майже в 1,5 рази більший.

Таблиця 2.8

Надходження загального та спеціального фондів кошторисів ВНЗ за програмами підготовки кадрів на 2016р., (тис. грн.)

Вищий навчальний заклад	Усього	З них				
		Загальний фонд	Спеціальний фонд	Спеціальний фонд, у тому числі		
				кошти, отримані як плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю	надходження від додаткової (господарської) діяльності	плата за оренду майна бюджетних установ
КНУ імені Тараса Шевченка	943 437,8	610 765,6	332 672,2	243 695,0	87 252,1	1 525,1
НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»	923 859,0	784 059,0	139 800,0	83 800,0	52 000,0	4 000,0
ХНУ імені В.Н. Каразіна	407 285,0	195 380,0	211 905,0	192 399,0	14 284,0	5 222,0
НТУ «ХПІ»	379 623,3	262 273,3	117 350,0	96 650,0	18 200,0	2 500,0
НУ «Львівська політехніка»	618 633,9	480 538,2	138 095,7	99 216,6	37 529,1	1 210,0
ЛНУ імені Івана Франка	444 456,1	262 010,9	182 445,2	166 145,2	16 000,0	300,0
ОНУ імені І.І. Мечникова	185 062,6	123 870,6	61 192,0	53 052,4	7 894,6	183,0

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Але визначальними джерелами фінансування державних ВНЗ в теперішній час є кошти державного бюджету (48 – 85%), які використовуються для підготовки кадрів та проведення наукових досліджень та науково-технічних розробок.

Іншим важливим елементом при формуванні фінансових ресурсів державних ВНЗ виступають власні надходження, отримані від надання платних

послуг (15 – 52%). Більш наближеним, серед досліджуваних ВНЗ, до середніх показників бюджетного та власного фінансування є ОНУ імені І.І. Мечникова (66,93% та 33,07% відповідно) (рис.2.8)

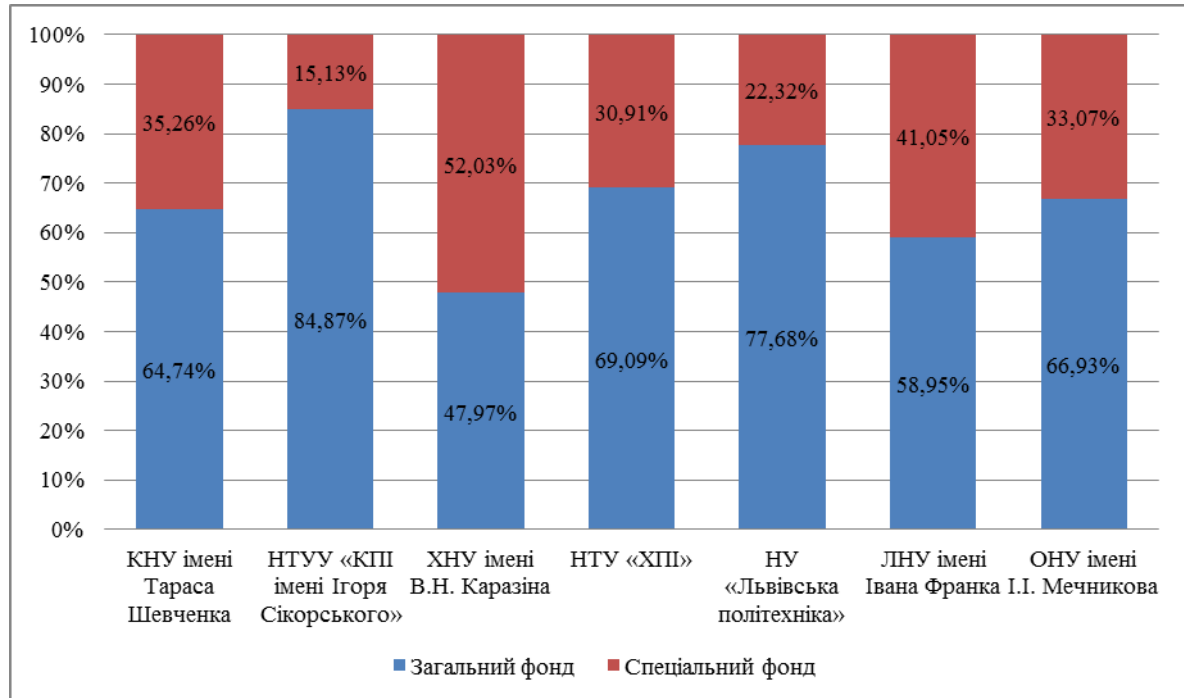

Рис. 2.8. Співвідношення загального та спеціального фондів у кошторисах ВНЗ на 2016р., %

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Зазвичай, основними видами надходжень до спеціального фонду є платні послуги з підготовки студентів, аспірантів, докторантів, здобувачів (навчання за контрактом), проживання в гуртожитках, оренда приміщень, послуги зв'язку, центрів харчування, благодійні внески, гранти, дарунки, спортивно-оздоровчі послуги, підвищення кваліфікації та отримання другої вищої, різноманітні курси, культурно-масові заходи, виконання робіт та досліджень на замовлення та ін.

Найбільшу частку (60 – 91%) у власних надходженнях займають кошти у вигляді плати за послуги, що надаються ВНЗ згідно з їх основною діяльністю (освітньою). Їх питома вага найменше становить у НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» 59,94% та найвища у ЛНУ імені Івана Франка 91,07%. Найбільшу

питому вагу у власних надходженнях від додаткової діяльності та оренди має НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», хоча частка цих коштів спеціального фонду у загальному бюджеті є найнижчою. Якщо брати до уваги частки власних коштів у структурі спеціального фонду, то найбільш оптимальними до середніх є показники НТУ «ХПІ» (82,36%; 15,51%; 2,13%), що зображено на рис. 2.9.

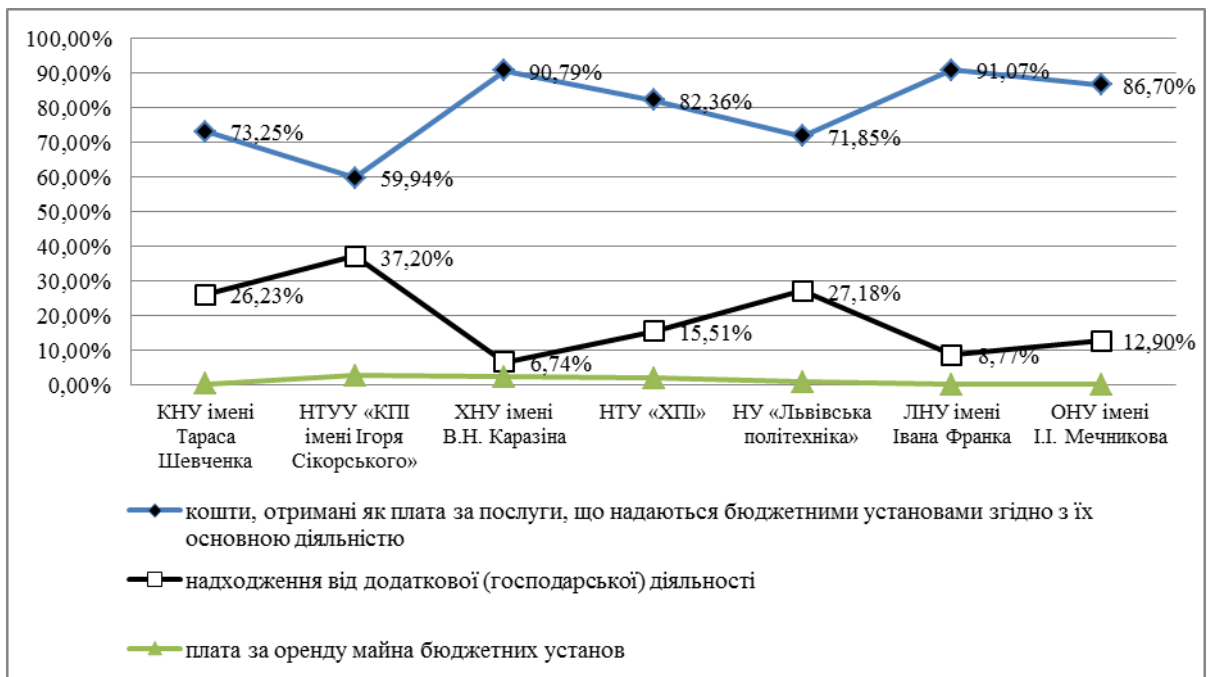

Рис. 2.9. Частки надходжень від плати за послуги та додаткової діяльності у кошторисах ВНЗ на 2016р., %

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Видатки державних ВНЗ здійснюються відповідно до економічної класифікації видатків, яка застосовується всіма бюджетними установами та одержувачами бюджетних коштів за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їх предметними ознаками, та складаються з поточних видатків та капітальних видатків⁷⁸.

Зауважимо, що для підвищення ефективності та цільового використання коштів необхідно ретельно планувати видатки. Контроль за правильністю кошторисів державних ВНЗ, а саме відповідно до вимог бюджетного

⁷⁸ Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2010. - № 50-51. - ст.572 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. - Назва з екрана

законодавства, обґрунтованості обчислень, цільового використання коштів, розподілу видатків згідно з економічною класифікацією здійснюється Міністерством освіти і науки України, департаментами освіти. Реєстр та облік кошторисів покладено на Державну казначейську службу України та її управління.

Найбільші видатки загального фонду має НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», хоча кошти спеціального фонду закладу складають приблизно шосту частину від загального обсягу. Якщо звернути увагу на спеціальний фонд, то тут суттєву перевагу має КНУ імені Тараса Шевченка, адже його видатки складають близько третини усіх видатків закладу, а також перевищують видатки інших ВНЗ (в 1,5 рази – НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» та в 5,4 рази – ОНУ імені І.І. Мечникова) в середньому у 2,7 рази (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Видатки кошторисів ВНЗ за програмами підготовки кадрів на 2016р.,
(тис. грн.)

Вищий навчальний заклад	Усього	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Спеціальний фонд, у тому числі	
				поточні видатки	капітальні видатки
КНУ імені Тараса Шевченка	943 437,8	610 765,6	332 672,2	308 312,5	24 359,7
НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»	923 859,0	784 059,0	139 800,0	129 800,0	10 000,0
ХНУ імені В.Н. Каразіна	407 285,0	195 380,0	211 905,0	185 905,0	26 000,0
НТУ «ХПІ»	379 623,3	262 273,3	117 350,0	100 350,0	17 000,0
НУ «Львівська політехніка»	618 633,9	480 538,2	138 095,7	105 095,7	33 000,0
ЛНУ імені Івана Франка	444 456,1	262 010,9	182 445,2	162 145,2	20 300,0
ОНУ імені І.І. Мечникова	185 062,6	123 870,6	61 192,0	60 192,0	1 000

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Капітальні видатки фінансуються нерегулярно та несистематично. Надходження коштів, що отримані ВНЗ від надання послуг, спрямовуються на компенсацію поточних видатків, які були не повністю профінансовані коштами загального фонду. Тому заклади вимушені здійснювати фінансування капітальних видатків за рахунок коштів спеціального фонду і за залишковим принципом.

Найбільшу частку капітальних видатків у спеціальному фонді має НУ «Львівська політехніка» - 23,90% на придбання обладнання, капітальне будівництво, ремонт та реконструкцію, а найменшу частку – ОНУ імені І.І. Мечникова 1,63%. Майже однакове співвідношення поточних і капітальних видатків у КНУ імені Тараса Шевченка та НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» - 92,68% до 7,32% та 92,85% до 7,15% відповідно. Абсолютне середнє значення серед досліджуваних ВНЗ по співвідношенні та частці поточних і капітальних видатків спеціального фонду належить ЛНУ імені Івана Франка та становить 88,87% і 11,13% відповідно (рис. 2.10).

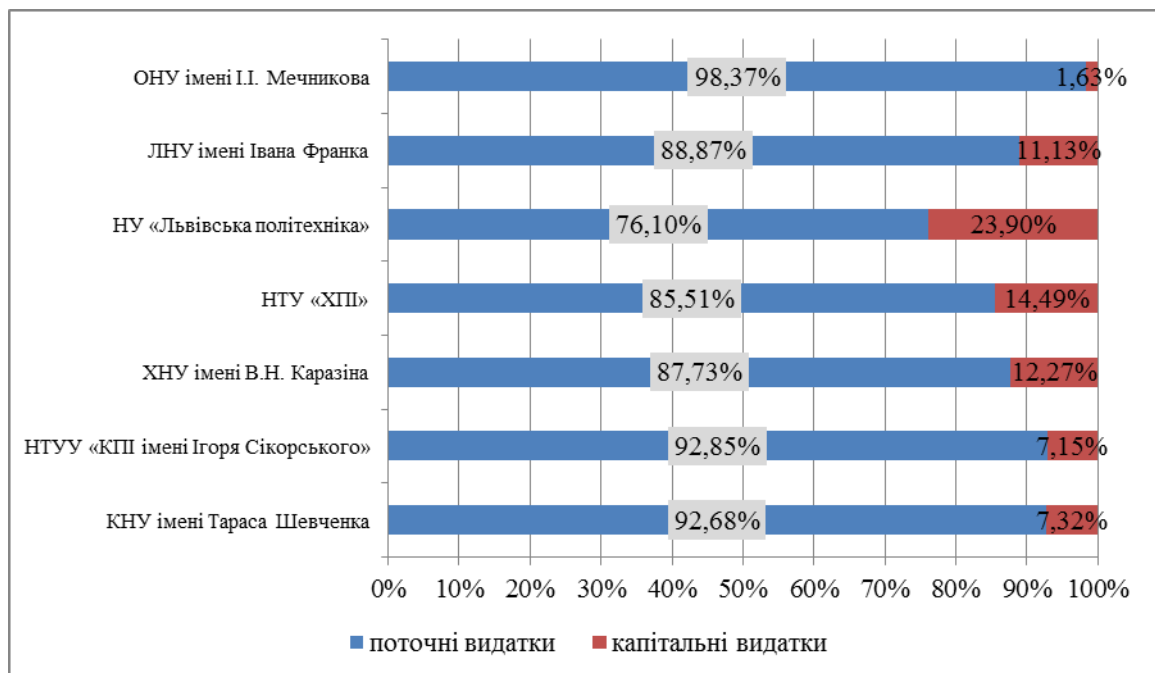

Рис. 2.10. Співвідношення видатків спецфондів кошторисів ВНЗ на 2016р., %

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

У процесі дослідження видатків державних ВНЗ встановлено, що

найбільшу питому вагу у кошторисі займають видатки на оплату праці. Це викликано тим, що освітня діяльність є інтелектуальною і трудомісткою, а відповідно потребує великих обсягів витрат на оплату праці професорсько-викладацького складу та персоналу ВНЗ (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Структура видатків за програмою підготовки кадрів за 2015р., тис. грн.

Види видатків	КНУ імені Тараса Шевченка		ХНУ імені В.Н. Каразіна		ЛНУ імені Івана Франка		НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»	
	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	426888,1	178909,6	140010,6	124253,4	156270,6	97056,8	519866,2	56365,3
Використання товарів і послуг	4561,5	105641,3	8065,5	50336,9	18184,8	33340,5	-	-
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	144,6	15524,0	571,0	9137,3	467,7	9015,2	65,2	9491,0
Продукти харчування	3532,5	14509,7	1752,2	65,9	3086,2	2603,1	2676,0	9459,1
Видатки на відрядження	-	1316,3	73,8	1205,7	51,3	843,5	-	253,2
Оплата комунальних послуг та енергоносії	884,4	64169,3	5636,8	27666,9	14426,2	14623,4	23114,0	32896,3
Соціальне забезпечення	149414,8	398,0	65122,2	678,8	96746,8	160,4	-	-
Стипендії	149023,6	194,7	64788,5	-	95745,7	0,5	146446,2	-
Інші виплати населенню	391,2	203,4	333,8	678,8	1001,0	159,9	-	-
Всього видатків	580869,3	311681,5	213198,3	200688,0	271211,9	148763,9	692167,6	144326,5

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Так, оплата праці і нарахування на заробітну плату займає приблизно 60% поточних видатків наведених ВНЗ. Іншою важливою позицією у видатках є соціальне забезпечення, яке включає виплати стипендії та інші виплати населенню і становить в середньому близько 17% та в основному виплачується за рахунок коштів загального фонду закладу. Таким чином, необхідно

відзначити, що майже три чверті поточних видатків спрямовуються на здійснення матеріальних та соціальних виплат у вигляді заробітної плати та стипендій. В той же час, видатки на використання товарів і послуг, а також оплата комунальних послуг та енергоносіїв в середньому складають 12% і 7% відповідно. Ці види поточних видатків, переважна частина яких реалізуються за рахунок власних коштів спеціальних фондів, становлять практично п'яту частину затрат навчальних закладів.

Доля фонду оплати праці у бюджетах державних ВНЗ III-IV рівня акредитації демонструє, який обсяг коштів університети використовують на виплату заробітної плати з нарахуваннями своїм працівникам у відносних показниках (рис. 2.11).

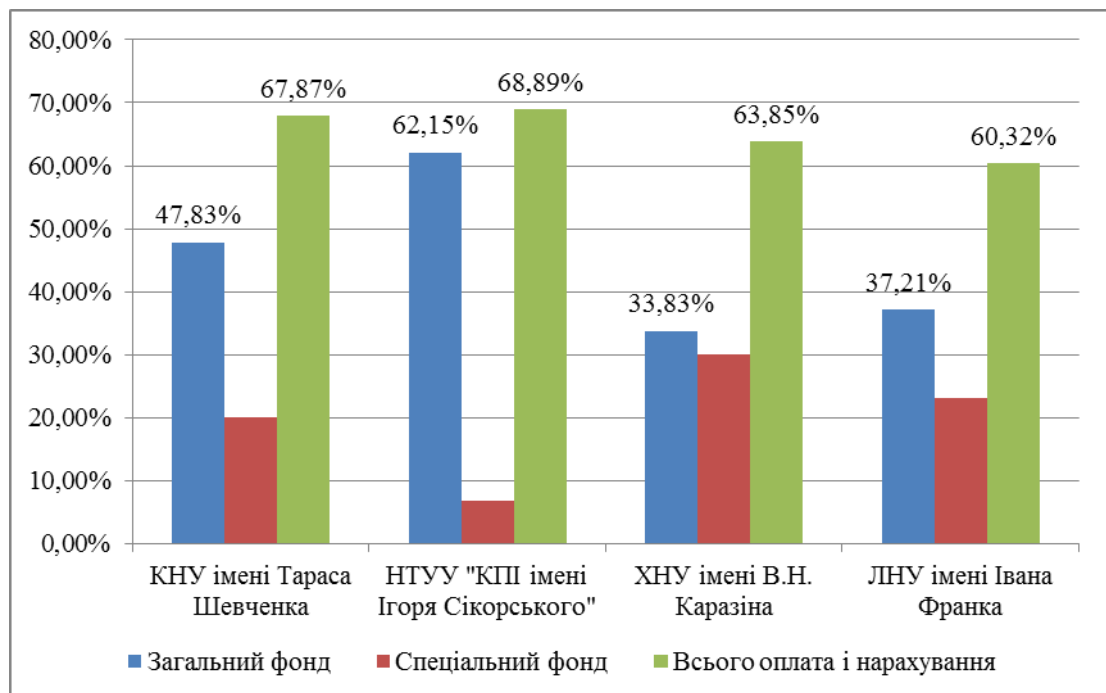

Рис. 2.11. Доля фонду оплати праці у бюджетах ВНЗ за 2015р., %
Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

В середньому, фонд оплати праці становить 65% видатків установ. Найвищі показники мають Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Київський національний університет імені Тараса Шевченка (68,89% та 67,87% відповідно). Такі дані можна пояснити розмірами університетів, чисельністю кадрів та розмірами бюджетів цих навчальних закладів. Варто відзначити, що ці

ВНЗ спрямовують на оплату праці здебільшого кошти загального фонду Проте, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна та Львівський національний університет імені Івана Франка характеризуються відносно рівноважними показниками у витратах на виплату заробітної плати за рахунок коштів загального та спеціального фондів. Так, середній рівень витрат на оплату праці за рахунок загального та спеціального фондів серед досліджуваних ВНЗ становить 45% та 20% відповідно.

Слід відзначити, що фонд заробітної плати державних ВНЗ формується на основі штатного розпису та залежить від кількості посад працівників установи. Штатний розпис – організаційно-розпорядчий документ, який визначає структуру, посади, чисельність, оклади, надбавки та доплати працівників відповідного закладу. Дані розподілу фонду оплати праці по загальному та спеціальному фонду і кількості посад, відповідно до штатних розписів ВНЗ, наведено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Дані зведених штатних розписів на 2016 рік

Вищий навчальний заклад	Загальний фонд			Спеціальний фонд			Разом по ВНЗ		
	Кількість штатних посад, од.	Фонд заробітної плати на місяць, (тис. грн.)	Фонд заробітної плати на рік, (тис. грн.)	Кількість штатних посад, од.	Фонд заробітної плати на місяць, (тис. грн.)	Фонд заробітної плати на рік, (тис. грн.)	Кількість штатних посад, од.	Фонд заробітної плати на місяць, (тис. грн.)	Фонд заробітної плати на рік, (тис. грн.)
НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»	6160,8	37355,7	492485,5	1149,8	3847,8	58000,0	7310,6	41203,5	542485,5
ХНУ імені В.Н. Каразіна	2563,3	7821,1	102022,8	2195,65	8774,5	106646,0	4758,95	16595,6	208668,8
НТУ «ХП»	3078,1	11151,4	137474,7	1525,55	4994,9	60985,0	4603,65	16146,4	198459,7
НУ «Львівська політехніка»	5145,5	20569,9	269085,2	1327,9	4162,5	54050,0	6473,4	24732,4	323135,2
ЛНУ імені Івана Франка	2607,3	10529,9	129973,9	1487,7	6742,4	83430,1	4095,0	17272,3	213404,0
ОНУ імені І.І. Мечникова	1264,7	4912,0	60407,0	1138,65	3559,2	48156,1	2403,35	8471,2	108563,1

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

У штатному розписі ВНЗ наведені структурні підрозділи та посади всіх категорій працівників: адміністративно-управлінського персоналу, професорсько-викладацького складу, науково-педагогічних працівників, виробничого та допоміжного персоналу, спеціалістів, робітників, бібліотекарів та ін. Крім того, у штатному розписі вказані різні надбавки (за почесні, спортивні звання, за складність і напруженість, за особливі умови праці, за вислугу років, за знання іноземних мов тощо) та доплати (за виконання обов'язків завідувача кафедри, заступника декана, декана, за вчене звання і науковий ступінь, за шкідливі умови, нічний час тощо).

Найбільша кількість штатних посад зафіксована в НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» і становить 7 310,6 од., а найменша – в ОНУ імені І.І. Мечникова – 2 403,4 од. Що характерно, найвища частка оплати праці за рахунок загального фонду (84,2%) і найнижча (52,6%) теж належать НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» та ОНУ імені І.І. Мечникова відповідно. Слід відзначити, що більшість ставок в навчальних закладах фінансується за рахунок коштів загального фонду, лише в ХНУ імені В.Н. Каразіна та ОНУ імені І.І. Мечникова спостерігається практично рівноважна оплата праці із загального та спеціального фондів. У досліджуваних ВНЗ середні показники розподілу заробітної плати між двома фондами належать НТУ «ХПІ» і становлять 66,8% та 33,2% відповідно (рис.2.12).

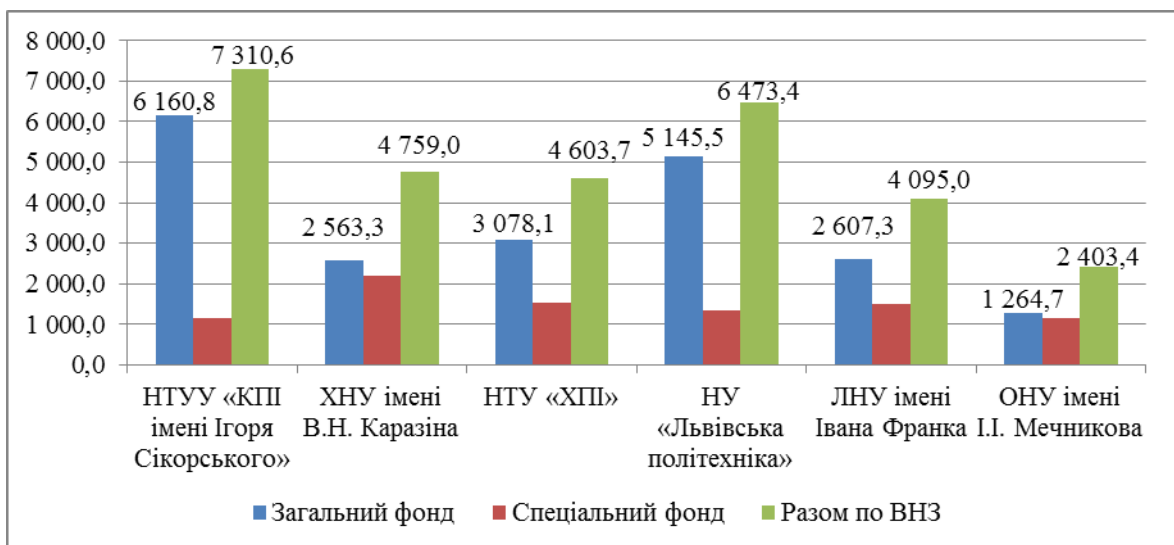

Рис. 2.12. Кількість ставок у державних ВНЗ станом на 01.01.2016р., од.
Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Що стосується програми КПКВ 2201040 Дослідження, наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами та державним замовленням, підготовка наукових кадрів, фінансова підтримка преси, розвитку наукової інфраструктури, наукових об'єктів, що становлять національне надбання, забезпечення діяльності Державного фонду фундаментальних досліджень, то фінансування таких витрат може здійснюватися за рахунок коштів загального та спеціального фонду наукової установи (вищого навчального закладу), коштів, передбачених у Державному бюджеті України за відповідною бюджетною програмою, грантів та інших джерел, не заборонених законодавством.

Держава застосовує фінансово-кредитні та податкові інструменти для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України, забезпечення до 2025 року збільшення обсягу фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3 відсотків валового внутрішнього продукту - показника, визначеного Лісабонською стратегією Європейського Союзу⁷⁹.

Фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності в Україні здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів установ, організацій та підприємств, вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, не заборонених законом.

Одним із основних інструментів реалізації державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування. Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. Частина фінансування, що за рішенням Національної ради України з питань розвитку науки і технологій спрямовується на конкурсне фінансування проектів через Національний фонд досліджень України, щорічно збільшується.

---

⁷⁹ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-VIII

Збільшення обсягу грантового фінансування не може відбуватися за рахунок зменшення базового фінансування основної діяльності наукових установ, наукових організацій та наукових досліджень у вищих навчальних закладах, рівень якого враховує щорічний індекс інфляції. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність за рахунок державного бюджету є захищеними статтями видатків бюджету.

Кабінет Міністрів України має намір у 2017 році створити Національний фонд досліджень України. Фонд передбачається створити на базі Державного фонду фундаментальних досліджень.

Кошти державного бюджету виділяються на підтримку основної діяльності державних наукових установ, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, проведення наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок університетів, академій, інститутів, фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проектів та надання грантів.

Бюджетне фінансування наукової та (або) науково-технічної діяльності за рахунок коштів загального фонду державного бюджету спрямовується на забезпечення:

1) основної діяльності державних наукових установ, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, та наукових досліджень університетів, академій, інститутів;

2) виконання окремих наукових і науково-технічних програм, проектів та надання грантів.

Фінансування основної діяльності державних наукових установ, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, наукових досліджень вищих навчальних закладів здійснюється у межах видатків, передбачених у кошторисах на зазначені цілі.

Фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проектів та надання грантів здійснюється на договірних засадах, передбачає проведення

конкурсного відбору за результатами наукової і науково-технічної експертизи або процедури закупівлі відповідно до законодавства.

Фінансування головним розпорядником бюджетних коштів (різні міністерства та відомства) окремих наукових і науково-технічних програм та проектів, виконавцями яких є установи, що належать до сфери його управління, а також надання їм грантів здійснюються у затвердженому ним порядку.

Базове фінансування основної діяльності державних наукових установ, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, наукових досліджень університетів, академій, інститутів здійснюється для:

- 1) проведення фундаментальних наукових досліджень;
- 2) підтримки найважливіших для держави напрямів прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок, зокрема в інтересах національної безпеки та оборони;
- 3) розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності;
- 4) розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності;
- 5) збереження та розвитку наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
- 6) підготовки наукових кадрів;
- 7) розроблення наукових засад державної політики у відповідних сферах та наукового забезпечення виконання завдань і функцій, покладених на відповідні органи виконавчої влади;
- 8) забезпечення доступу до науково-технічної інформації та наукової літератури на всіх видах носіїв.

Фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проектів та надання грантів здійснюється на конкурсній основі для:

- 1) науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- 2) забезпечення проведення прикладних наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, які виконуються за державним

замовленням та в рамках державних цільових наукових та науково-технічних програм;

3) реалізації проектів у межах міжнародного науково-технічного співробітництва;

4) розроблення наукових засад державної політики у відповідних сферах, проведення наукової експертизи проектів нормативно-правових актів, державних програм;

5) розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності.

Фінансування наукових, науково-технічних робіт (цільових проектів) на конкурсній основі (конкурсне фінансування) здійснюється за результатами конкурсного відбору після проведення наукової та науково-технічної експертизи заявок (запитів), що подаються замовникам потенційними виконавцями таких робіт (проектів), без застосування процедур закупівлі⁸⁰.

Порядок формування тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Кошти, що розподіляються Національним фондом досліджень України для підтримки проектів, є грантами і розподіляються на конкурсній основі з урахуванням вимог, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Порядок конкурсного відбору та фінансування Національним фондом досліджень України проектів з виконання наукових досліджень і розробок розробляється Науковою радою Національного фонду досліджень України, погоджується Наглядовою радою Національного фонду досліджень України та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, Національна академія наук України, національні галузеві академії наук, Національний фонд досліджень України розміщують інформацію

---

⁸⁰ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-VIII

про проведення конкурсу наукових і науково-технічних робіт та умови його проведення на своїх офіційних веб-сайтах.

Грантова підтримка може надаватися на основі співфінансування.

Обсяги фінансових ресурсів державних ВНЗ, мають певну тенденцію до зростання, хоча значно відрізняються від подібних показників зарубіжних розвинених держав. За досліджуваний період видатки на вищу освіту відносно ВВП знижувались, але бюджети ВНЗ рік від року зростали. Варто зазначити, що такі фінансові ресурси закладів спрямовувались переважно на фінансування заробітної плати, стипендій, та комунальних платежів. Ці факти можна пояснити результатом дії вітчизняного законодавства, зокрема методами і нормативами, які використовуються для визначення та розподілу об'ємів бюджетних коштів та обсягів фінансування.

У ході дослідження проаналізовані надходження державних ВНЗ, їх співвідношення по загальному та спеціальному фондах та встановлено, що бюджетні кошти становлять близько двох третин усіх фінансових ресурсів установ. Таке положення відображає сильну залежність закладів від бюджетних асигнувань, тому і не виникає у ВНЗ необхідності та мотивації у пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів, про що свідчать кошториси, в яких власні надходження у вигляді плати за послуги становлять лише третину бюджету установи. Левову частку у витратах державних ВНЗ займає оплата праці (близько 60%), яка здійснюється здебільшого за рахунок коштів державного бюджету (45%-50%). Відтак, на нашу думку, заклади, намагаючись зняти навантаження по оплаті праці із загального фонду, фінансують ці витрати частково за рахунок коштів спеціального фонду.

З огляду на зазначене, диверсифікація джерел фінансування державних ВНЗ (залучення коштів студентів, запровадження їх кредитування, впровадження додаткових платних освітніх програм, здійснення різноманітних досліджень за контрактами та ін.) може бути методом зниження фінансової залежності державних ВНЗ від бюджету.

Отже, основними завданнями для державних ВНЗ повинно бути не лише пошук шляхів для зростання фінансових ресурсів, а й визначення способів їх ефективного використання. Таким чином, для підвищення результатів діяльності державних вищих навчальних закладів варто зосередити зусилля над реалізацією таких напрямів:

- створення відповідних можливостей для використання багатовекторного фінансування, яке буде враховувати соціально-економічні умови діяльності установ;

- розробка та впровадження дієвих механізмів та способів бюджетного фінансування установ, враховуючи тенденції розвитку ринкових взаємовідносин у сфері вищої освіти.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що збільшення фінансових ресурсів державних ВНЗ дозволить підвищити якість освітніх послуг та конкурентоспроможність навчальних закладів, студентів і, як наслідок, системи вищої освіти країни. В умовах сучасного стану державних фінансів, освітнім установам необхідно прикладати більше зусиль ефективному використанню бюджетних ресурсів та залученню якомога більшого розміру власних коштів.

Суттєвий вплив на об'єм бюджетного фінансування ВНЗ здійснює величина державного замовлення підготовки кадрів. Зміни у процесі формування державного замовлення, а також нові тенденції розподілу бюджетних місць та коштів на підготовку фахівців спонукають до більш ретельного дослідження та запровадження нових систем і моделей.

Нині також відсутня єдина і визначена методика розрахунку оцінки та собівартості підготовки фахівця. Така модель, на нашу думку, повинна враховувати регіональні ознаки ВНЗ та студентів, а також їх категорії, спеціалізацію освітніх установ та напрямів підготовки (спеціальностей, рівнів, форм).

2.3. Формування затрат на підготовку фахівця у вищих навчальних закладах України

Значна роль у роботі механізму фінансування державних ВНЗ відводиться нормам та нормативам при розподілі бюджетних ресурсів. Такі норми затверджують відповідні органи законодавчої та виконавчої влади. Фінансові норми та нормативи можна поділити на такі групи:

1. Норми, які встановлюються державними органами влади. У вищих навчальних закладах до таких норм відносять: ставки зарплати, величина стипендій, податкові ставки, збори та відрахування. Розміри заробітної плати у державному ВНЗ залежать від штатного розпису та відповідних критеріїв (посади, видів надбавок і доплат). За результатами та підсумками навчання студенти, які навчаються на денній формі та за рахунок бюджету, отримують стипендію. Виплата стипендій здійснюється згідно з обмеженнями розмірів стипендіального фонду та чисельності стипендіатів.

2. Норми, які базуються на встановленні певних матеріальних потреб, зокрема: норми витрат на опалення, освітлення тощо.

3. Норми і нормативи, які визначають галузеві міністерства, відомства і центральні органи виконавчої влади: норми витрат для бюджетних установ, норми державного забезпечення.

Такі норми та нормативи повинні враховувати сучасні тенденції та умови діяльності державних ВНЗ, що дозволило б забезпечити раціональний розподіл фінансових ресурсів закладів вищої освіти.

На нашу думку, однією з особливостей та важливим елементом системи фінансування державних ВНЗ є показник витрат на навчання одного студента, або вартість підготовки фахівця. Це середня величина, яка використовується при розрахунках обсягів бюджетних коштів для державних ВНЗ. Проте, сьогодні відсутня конкретна методика визначення вартості підготовки фахівця відповідно до спеціалізації та регіональних властивостей установи вищої освіти.

Наукові дослідження та огляд економічної літератури дозволили зробити

висновок про те, що поняття «собівартість освітніх послуг» або «вартість підготовки фахівця» протягом тривалого часу не розглядалися вченими-економістами. В літературі та дослідженнях широко використовувались поняття витрат на підготовку фахівців.

На нашу думку, калькуляція вартості навчання одного студента повинна враховувати той факт, що переважна більшість витрат має спільний характер: на факультети, спеціальності, курси, групи (проведення лекційних та семінарських занять, використання комп'ютерних класів, лабораторного обладнання, придбання канцелярського приладдя, проведення ремонтів тощо). Тому, на наш погляд, варто наголошувати, лише про середню вартість освітньої послуги у розрізі напрямів підготовки, форм навчання, спеціальностей, курсів. Величина середньої вартості може знаходитись в достатньо широких межах, що зазвичай залежить та визначається багатьма чинниками, починаючи від кваліфікації професорсько-викладацького складу, і закінчуючи ціною та складністю використовуваного лабораторного та іншого обладнання.

Слід відзначити, що складнощі проведення розрахунків витрат на підготовку одного фахівця подібні до аналогічних проблем визначення собівартості продукції на підприємствах виробничої та невиробничої сфер. В якості об'єкта калькулювання є види продукції, яка виготовляється, послуги та замовлення, які надаються тощо. Об'єктом калькулювання в освітній діяльності державних ВНЗ є вартість підготовки студентів різних спеціальностей та форм навчання.

Насамперед, підвищується роль калькуляції в умовах ринкових відносин, коли кожній установі вищої освіти необхідно збалансовувати свої видатки із надходженнями, тому що економія та скорочення видатків є ключовими елементами збільшення доходів та розвитку матеріально-технічної бази ВНЗ.

Тому, методика визначення середньої вартості підготовки одного фахівця, дозволить державним вищим навчальним закладам визначати вартість навчання за державним замовленням та здійснювати економічно-обґрунтовані видатки на освітні послуги.

Така методика оцінки середньої вартості підготовки фахівців повинна враховувати вимоги відповідної законодавчої та нормативно-правової бази Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та інших міністерств та відомств. Але, нині регулювання цього аспекту діяльності ВНЗ відбувається великою чисельністю нормативно-правових актів (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Законодавча база, яка встановлює порядок визначення вартості підготовки фахівця вищими навчальними закладами

№ з/п	Назва	Дата і номер
1	ЗУ Про вищу освіту	17 січня 2002 року № 2984-III
2	ЗУ Про освіту	23 травня 1991 року № 1060-XII
3	ЗУ Про індексацію грошових доходів населення	3 липня 1991 р. №1282-XII
4	ПКМ Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності	17 серпня 2002 р. № 1134
5	ПКМ Про затвердження переліку посад педагогічних і науково-педагогічних працівників	14 червня 2000 р. №963
6	ПКМ Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ	28 лютого 2002 р. №228
7	Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери	30 серпня 2002 р. №1298
8	ПКМ Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта	від 20 травня 2013 р. № 346
9	НМОН Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти	29.11.2011 р. № 1377
10	Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами	23.07.2010 р. № 736/902/758
11	НМОН Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ	26.09.2005 № 557
12	НМОН Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів	7 серпня 2002 року № 450

Джерело: складено автором

Водночас, існує ряд проблем з питань визначення середньої вартості підготовки одного фахівця у державних ВНЗ, а саме:

- 1) потреба враховувати чималу кількість законодавства;
- 2) багатовекторність підходів до врахування та визначення ваги елементів витрат у формуванні сукупної середньої вартості підготовки одного фахівця відповідної спеціальності (напрямку підготовки).

Розрахунковою одиницею при обчисленні середньої вартості підготовки фахівця повинна бути ціна отримання визначеної освітньої послуги індивідом протягом всього періоду її надання.

Основні витрати, які формують вартість освітньої послуги наведені в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Витрати, які впливають на формування вартості підготовки фахівця
державних ВНЗ

Видатки вищого навчального закладу	КЕКВ	Покриття видатків	
		за загальним фондом	за спеціальним фондом
Оплата праці	2110	+	+
Нарахування на оплату праці	2120	+	+
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	+	+
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	2220	–	+
Продукти харчування	2230	+	+
Оплата послуг (крім комунальних)	2240	+	+
Видатки на відрядження	2250	+	+
Оплата теплопостачання	2271	+	+
Оплата водопостачання та водовідведення	2272	+	+
Оплата електроенергії	2273	+	+
Оплата природного газу	2274	+	+
Оплата інших енергоносіїв	2275	–	+
Стипендії	2720	+	+
Інші виплати населення	2730	+	+
Інші поточні видатки	2800	+	+
Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	3110	+	+
Капітальний ремонт житлового фонду (приміщень)	3131	–	+
Капітальний ремонт інших об'єктів (навчальні корпуси)	3132	–	+

Складено автором за даними фінансової звітності ВНЗ

В результаті дослідження нормативно-правових актів та фінансової звітності державних ВНЗ доречно запропонувати такий підхід для розрахунку орієнтовної середньої вартості навчання одного студента.

Орієнтовна середня вартість навчання одного студента за звітний період розраховується за формулою (1):

$$\text{ОСВН} = (\text{ОП} + \text{НЗП} + \text{АС} + \text{СЗ} + \text{МОІ} + \text{КП} + \text{ГР} + \text{ПС} + \text{ВР} + \text{ІВ}) / \text{Чс} \quad (1)$$

де:

ОСВН – орієнтовна середня вартість навчання одного студента за звітний період;

ОП – витрати на оплату праці усіх працівників, які забезпечують навчання одного фахівця і складаються з: 1) оплати праці за ставками заробітної плати згідно затвердженим нормативам чисельності слухачів, студентів, аспірантів (докторантів), на штатну посаду науково-педагогічних працівників ВНЗ III-IV рівня акредитації; 2) оплати праці відповідно до типових штатних розписів (для інших працівників); 3) обов'язкових виплат відповідно до законодавства;

НЗП – нарахування на заробітну плату усіх категорій працівників;

АС – витрати на академічну стипендію;

СЗ – витрати на соціальне забезпечення та соціальні гарантії, передбачені для окремих категорій студентів чинним законодавством;

МОІ – витрати на матеріали, обладнання, інвентар, предмети, які забезпечують навчально-виховний процес і включають в себе: придбання канцтоварів, бланків навчальних документів, придбання та передплату періодичних видань, реактивів, хімікатів, сировини, матеріалів для проведення лабораторних, практичних робіт, медикаментів, витратних матеріалів для комп'ютерної та оргтехніки, обладнання, що використовується в навчально-виховному процесі, технічного обслуговування обладнання, програмного забезпечення, зв'язку та користування Інтернетом, паливно-мастильних матеріалів, будівельних матеріалів, меблів, інвентарю, інструментів, запасних

частин, лікарських засобів, захисних пристроїв, проведення поточного ремонту обладнання тощо;

КП – витрати на оплату комунальних послуг та енергоносіїв та інші господарські витрати;

ГР – витрати по утриманню гуртожитків, які складаються з: придбання інвентарю та матеріалів, інструментів, меблів, медикаментів, оплати праці та нарахувань на оплату праці працівників гуртожитку, проведення поточного ремонту та технічного обслуговування будівель та приміщень, оплати комунальних послуг та енергоносіїв тощо;

ПС – витрати на проходження практики та стажування відповідно до навчальних планів: службові відрядження, стажування, академічна мобільність, участь в олімпіадах, конференціях, наукових та спортивних заходах тощо;

ВР – витрати розвитку: на купівлю чи виготовлення основних засобів, навчального, лабораторного, спортивного, виробничого обладнання, приладів, механізмів, меблів, комп'ютерної техніки та оргтехніки, навчальної літератури, оновлення та поповнення бібліотечних фондів, капітальне будівництво, ремонт, реконструкцію та реставрацію приміщень, будівель, споруд, транспортних засобів, що використовуються у навчально-виховному процесі (у тому числі придбання будівельних матеріалів, виготовлення проектно-кошторисної документації), придбання програмного забезпечення (у тому числі з передачею прав на користування), авторських та суміжних прав тощо;

ІВ – інші витрати, які включають: оплату послуг банківських установ, проведення ліцензійної та акредитаційної експертизи, встановлення охоронної, пожежної сигналізації, підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників тощо.

Чс – середньорічна чисельність студентів (контингент) за відповідний звітний період.

Орієнтовну середню вартість навчання одного студента варто обчислювати для кожного напрямку підготовки, а ВНЗ може встановлювати плату за навчання відповідно до попиту на ту чи іншу спеціальність.

Оскільки державні вищі навчальні заклади не є прибутковими установами, то вони і не закладають у вартість підготовки фахівця суму прибутку. Тому, фактично, вартість освітньої послуги дорівнює її собівартості попереднього періоду, що позбавляє ВНЗ можливості здійснювати видатки на поточні та капітальні ремонти, придбання необхідного обладнання та матеріалів, акумулювати кошти для розвитку матеріально-технічної бази, не кажучи вже про ймовірні наслідки та ризики зміни економічної кон'юнктури в державі. Можливим варіантом вирішення такої ситуації могло б стати перекладення такої «надбавки до прибутку» при встановленні плати за навчання для студентів-контрактників. Проте, розмір такої плати повинен бути адекватним ситуації на ринку праці та попиту на відповідні напрями підготовки з урахуванням регіональних особливостей.

Тому, на нашу думку, орієнтовна вартість навчання одного студента за певним напрямом підготовки (спеціальності) розраховується за формулою (2):

$$ОВН_i = \frac{ОСВ_i * КСП_i}{Ч_{с_i}} * K_{рег} \quad (2)$$

де:

$ОВН_i$ – орієнтовна вартість навчання за напрямом підготовки (спеціальністю);

$ОСВ_i$ – орієнтовна середня вартість навчання за напрямом підготовки (спеціальністю);

i – напрям підготовки (спеціальність);

$КСП_i$ – ваговий коефіцієнт i -го напрямку підготовки (спеціальності) – визначає значимість певного напрямку (спеціальності) і залежить від таких чинників впливу: 1) попиту на фахівців на ринку праці та серед абітурієнтів; 2) наукомісткості напрямку (спеціальності); 3) іміджу та престижності спеціальності; 4) іміджу та престижності навчального закладу; 5) ймовірності подальшого працевлаштування; 6) очікуваного рівня майбутнього доходу та ін.;

$K_{рег}$ – регіональний коефіцієнт, що визначає вплив місця розташування державного ВНЗ, наявність структурних підрозділів та середнього рівня доходу

населення регіону;

$Чс_i$ – середньорічна чисельність студентів *i-го* напрямку підготовки (спеціальності).

Аналогічним чином можна визначити орієнтовну вартість навчання за формою навчання, скоригувавши орієнтовну середню вартість навчання одного студента на коефіцієнт відповідної форми навчання.

Таким чином, запропоновані розрахунки середньої вартості навчання одного студента у державних ВНЗ дозволять врахувати особливості кожного напрямку підготовки (спеціальності) та форм навчання. Адже, такі обчислення будуть засвідчувати вплив різноманітних чинників на формування плати за навчання по відповідних програмах та напрямках підготовки і дадуть змогу формувати ефективні, оптимальні та економічно-обґрунтовані обсяги фінансових ресурсів ВНЗ.

Варто зазначити, що вітчизняні заклади вищої освіти визначають наперед показники витрат, а ВНЗ провідних країн світу розраховують вартість навчання студента після отримання освітньої послуги і одержують державне фінансування не залежно від вартості навчання одного студента. Університети самостійно визначають, який обсяг студентів вони підготують за виділені бюджетні кошти.

Разом з тим, існує значне розбалансування вартості підготовки фахівців за бюджетні кошти у розрізі міністерств та університети за певним напрямом підготовки. Так, у 2014 році підготовка одного фахівця на різних програмах у системі Міністерства культури України коштувала 32-63 тис. грн. на рік., але державні кошти витрачалися на підготовку фахівців з інших спеціальностей та галузей (менеджмент, економіка, філологія). Аналогічна ситуація спостерігається і в аграрних закладах вищої освіти, де за бюджетні ресурси готують економістів, юристів, менеджерів. Так, наприклад, ціна підготовки бакалавра права за рік у ВНЗ різних міністерствах та відомствах має суттєві розбіжності: Міністерство юстиції – 20 тис. грн., Міністерство аграрної промисловості і політики – 31 тис. грн., Міністерство культури – 46 тис. грн.,

Міністерство оборони – 104 тис. грн., Державна фіскальна служба – 30 тис грн., Прикордонна служба – 103 тис. грн., СБУ – 115 тис. грн. спеціальність У медичних ВНЗ вартість підготовки одного студента становила 22 тис. грн. За підрахунками МОН, середня вартість навчання бакалавра за бюджетні кошти складає 24 тис. грн., але сума може змінюватись залежно від університету та напряму підготовки⁸¹.

Відзначимо, що норма Закону України «Про вищу освіту» встановлює, що «розмір плати за весь строк навчання для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, а також порядок оплати освітньої послуги (разово, щороку, щосеместрово, щомісяця) встановлюються у договорі (контракті), що укладається між вищим навчальним закладом та фізичною (юридичною) особою, яка замовляє платну освітню послугу для себе або для іншої особи, беручи на себе фінансові зобов'язання щодо її оплати» [Ст. 73]. Розмір оплати за навчання встановлюється ВНЗ у національній валюті. Також установи вищої освіти мають право змінювати плату за навчання, але не частіше ніж раз на рік і не більше ніж офіційний рівень інфляції попереднього року.

Наразі, однією з особливостей фінансування державних ВНЗ є система державного фінансування підготовки кадрів, яка до 2012 року здійснювалася шляхом розподілу бюджетних місць між ВНЗ відповідно до Порядку формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням.⁸²

Пізніше, назви певних нормативних документів змінилися, але система залишилася незмінною, хоча, такі явища як планова економіка, розподіл фахівців залишилися в минулому, але поняття державного замовлення залишилося і здійснюється в умовах використання командно-адміністративних механізмів, що не відповідають сучасним економічним відносинам.

Представимо у табл. 2.14 розміри плати за навчання провідних державних ВНЗ за попитом у абітурієнтів під час вступної кампанії 2016 р.

---

⁸¹ Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана.

⁸² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-96-%D0%BF>

Таблиця 2.14

Ціна навчання за контрактом на рік у провідних ВНЗ на популярні спеціальності вступної кампанії 2016 р. на початок 2016/17 навчального року, ОКР «Бакалавр», денна форма навчання, грн.

Спеціальність	КНУ імені Тараса Шевченка	НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»	ХНУ імені В.Н. Каразіна	НТУ «ХП»	ЛНУ імені Івана Франка	НУ «Львівська Політехніка»	ОНУ імені І.І. Мечникова
014 «Середня освіта»	25000/ 38000		15790				
141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка»		13700		7300		5500	
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»	28000		14960	8200	11805	9200	12465
133 «Галузеве машинобудування»		10900/ 12300		7300		5400	
081 «Право»	44000	22000	19760		20009	14000	16247
071 «Облік і оподаткування»	25000		9570	8200	10705	9200	10802
122 «Комп'ютерні науки та інформаційні технології»	28000	15500	12730	8200	9404	9800	
073 «Менеджмент»	28000	22000	14960	8200	10705	9200	11800
035 «Філологія»	25000/ 38000	22000	15790/ 19760	8200/ 9400	9404/ 18008/ 13206	9500	9602/ 16247
051 «Економіка» (Міжнародна економіка)	25000/ 28000/ 30000 (32000)	22000	9570 (16230)	8200	8204 (17208)	9200	8552/ 10262
076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»	28000		9570	7920	10705	7000	

Джерело: За даними фінансової звітності ВНЗ

Загальні обсяги державного замовлення формує Міністерство економічного розвитку і торгівлі України відповідно до подання МОН та інших замовників, якими виступають НАН України, галузеві академії, міністерства, відомства, центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, адміністрації. Вони є головними розпорядниками бюджетних коштів⁸³.

⁸³ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/363-2013-%D0%BF>

Формування державного замовлення здійснюється на підставі середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці⁸⁴.

Замовники передають кінцеві пропозиції по вартості навчання, обсягу замовлення та державних видатків після прийняття закону «Про державний бюджет». Згодом, Кабінет Міністрів постановою затверджує обсяги державного замовлення по освітнім рівням, напрямам та спеціальностям.

Таким чином, питання формування та розподілу державного замовлення узгоджуються та регулюються великою кількістю нормативних актів, які деколи дублюються, не чітко регулюють процеси формування та розподілу, не визначають критеріїв розподілу кількості бюджетних місць для конкретного ВНЗ (виконавця), не зобов'язують державних замовників та виконавців висвітлювати інформацію про результати остаточного розподілу державного замовлення по відповідними напрямами (спеціальностями), ВНЗ.

За останні роки, державне замовлення фінансується у розмірі 3,2%-4,1% зведеного бюджету. Не завжди зміни видатків на освіту співпадали з частками видатків на державне замовлення. Так, номінальне зростання видатків на державне замовлення постійно зростає, але реально фінансування державного замовлення в останні роки знижується.

Хоча загальний обсяг державного замовлення змінюється, але галузевий розподіл не зазнавав таких змін. Відбувається перерозподіл частки на користь точних наук, а частка суспільних наук знижується. Але державний пріоритетом є інженерія, але абітурієнти надають перевагу суспільним наукам. Це пояснюється тим, що результати ЗНО з математики останніх років не відповідають вимогам конкурсу на точні науки.

Чисельність студентів, які навчаються за державні кошти за останні роки зменшується. Це пояснюється результатом демографічної кризи 90-х років, зниженням результатів абітурієнтів та новим порядком визначення прохідного

---

⁸⁴ <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fc72d70a-b893-48f7-98c3-7c5dbf3a67fd&title=NakazMinekonomrozvitkuproZatverdzhenniaMetodikiFormuvanniaSerednostrokovogoPrognozuPotrebiUFakhivtsiakhTaRobitnichikhKadrakhNaRinkuPratsi>

конкурсного балу, в результаті окупації територій держави, а також застарілим технічним оснащенням та обладнанням технічних ВНЗ. Такі причини зумовили невиконання державного замовлення у попередні роки.

Крім того, на формування обсягів державного замовлення впливають кадрові інтереси університетів, які вимушені пропонувати державне замовлення відповідно до того, скільком викладачам потрібно забезпечити працевлаштування та оплату праці. Ці обставини викликані дією постанови Кабінету Міністрів України №1134 від 17.08.2002, згідно з якою розраховується кількість ставок викладачів через норматив співвідношення кількості ставок до кількості студентів⁸⁵. Така ситуація спричиняє жорстку прив'язку чисельності викладачів до кількості студентів і створює такі умови, коли стає неможливим відрахування студентів за неуспішність за для збереження науково-педагогічних працівників. Якщо таке співвідношення не буде скасоване чи замінене, то в умовах, в тому числі і тих демографічних, що склалися, це призведе до зменшення кількості штатних працівників та збільшення сумісників і зростання кількості укладених короткострокових контрактів при працевлаштуванні.

Коли відбувається планування обсягів державного замовлення деякі ВНЗ прагнуть відкрити такі освітні програми, які користуються попитом у вступників. Така ситуація притаманна технічним, аграрним ВНЗ. У таких установах якість підготовки фахівців на нетипових та непрофільних для них програмах істотно відрізняється від рівня якості підготовки аналогічних фахівців спеціалізованими ВНЗ. Але плата за такі освітні послуги від студентів, які навчаються за контрактом є додатковим джерелом надходжень для вищезгаданих закладів.

З прийняттям нового закону «Про вищу освіту», який суттєво не змінив систему державного замовлення, змінилася процедура розподілу, де спроби впровадження методу «гроші за студентом» були використанні під час вступної кампанії 2016 року. Вступники отримували право навчатись за державним

---

⁸⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-%D0%BF>

замовленням на основі загальнонаціональних рейтингів по відповідному напрямку підготовки, спеціальності, освітньої програми. Зарахування відбувалось згідно рейтингу абітурієнтів та конкурсу у відповідному ВНЗ, пріоритетності та вибору абітурієнта. Таким чином, право навчатись за державні кошти у визначеному ВНЗ абітурієнт отримував відповідно до таких умов зарахування та вступу.

Разом з тим, є певні недоліки та ризики у проведенні нового підходу при розподілі державного замовлення. Так, пріоритети вступника не завжди засвідчуватимуть, що бюджетні кошти будуть спрямовані до кращих та сильніших ВНЗ. Адже абітурієнти перш за все будуть обирати місце навчання не за якістю освіти, а за доступністю. Тому, може виникати ситуація, коли на популярні серед абітурієнтів спеціальності (соціальні, гуманітарні), які готують ВНЗ різного рейтингу, студенти швидше за все будуть керуватись можливістю зарахування на місця державного замовлення, ніж за ймовірністю отримання якісного навчання та знань. В свою чергу, це викличе складнощі у прогнозуванні чисельності місць державного замовлення для ВНЗ, внаслідок непередбачуваності поведінки вступника і його вибору місця навчання відповідно до запровадженої системи розподілу державного замовлення та бюджетних місць. Отже, існуюча система дає можливість студентам безкоштовно навчатись у тих ВНЗ, де легко подолати вступний конкурс та навчатись за державні кошти, не зважаючи на можливості більш якісних освітніх програм.

Таким чином, такі нововведення, у подальшому створюють труднощі у межах існуючих нормативів, адже пізніше доводиться приводити у відповідність до законодавства навчальне навантаження, кількість посад, штатні розписи, оплату праці викладацького складу, стипендіальні фонди та інші показники діяльності ВНЗ, що в кінцевому рахунку впливає на обсяги фінансових ресурсів державних ВНЗ. Слід відзначити, що кошти державного бюджету на виплату стипендії закладаються у загальний фонд бюджету та кошторисів ВНЗ. Тоді, і розмір стипендіального фонду складніше прогнозувати

та доводиться переглядати.

Тому, на нашу думку, зміни у системі державного замовлення повинні бути не тільки у частині зміни умов розподілу державного замовлення, а бути комплексними і охоплювати усі аспекти системи підготовки кадрів вищими навчальними закладами.

Ще однією стороною системи державного замовлення є взаємовідносини роботодавців, як представників ринку праці та ВНЗ, як виконавців. Зазвичай роботодавці не прогнозують обсяги необхідних фахівців, через нестабільність та непередбачуваність політичної та економічної ситуації, адже не гарантують можливості працевлаштування. Відображенням такої ситуації є відсутність тісної співпраці, зокрема по визначенню необхідних освітніх програм та їх відповідності потребам ринку праці, сучасним тенденціям розвитку економіки і науки, здійсненні відповідної практичної підготовки тощо. Тому, бізнесові структури мають можливість працевлаштувати студентів, що мають фундаментальні знання, але продовжують навчання, надаючи їм професійну підготовку, але при цьому заощаджувати на заробітній платі.

Фактично, фінансування державного замовлення спричиняє утримання ВНЗ, а не організацію навчання фахівців відповідно до пріоритетних напрямів розвитку економіки та ситуації на ринку праці. Тому, на нашу думку, є доцільним проведення постійного аналізу ринку праці для унеможливлення ситуації, яка складається, в якій урядом замовлено та профінансовано навчання фахівців, які виявляються не затребуваними як для держави, так і для економіки в цілому. А потім виникає ситуація, коли необхідно профінансувати перекваліфікацію таких спеціалістів та виплачувати соціальні допомоги у зв'язку з їх безробіттям. Державна політика повинна бути спрямована на підтримку та фінансування тих освітніх програм, спеціальностей які не є популярними у абітурієнтів, але дефіцит спеціалістів з таких напрямів підготовки може спричинити суттєве погіршення результатів роботи певної галузі.

Відповідно до умов, які склалися із внутрішньо економічною та політичною ситуацією в Україні, розміром доходів громадян та доступністю вищої освіти за кордоном, в тому числі можливостями безкоштовно та пільгового навчання, все більше студентів знаходить можливості навчання за кордоном.

Донедавна кількість української молоді, яка виїжджала навчатись закордон, була меншою, ніж кількість студентів-іноземців, які навчаються в українських університетах. За попередніми даними, у 2014/2015 навчальному році ситуація змінилась — з України виїжджає більше студентів, ніж приїжджає. Війна на території України є лише однією з причин цієї зміни, адже темпи зростання кількості українців в закордонних університетах були вищими, ніж зростання кількості студентів-іноземців в Україні, задовго до початку військової агресії проти України⁸⁶.

Число українців на студіях в іноземних університетах на 2013/2014 навчальний рік становить 46 591 осіб. Серед найбільш бажаних для навчання країн були Польща, Німеччина, Росія, Канада, Чехія, Італія, США, Іспанія, Франція, Великобританія. Динаміка зростання з 2009 по 2014 роки складає 77%. Якщо порівнювати два останні роки, то цей приріст складає 21%, або ж 7 983 особи. Майже 2/3 цього приросту склали українці, які навчаються в польських університетах. Їхня кількість збільшувалася найбільш стрімко як в абсолютному, так і у відносному показниках — з 9 620 до 14 951 особи. Більше того, українські абітурієнти є стратегічно важливим джерелом доходів для польських університетів, адже складають 42% від усіх іноземних студентів в Польщі. Також значний відносний та абсолютний приріст українських громадян на студіях демонстрували канадські, британські, чеські та італійські університети.

Безумовно, діюча система державного замовлення буде мати ефект при її стабільному функціонуванні. Однак, переходити до інших моделей, щоб

---

⁸⁶ Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана.

зберегти необхідні пропорції між обсягами фінансових ресурсів ВНЗ та чисельністю студентів і кількістю місць державного замовлення, залишивши при цьому діючі нормативи, складно. Таким чином, на нашу думку, необхідно розробити певні показники, що відображали би взаємовідносини ринку праці, ВНЗ, держави в особі центральних органів влади, роботодавців та інші індикатори. Такі дані можна було б використовувати для оцінки ефективності роботи усіх учасників системи вищої освіти і, що дало б змогу визначити напрями змін чи вдосконалення формування людського капіталу держави.

Висновки до розділу 2

Дослідивши стан та проблематику фінансування державних вищих навчальних закладів, можна зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що в цілому світі вища освіта розглядається як основна умова стабільного розвитку суспільства. Вкладання коштів в освіту вважається найбільш перспективним з точки зору соціально-економічної значимості. Тобто, забезпечення високої якості освітніх продуктів є можливим при умові достатнього обсягу фінансування, що дозволить створити належний рівень матеріально-технічної бази ВНЗ, сформувати кваліфікований науково-педагогічний штат, забезпечити відповідний рівень якості освітніх послуг.

2. З'ясовано, що зниження рівня видатків на фінансування державних ВНЗ за останні роки, обумовлено зменшенням всієї видаткової частини бюджету на вищу освіту. Проаналізовано видатки та їх співвідношення по рівням освіти, питому вагу вищої освіти у структурі освітніх видатків.

3. Виявлено, що демографічна ситуація значно впливає на кількість студентів, їх співвідношення за формами навчання та обсяги державного фінансування, змінюючи при цьому співвідношення студентів, які навчаються за певними джерелами їх фінансування. Як наслідок вищезазначених подій відповідно відбувається і скорочення кількості ВНЗ усіх форм власності.

4. На прикладі провідних ВНЗ України, з'ясовано, що фінансування ВНЗ державної форми власності в основному проводиться лише за соціальними статтями витрат: на стипендію студентам, на заробітну плату викладачам і на часткове покриття витрат за комунальні послуги. Всі інші витрати на придбання матеріалів, ремонти приміщень здійснюються в основному за рахунок власних коштів державних ВНЗ.

5. Співвідношення власних та бюджетних ресурсів у різних ВНЗ характеризується значною розбіжністю. Це зумовлено як об'єктивними та суб'єктивними причинами.

6. Витрати на підготовку одного студента мають різні значення. Не існує єдиної чіткої визначеної методики розрахунку вартості підготовки фахівця, що впливає на визначення обсягів фінансування ВНЗ.

7. В Україні фінансування державних ВНЗ може здійснюватися за рахунок бюджетних коштів, платних послуг, що їх мають право надавати навчальні установи. Однак, досвід ринкових відносин засвідчує, що домінуючим джерелом надходжень державних ВНЗ є обсяг державних коштів.

8. Визначено, що система державного замовлення на підготовку фахівців у ВНЗ України потребує реформатування відповідно до запитів ринку праці та врегулювання державної політики і фінансування державного замовлення в умовах посилення конкуренції між ВНЗ за студентів.

9. Досліджено взаємозв'язок фонду оплати праці та кількості ставок у штатних розписах ВНЗ, їх залежність від чисельності студентів, що формує значну частину видатків ВНЗ.

10. Обґрунтовано, що у зв'язку із зниженням чисельності студентів, зростає частка тих, які навчаються за кошти державного бюджету, а фінансування за рахунок місцевих бюджетів і юридичних осіб складає надзвичайно малі частки.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [104, 105, 202].

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

3.1. Інституціоналізація системи фінансування державних вищих навчальних закладів

Нині набуває розповсюдження інституціональний підхід дослідження та аналізу більшості економічних явищ та процесів, проте у вітчизняній економічній науці такий курс лише починає реалізовуватись. Тому, виникає потреба у дослідженні та розробці інституціонального механізму фінансування державних ВНЗ України, здійснити вивчення інституціональних змін фінансування та регулювання вищої освіти держави. Застосування інституціонального підходу дасть можливість дослідити ефект дії правових, соціально-економічних, політичних та інших елементів трансформаційних зрушень в економіці на формування та використання фінансових ресурсів державних ВНЗ України. Такий підхід дозволить проаналізувати не лише економічні явища, процеси, категорії, а й діяльність відповідних інститутів.

Важлива роль у системних змінах відводиться державі як інституту.

Для успішного функціонування державних ВНЗ потрібна взаємодія державного регулювання та ринкових інструментів, що дозволить здійснити інституціональні зміни у фінансуванні закладів вищої освіти.

Встановлено, що основою та базовою концепцією теорії інституціоналізму є поняття «інститут».

Починаючи із зародження концепції, вчені розділяють поняття «інституція» та «інститут». Так, один із основоположників інституціоналізму в економіці американський вчений-економіст Т. Веблен пояснював природу

інституцій як усталені навички мислення, притаманні більшості людей, певні вербальні знаки для кращого відзначення групи соціальних звичок⁸⁷. Деякі вчені під інституціями розуміють сукупність вірувань, ритуалів, звичаїв, цінностей, магічних та міфологічних символів, які дають можливість впорядкувати діяльність людей. Це одні з важливих складових духовної та матеріальної багатства життя культури цивілізації.

На базі інституцій формуються інститути, які є основоположними категоріями інституціональної економіки. Інститути знаходяться у центрі уваги вчених-інституціоналістів⁸⁸.

Категорія інститут походить з латинської мови та означає «встановлювати, засновувати».

Предметом інституціональної економічної теорії є дослідження природи соціальних інститутів, причин та умов їх виникнення, подальшого розвитку, діяльності, з'ясування поведінки людини в певних умовах при взаємодії зі змінами інституціонального середовища.

В історії розвитку інституціоналізму існує класифікація теорій:

- за терміном їх виникнення (ранній або «старий» інституціоналізм, неоінституціоналізм, пострадянський інституціоналізм),
- за напрямками досліджень (соціально-психологічний, кон'юнктурно-статистичний, соціально-правовий),
- за основними школами (індустріально-соціологічна, школа суспільного вибору, кон'юнктурна школа)⁸⁹.

Варто зазначити, що сутність інституту вбачає дослідження та розуміння суспільного явища із формальної та неформальної площини. Водночас, формальними інститутами слугують законодавчо визначені норми. В якості таких норм виступають законодавчі акти та нормативні документи, що

⁸⁷ Веблен Торстейн. Теория праздного класса / Т. Веблен ; общ. ред. В. В. Мотылева. - Москва : Прогресс, 1984. - 367 с.

⁸⁸ Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко ; за ред. А.А. Чухна. – Київ : Знання, 2010. – 687с.

⁸⁹ Буркальцева Д.Д. Інституціональні чинники економічного порядку: теоретико-методологічний аналіз [текст] / Д.Д. Буркальцева // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). - 2011. - № 4 (55). - С. 23-30.

прийняті державними органами влади, імплементація яких реалізується відповідними державними установами. Керування нормативно-правовою базою фінансування державних ВНЗ здійснюють органи Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів, інші галузеві міністерства та відомства, яким підпорядковані певні ВНЗ тощо.

Неформальні інститути трактують як загальноприйняті норми моралі та поведінки людей, які впливають на формування їх відповідних вчинків. Основою суспільних негативних подій є неналежна, невідповідна та непридатна інституціональна база. Тому, діяльність певної економічної системи вимагає створення та розвитку відповідної інституціональної бази. Адже, фігурує думку, що неякісна інституціональна база спричиняє економічне розбалансування.

Необхідно відзначити, що специфічною ознакою державних ВНЗ є деяка функціональна самостійність серед інших соціальних інститутів. Проте, можна побачити взаємозв'язки та залежності з багатьма елементами соціально-економічного життя суспільства: оплатою праці, демографічними показниками, ринком праці тощо. Варто дотримуватись думки, що функціонування державних ВНЗ неможливо вдосконалити, не охоплюючи різноманітні фундаментальні складові суспільного життя.

З метою більш ґрунтовного процесів інституціонального забезпечення по формуванню та використанню фінансових ресурсів державних ВНЗ доцільно виділити інституційно-правову, інституційно-організаційну та інституційно-кадрову як складові елементи, які дадуть можливість швидше та раціональніше реалізувати системні зміни у фінансуванні закладів вищої освіти України⁹⁰.

Наразі, інституційно-правове забезпечення складається із сукупності нормативних, правових актів та інших документів, що є обов'язковими до виконання та дотримання, і які приймаються центральними органами влади, а також інституцій, що їх готують, схвалюють, розповсюджують і контролюють

---

⁹⁰ Варналій З.С. Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / З.С. Варналій та ін. ДННУ «Акад.фін.управління», 2014. – 584 с.

виконання. Усе це формує і становить законодавче, правове і нормативне базу, яка характеризує і регулює основні види діяльності державних ВНЗ⁹¹.

Законом України «Про вищу освіту» передбачено, що державні ВНЗ у своїй діяльності керуються Конституцією України, Бюджетним та Податковим кодексами, законами України, нормативними актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України іншими актами галузевих міністерств та відомств, яким підпорядковані деякі ВНЗ⁹².

Здійснення задач інституційно-правового аспекту вдосконалення вищої освіти вимагає деталізації концепції різноманітних заходів реформи освітньої діяльності. Раніше розроблені документи базувалися на використанні централізованих методів та принципів. На нашу думку, напрями реформування діяльності ВНЗ доцільно організувати, використовуючи елементи децентралізації і поступово переходити з державної до державно-громадської системи управління. Також необхідно сприяти розширенню фінансової, академічної та господарської автономії ВНЗ, зокрема у частині формування і використання фінансових ресурсів, а також запроваджувати механізми залежності обсягів державного фінансування від результативних показників функціонування державних ВНЗ. Отже, такі заходи дадуть можливість започаткувати напрями реформування системи вищої освіти, покращити якість освітніх послуг, сформувати умови для розвитку нових перспектив державних ВНЗ.

Сукупність інституційно-організаційного забезпечення включає такі суб'єкти: державні органи, громадські організації, а також посадові особи та громадяни. Їх метою є розробка спільних цілей та завдань фінансування державних ВНЗ відповідно до законодавства про вищу освіту.

---

⁹¹ Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : [Текст]: [монографія] / Д. Д. Буркальцева. – К. : Знання України, 2012. – 347 с. – Бібліогр.: с. 318–333.

⁹² Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана

Згідно досліджень Асоціації європейських університетів до інституційно-організаційних заходів автономії університетів відносять: процедури обрання виконавчого керівника, критерії обрання виконавчого керівника, звільнення виконавчого керівника, термін повноважень виконавчого керівника, включення до керівних органів зовнішніх членів і процедури їх обрання, здатність приймати рішення щодо академічних структур та здатність створювати суб'єкти господарської діяльності⁹³.

Процедура обрання ректора змінюється в різних країнах, але найбільш типовими є 4 схеми:

- 1) обирає спеціальний виборчий орган, який представляє різні групи виборців (науково-педагогічних працівників, персоналу, студентів) на основі пропорційного голосування;
- 2) обирає керівний орган, демократично обраний із університетської спільноти (сенат);
- 3) призначає рада університету (керівний орган, який приймає рішення із стратегічних питань);
- 4) призначають у 2 етапи, до яких долучають сенат і раду університету.

У деяких країнах обрання ректора затверджує зовнішній повноважний орган (міністерство, президент чи місцеві органи влади).

Критерії обрання керівника на посаду ректора у більшості європейських країн закріплені на законодавчому рівні, а в деяких країнах кваліфікаційні вимоги обумовлені нормами статутів університетів та загальними вимогами, серед яких основною є наявність вченого звання та наукового ступеня доктора наук.

Термін повноважень ректора зазначається у відповідному законі – у вигляді фіксованого терміну чи обмеження максимального терміну. Загалом цей термін становить від 4 до 6 років. Звільнення керівника університету

---

⁹³ University Autonomy in Europe: Exploratory Study, T. Estermann, T. Nokkala, M. Steinel [Електронний ресурс] // European University Association: [сайт]. - Режим доступу: http://www.eua.be/Libraries/publications/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.pdf?sfvrsn=2 – Назва з екрана.

законодавчо не закріплюється, але у певних країнах регламентується і має бути затверджене зовнішнім повноважним органом.

Переважає більшість університетів має суттєву свободу у визначенні внутрішніх академічних структур. Законодавство чітко не визначає кількість і назви академічних підрозділів, однак застосовує певні обмеження: в структурі університетів повинні бути факультети, кафедри, визначені їх повноваження та керівні органи.

У європейських країнах, як Греція, Португалія, Словаччина, Швейцарія університетам дозволено створювати лише некомерційні організації, як самостійні суб'єкти господарської діяльності для реалізації власних стратегій. А в Чехії, Іспанії, Італії, Австрії, Нідерландах, Великій Британії університети мають можливість створювати як комерційні, так і не комерційні організації. У Польщі та Ісландії університетам дозволено створювати лише такі суб'єкти господарювання, сфера діяльності яких відповідає профілю університету⁹⁴.

Введення та призначення зовнішніх членів є важливим аспектом управлінської структури університету. Якщо заклад має можливість залучати зовнішніх членів, відбір може здійснювати університет або зовнішній повноважний орган.

Зовнішні члени керівних органів максимально залучені у процеси прийняття рішень (їх зазвичай включають до Ради університету або Сенату).

Система інституційно-організаційного забезпечення державних ВНЗ повинна враховувати визначену сукупність дій та заходів відповідних структур згідно з визначеною послідовністю розробки та прийняття управлінських рішень. Відзначимо, що для розробки даного збалансованого прийому потрібно вжити певних заходів, які будуть сприяти фінансовій незалежності державних ВНЗ, а саме:

---

⁹⁴ University Autonomy in Europe: Exploratory Study, T. Estermann, T. Nokkala, M. Steinel [Електронний ресурс] // European University Association: [сайт]. - Режим доступу: http://www.eua.be/Libraries/publications/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.pdf?sfvrsn=2 – Назва з екрана.

- узгодження методичних підходів до оцінки ефективності планування і використання бюджетних коштів на вищу освіту;
- встановлення адекватного механізму планування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, що буде враховувати потреби ринку праці та можливості державних ВНЗ;
- гармонізація структур фінансування державних ВНЗ у пострадянських країнах і порівняння їх з сучасними моделями фінансування ВНЗ економічно-розвинутих держав.

Доходи громадян та зайнятість населення теж певним чином впливають на функціонування системи вищої освіти, оскільки одним із головних додаткових джерел надходжень державних ВНЗ є плата за навчання. Тому, теперішній фінансово-економічний стан держави, у тому числі у сфері зайнятості та оплати праці викликає значні ризики та вагомі загрози для сталої підтримки визначеного джерела (плата за навчання) для фінансування державних ВНЗ.

Інституційно-кадрове забезпечення становить різноманітні правила стосовно різних категорій університетського персоналу та правових рамок законодавства, що впливають на можливість наймати, винагороджувати, звільняти та просувати по службі персонал. Основними складовими кадрового забезпечення є: здатність приймати рішення щодо процедури набору працівників (вищий професорсько-викладацький/старший адміністративний персонал); здатність приймати рішення щодо заробітної плати персоналу; здатність приймати рішення щодо звільнення персоналу; здатність приймати рішення щодо просування по службі персоналу.

По всій Європі існують значні відмінності у процедурах набору персоналу. Загальні керівні принципи щодо процедури відбору або основних кваліфікацій для вищого професорсько-викладацького складу відображено в законодавстві. У деяких країнах призначення членів вищого викладацького персоналу затверджується зовнішнім повноважним органом.

Університети Європи не є цілком самостійними у встановленні зарплати професорсько-викладацького та адміністративного персоналу. Зарплати персоналу визначаються університетами тільки в Чехії, Естонії, Швеції та Швейцарії. В інших країнах держава визначає мінімальний розмір зарплати для кожної категорії персоналу. У Німеччині застосовується фіксований діапазон зарплат. Винагорода для адміністративного персоналу у більшості європейських країн визначається зовнішнім повноважним органом. Зарплати працівників професорсько-викладацького складу в Греції, Італії, Словаччині, Іспанії є фіксованими, обговорюються на національному рівні згідно із статусом державного службовця.

У переважній більшості європейських країн не має чітких норм, що регулюють звільнення науково-педагогічного і адміністративного персоналу, окрім відповідних національних норм праці. Певні категорії професорсько-викладацького складу мають особливий захист від звільнення у зв'язку з тим, що вони є держслужбовцями або працівниками державного сектору і мають повну зайнятість. Інші співробітники працюють на контрактах фіксованого терміну дії, їх зайнятість може бути припинена після закінчення контракту⁹⁵.

Значна кількість університетів може вільно підвищувати професорсько-викладацький та адміністративний персонал на основі їх досягнень 1) при наявності посади на вищому рівні, 2) автоматично відповідно до кількості років, відпрацьованих на попередній посаді, 3) для тих, хто має статус держслужбовця, підвищення відбувається за віком.

Інституційно-кадрова складова вбачає основні труднощі у проблемі низького рівня оплати праці професорсько-викладацького складу державних ВНЗ. Вказана проблема змушує викладачів як державних, так і приватних ВНЗ займатися власною підприємницькою діяльністю. Зайнятість у цій сфері залишає достатньо мало часу на основну і таку важливу роботу у закладах освіти, адже викладачі «затиснуті» у складну фінансову ситуацію, коли однієї

---

⁹⁵ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

заробітної плати не достатньо для виживання чи виконання безпосередніх обов'язків. При жорсткому скороченні бюджетного фінансування науки і освіти, провідні вчені, які ведуть активні наукові дослідження, повинні достатньо багато часу приділяти пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів – в основному від іноземних фондів. В результаті нестачі реального часу, гостро відчувається його брак для реалізації академічних реформ. Саме тому, викладачі все частіше нехтують головними завданнями по викладанню дисциплін, навчально-методичній та науково-дослідній роботі, яким повинна бути приділена основна увага професорсько-викладацького складу державних ВНЗ.

Цей брак часу, на наш погляд, має серйозні наслідки на інституціональному рівні, адже дослідницька місія багатьох державних ВНЗ розмивається, оскільки викладачі зайняті діяльністю, що спрямована на власне економічне благополуччя. В деяких випадках інституціональна місія інших ВНЗ починає приймати зворотну форму, якщо колективна підприємницька діяльність спрямовує ВНЗ в інших напрямках діяльності, адже акумулювання багатьох підприємницьких зусиль може змінити напрямок розвитку ВНЗ. Тому, не достатня кількість часу, зусиль та ресурсів відводиться на планування та здійснення вдалих задумів, ідей та концепцій академічних реформ.

Асоціація європейських університетів аналізує розвиток та вплив автономії університетів в умовах їх модернізації і до інституціональної складової включає академічну автономію університетів. Складовими елементами академічної автономії є: 1) можливість визначати загальну кількість студентів; 2) можливість обирати студентів (бакалаврат, магістратура); 3) можливість впроваджувати програми (бакалаврат, магістратура, аспірантура); 4) можливість припиняти програми; 5) можливість обирати мову викладання (бакалаврат, магістратура); 6) можливість обирати

механізми забезпечення якості вищої освіти; 7) можливість розробляти зміст навчальних програм⁹⁶.

Для прийняття рішень щодо загальної кількості студентів використовують 5 основних методів. «Кооперативна» модель передбачає переговори між університетом і органами державної влади по визначенню мінімальної або максимальної кількості студентів. Іншим методом цієї системи є розділена система, в якій органи державної влади приймають рішення щодо кількості бюджетних місць, а університети визначають кількість контрактних місць, що дає змогу навчальним закладам впливати на загальну кількість студентів. При третій моделі, рішення щодо кількості студентів приймає виключно держава, і ця модель застосовується тільки в Туреччині. Четверта модель – модель вільного зарахування, що базується тільки на завершенні середньої освіти. П'ята модель дозволяє університетам вільно приймати рішення щодо кількості студентів, але зі специфічними обмеженнями (національно встановленими вимогами до співвідношення співробітник/студент, як в Італії, або граничний ліміт для певних галузей, таких як медицина чи інженерія, як у Данії та Швеції). Обмеження щодо кількості студентів з країн-не членів ЄС відсутнє.

Всі системи вищої освіти вимагають від вступників наявної середньої освіти або успішного складання іспиту на атестат зрілості. У більшості випадків це загальні критерії, що надають право навчатися у вищому навчальному закладі; інші вимоги конкретизовано у національному законодавстві. Розрізняють 3 моделі механізмів вступу: 1) критерії вступу можуть визначатися університетом; 2) спільно регулюватися зовнішнім повноважним органом й університетом; 3) вступ може повністю регулюватися зовнішнім повноважним органом.

Впровадження нових академічних програм вимагає певного затвердження відповідним міністерством або іншим органом державної влади. Однак,

---

⁹⁶ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

спеціальні процедури значно різняться по всій Європі. Нові програми повинні зазвичай проходити певний процес акредитації. В деяких випадках нові програми можуть обговорюватись з відповідним міністерством та потребувати спеціальної професійної акредитації. Деякі університети Європи можуть впроваджувати програми освітнього рівня «бакалавр» без попередньої акредитації, але заздалегідь узгодити їх з міністерством, якщо вони будуть отримувати державну фінансову підтримку. У Франції, Нідерландах й Іспанії програми повинні бути акредитовані, щоб отримати державне фінансування.

У межах своєї освітньої компетенції університети можуть впроваджувати нові академічні програми. Польські університети можуть відкривати академічні програми освітніх рівнів «Бакалавр» і «Магістр» за умови, що назва програми є в переліку 118 «стандартних» напрямів навчання, узгодженому міністерством, і що факультет, який пропонує програму, дотримується певних вимог (наприклад, кількість штатного професорсько-викладацького персоналу), зазначених у законі. Якщо університет бажає відкрити програму в напрямку, що відсутній у цьому переліку, він повинен отримати схвалення Ради з питань вищої освіти у Польщі.

У більшості країн Європи процедури з відкриття нових навчальних програм магістратури й докторантури є більш менш подібними до процедур для програм освітнього рівня «Бакалавр».

Університети в Європі є більш автономними у питанні припинення існуючих програм, тобто вони можуть вільно приймати рішення щодо закриття академічних програм, лише в деяких країнах таке рішення вимагає переговорів між навчальним закладом та відповідним органом влади⁹⁷.

Навчальні заклади можуть обирати мову викладання на різних освітніх рівнях самостійно. Проте, в окремих країнах (Франція, Греція) університети можуть пропонувати тільки програми бакалаврату з національною мовою

---

⁹⁷ University Autonomy in Europe: Exploratory Study, T. Estermann, T. Nokkala, M. Steinel [Електронний ресурс] // European University Association: [сайт]. - Режим доступу: http://www.eua.be/Libraries/publications/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.pdf?sfvrsn=2 – Назва з екрана.

викладання. Стосовно магістерських програм, використовується більша гнучкість – пропонуються іноземні мови викладання.

Переважає більшість навчальних закладів Європи не в змозі обирати спеціальні механізми забезпечення якості освіти. Лише університети декількох країн (Австрія, Швейцарія, Ісландія, Кіпр) можуть вільно обирати механізми забезпечення якості згідно з власними потребами, шляхом використання агенцій-акредитаційних організацій.

Європейські університети вільно визначають змістове наповнення освітніх ступенів, якщо заклади дотримуються рекомендацій, встановлених чинним законодавством, що визначає межі загальної структури системи вищої освіти та дає визначення освітніх видів діяльності, цілей і результатів навчання для кожної програми.

Серед елементів організаційної автономії останні інституційні зміни торкнулися процедури обрання та включення до керівних органів університетів зовнішніх членів. У більшості європейських університетів зовнішні члени сьогодні беруть участь у прийнятті найважливіших рішень у керівних органах навчального закладу. Переважно у північноєвропейських країнах університети мають можливість вільно обирати зовнішніх членів, хоча в деяких країнах зовнішній повноважний орган офіційно призначає зовнішніх членів, кандидатури яких були висунуті університетом. У більшості країн, уряд частково або повністю контролює призначення зовнішніх членів, що дозволяє уряду отримати більший вплив на внутрішні процеси прийняття рішень.

Університети вільно приймають рішення щодо внутрішніх академічних структур і можуть створювати суб'єкти господарської діяльності. У ряді випадків за допомогою таких окремих суб'єктів господарської діяльності, університети можуть більш вільно здійснювати додаткові види діяльності.

Виконавчий керівник (ректор) завжди обирається самим навчальним закладом. Проте відбір або обрання в деяких країнах повинні затверджуватися зовнішнім повноважним органом. Це формальність у більшості, хоча далеко не у всіх випадках: у деяких системах зовнішній повноважний орган може

відігравати значну роль у процесі відбору. Тривалість терміну майже завжди визначено в законі, яким встановлюється точний або максимальний період.

Для сприяння подальшому розвитку організаційної автономії важливе значення має закріплення переходу до менших керівних органів і надання університетам більшої незалежності у відборі зовнішніх членів до їх керівних органів.

Ситуація з кадровою автономією покращилася в аспекті процедур прийняття на роботу. В більшості країн Європи університети можуть вільно набирати власний професорсько-викладацький та адміністративний персонал. Призначення має бути підтверджено тільки в невеликій кількості країн за допомогою зовнішнього повноважного органу. Проте, університети не є повністю вільними у встановленні заробітної плати для своїх співробітників. Існує широкий спектр обмежень. Хоча, в деяких країнах статус державного службовця для співробітників університету був скасований або відмінений, все ще в багатьох країнах застосовується. У більшості випадків це свідчить про суворі правила для цих категорій персоналу у порівнянні з національними приватними нормами трудового права. У деяких країнах автономія університетів залишається обмеженою прописаними вимогами до заробітної плати⁹⁸.

Університети слідують конкретним нормам (у стандартах трудового законодавства) щодо звільнення співробітників. Персонал може бути вільно збільшений університетами у 12 країнах Європи. У більшості інших країн загальне число посад досі регулюється державою і тому університети можуть тільки запропонувати просування по службі до вищої посади.

Проведені реформи процесів забезпечення якості посилили академічну автономію університетів. Більшість країн встановлюють деякі правила щодо загальної кількості студентів. Винятком є вільне зарахування для тих, хто впроваджує базові кваліфікації; і навіть в цих країнах, тиск на державне

---

⁹⁸ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

фінансування може призвести до майбутніх змін. В деяких країнах кількість студентів може спільно регулюватися з органами державної влади або приймати рішення виключно державним органом або університетом. Вибір студентів здійснюється незалежно університетом, проте певні університети не можуть вибирати студентів тому, що правила вступу регулюються зовнішнім органом або умовами вільного зарахування.

Для впровадження нових освітніх програм, як правило, необхідний відповідний дозвіл від органу державної влади, хоча окремі університети в змозі впровадити освітні програми без попередньої акредитації. Університети вимагають попередньої акредитації для впровадження та державного фінансування програм. Ця ситуація досить подібна для освітніх рівнів «Бакалавр» і «Магістр», проте вона значно відрізняється для докторських програм.

Університети мають повне право припиняти освітні програми. Лише в окремих країнах вони повинні узгодити це з органами державної влади. Навчальні заклади можуть обирати мову викладання, але не в змозі обирати свої механізми забезпечення якості, а лише обирати агенцію із забезпечення якості.

Однією із ключових проблем реформування інституціонального управління є успішна реалізація правових реформ, які повинні супроводжуватися підтримкою інституційного потенціалу та розвитком людських ресурсів.

3.2. Фінансова оптимізація державних вищих навчальних закладів

Зклади вищої освіти виконують різноманітні функції в економіці, серед них освітня, науково-дослідна, соціальна, культурно-виховна та інші. Дієвість та результат політики у сфері вищої освіти повинні бути наслідками тих цілей та завдань, які визначають напрями розвитку держави та її національні

інтереси. Відтак, на нашу думку, фінансування державних ВНЗ повинно бути тим пріоритетом, завдяки якому буде здійснюватися розвиток системи вищої. Особливої актуальності дані питання набувають через низькі показники вітчизняної економіки; можливості більш доступного отримання вищої освіти за кордоном в умовах глобалізаційних процесів; необхідність підвищення якості освіти, що зумовлено потребою реформування діючої системи підготовки фахівців в цілому; незначну фінансову автономію державних ВНЗ та появи економіки знань. До того ж, сучасні тенденції у галузі освіти засвідчують, що відбувається переорієнтація у підготовці майбутніх фахівців, де вони повинні не лише засвоювати та застосувати здобуті знання, але й вміти шукати, формувати і використовувати нову інформацію в сучасних умовах. Таким чином, одні з головних інститутів, державні ВНЗ, які покликані забезпечувати подолання наведених проблем без відповідного та належного фінансового забезпечення не зможуть достойно реагувати на вказані виклики.

На основі світових тенденцій та дослідження вітчизняних підходів до фінансування державних ВНЗ, на нашу думку, доречно визначити такі напрями оптимізації фінансування:

- Диверсифікація джерел надходжень фінансових ресурсів;
- Повний облік витрат;
- Фінансування за результатами діяльності (Performance based funding);
- Фінансова автономія ВНЗ (формування фондів фінансових ресурсів, створення керуючих компаній та/або наглядових рад, що займаються питаннями формування та використання фінансів ВНЗ).

Зростання витрат на людські ресурси, поширення та доступ до вищої освіти, нові більш жорсткі умови здійснення викладацької та науково-дослідної діяльності призводять до збільшення витрат навчальних закладів. Система державного фінансування в умовах кризи та економічного спаду доводить, що державні видатки не є достатніми і призводять до недофінансування викладання та наукових досліджень. Саме тому, для збереження своєї

фінансової стійкості університети повинні вживати певні заходи для пошуку додаткових джерел фінансування.

Під диверсифікацією надходжень розуміємо спосіб формування додаткових джерел надходжень ВНЗ при використанні нових чи діючих напрямків фінансування для досягнення фінансової стійкості. Тоді як фінансова стійкість орієнтована на забезпечення ефективної діяльності ВНЗ та реалізується при необхідних обсягах надходжень фінансових ресурсів, що дає можливість для подальшого розвитку. Додаткові джерела надходжень

Здатність ВНЗ шукати та формувати додаткові джерела надходжень певним чином залежить від ступеня автономії ВНЗ на фінансовому, кадровому, організаційному та академічному рівнях. Тому, рівень автономії визначає можливість для диверсифікації надходжень з додаткових джерел та сприяє до використання потенціалу ВНЗ та розвитку нових джерел фінансування.

На рівні державної підтримки диверсифікація проявляється у створенні певних умов, за яких надається фінансування. Це може бути: визначення конкретних показників у формулах фінансування, широке впровадження фінансування на конкурсній основі, інструменти застосування впливу спів фінансування (надання державних субсидій та ін.), фінансування роботи та академічних обмінів викладачів і студентів для досягнення високих показників діяльності.

Диверсифікація джерел передбачає розробку стратегічного аналізу, розгляду інституційних переваг, особливостей та можливостей навчального закладу до пошуку напрямів додаткових надходжень. Такий процес, на наш погляд, повинен супроводжуватися певними змінами, а саме створенням спеціальних структур або органів, які ефективно будуть приймати рішення про впровадження відповідних механізмів та інструментів диверсифікації.

Існуючі підходи до диверсифікації надходжень акцентують увагу на необхідності розробки заходів, які будуть сприяти виконанню академічної місії закладу освіти. В той же час, є думка, що спроби відшукати додаткові надходження призведуть до обмеження академічної автономії та будуть

відволікати від основних завдань викладацької та дослідницької роботи. Відтак, важливо впевнитися, що стратегічний план диверсифікації надходжень та функціонування закладів відповідатимуть завданням та специфіці діяльності.

Серед основних викликів у діяльності ВНЗ виступає фінансова стійкість, яка сприяє досягненню цілей університетів, гарантує стабільні та достатні джерела надходжень і дозволяє вчасно реагувати на поточну ситуацію. Тому, диверсифікація надходжень є одним із інструментів досягнення цілей навчальних закладів і забезпечує їм ефективну та результативну діяльність.

Серед стратегій та механізмів, які використовують європейські університети для сприяння диверсифікації надходжень можна вказати створення наукових парків. Такий напрямок не тільки принесе ряд переваг щодо укріплення можливостей досліджень та інших тісних зв'язків з приватними партнерами, а й запропонувати перспективи для додаткових надходжень від використання досліджень.

Глобалізація та інтернаціоналізація, які є наслідками тривалого зростання потреби у вищій освіті по всьому світу, також є чинниками диверсифікації, а саме відносно поширення мобільності як персоналу, так і студентів по країнам. Це, водночас, створює нові можливості та розширює поле для конкуренції університетів, яким потрібні фінансові ресурси для вдосконалення своєї привабливості. Деякі ВНЗ традиційно отримують відповідну частку надходжень від іноземних студентів, та все більше установ бачать це як засіб покращення репутації та якості освіти, але і як зростаюче джерело надходжень. Інтернаціоналізація також забезпечує можливості для розширення видів діяльності, наприклад, сприяння транскордонному дослідницькому співробітництву, що останніми роками стає все більш важливою формою зростаючих надходжень⁹⁹.

Диверсифікація та генерування надходжень можуть бути частиною стратегії університету, спрямованої на те, щоб зробити доступними фінансові

---

⁹⁹ The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016), "Education at a Glance 2015", available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance_19991487, (Accessed 1 September 2016).

ресурси на академічний розвиток (навчання або дослідницька діяльність). На цьому етапі диверсифікація надходжень допомагає підтримувати розширення місії освітніх установ, запроваджуючи нові ресурси для сприяння досягненню нових та існуючих завдань.

Додаткові надходження часто з'являються при участі ВНЗ в конкурентних схемах, які організовані державною владою не напряму і які високо цінуються, а через договірні дослідження з приватними партнерами. Останні, в свою чергу, можуть створити базу для схем ширшого співробітництва, таких як стратегічні альянси з бізнесом та індустрією, що роблять внески у зміцнення позицій ВНЗ не тільки у фінансовій сфері.

На розвиток успішної диверсифікації надходжень впливають різноманітні внутрішні та зовнішні обмеження. Серед внутрішніх перешкод можуть бути такі¹⁰⁰:

- 1) Відсутність інформації (обізнаності викладачів)
- 2) Викладачі відхиляються від основної місії (діяльності)
- 3) Відсутність специфічної структури (внутрішньої структури)
- 4) Відсутність управлінських спеціальних знань (компетентності)
- 5) Негативне ставлення до диверсифікації
- 6) Обмеження встановлені законодавством
- 7) Нерівномірний розподіл можливостей у ВНЗ
- 8) Негативне ставлення до відносин з бізнесом
- 9) Конфлікт з академічною етикою

Для більшості ВНЗ, що працюють над диверсифікацією та генерування надходжень, відповідальність зазвичай лягає на деканів та адміністрацію факультетів та інколи може бути індивідуальним завданням викладачів. У випадку останніх, вони працюють ізольовано. Відсутність допомоги пояснює певний опір виконанню таких видів діяльності. Тому, на нашу думку, наявність

---

¹⁰⁰ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

команди керівників у вигляді ректора, проректорів, деканів, відділів дозволило б чітко реалізовувати стратегію диверсифікації надходжень.

Структуру джерел диверсифікації надходжень наведено в табл. 3.1.

Табл. 3.1

Джерела і способи фінансування державних ВНЗ

Механізми	Джерела				
	1. Студенти		2. Бізнес	3. Держава	4. Інші (спонсори і т.п.)
	а) самостійно	б) батьки			
I. Фінансування ВНЗ 1. Трансферти а) Періодичні одноразові субсидії; б) інвестиційні субсидії; в) податкові пільги та знижки; 2. Поточні доходи а) плата за навчання б) науково-дослідницькі контракти в) комерційна діяльність г) інше 3. Кредити а) комерційні б) державні в) студентські					
II. Фінансування студентів 4. Трансферти а) готівкові - грант - стипендія - податкові знижки б) субсидії - для оплати за навчання - проживання - харчування 5. Поточні доходи а) від ВНЗ б) з інших джерел 6. Кредити а) комерційні - з фіксованими виплатами - з виплатами залежно від доходу б) державні - з фіксованими виплатами - з виплатами залежно від доходу					

Джерело: складено автором

Крім того, якщо ВНЗ бажають розвивати додаткові джерела фінансування, то вони повинні вирішити питання нерівномірності можливостей генерування надходжень на факультетах. Загальним є сприйняття, що факультети, які орієнтовані на технології, зможуть краще підвищити рівень доходів із зовнішніх джерел фінансування, ніж факультети соціальних наук, особливо через договірні дослідження. Але досвід роботи певних ВНЗ

доводить, що класичні комплексні університети можуть мати високу частку надходжень із додаткових джерел фінансування і мати високу частку контрактів з приватними партнерами.

Існують певні занепокоєння з приводу диверсифікації надходжень або відносин з приватним сектором, які перешкоджають розробці видів діяльності, спрямованих на генерування надходжень. Це включає не тільки академічну спільноту, але й університетський менеджмент – обидва сприймаються як такі, яким бракує розуміння потреби в розвитку видів діяльності, які можуть сприяти академічній місії закладу. Основне занепокоєння полягає в тому, що прагнення додаткових надходжень порушить автономію викладачів, або ж відволікатиме їх від головних дослідницьких та навчальних місій. Це підкреслює важливість налаштування диверсифікації та формування надходжень на рівні з місією та профілем установи і забезпеченням того, що діяльність з генерування надходжень не порушуватиме академічну сумлінність. Також важливим є обговорення в навчальному закладом потреби в стійкій фінансовій базі університетської діяльності. Наприклад, у більшості європейських країн культурний та довготривалий зв'язок з державним фінансуванням призвів до недоречності занепокоєння з приводу фінансової стійкості їхньої установи. Іноді, серйозна індивідуальність та автономія на рівні факультету також приводить керівників та викладачів до невеликої зацікавленості у закладів в цілому, що значно ускладнює для керівництва та адміністрації процес створення та запровадження стратегії поступового генерування надходжень по всьому університету. Також важливо зазначити, що формування додаткових та зовнішніх надходжень може розглядатись як знак якості в певних дисциплінах, наприклад, в інженерії, тоді як в інших це так не сприймається.

Одним із ключових факторів успіху ВНЗ є впровадження, фіксація стратегії диверсифікації в загальну академічну стратегію та місію установи. Тому що, такі установи, які включають диверсифікацію надходжень у свої плани стратегічного розвитку, пов'язані з конкретними планами дій і вони більш обізнані у питанні диверсифікації надходжень і генерують більше

надходжень від додаткових джерел. Разом з тим, диверсифікація надходжень не є самоцілью, адже основна ціль – це завжди підтримувати головну місію та діяльність навчального закладу і сприяти фінансовій стійкості.

В університетах, де керівництво, яке приймає рішення по використанню майна та обладнання ВНЗ, передає ці повноваження факультетам та інститутам важливо передбачити використання цих приміщень та послуг так, щоб їх потенціал щодо формування та генерування надходжень адекватно розвивався та експлуатувався.

Таким чином, для розвитку і впровадження диверсифікації необхідно:

- 1) Визначити сильні сторони та особливості ВНЗ, щоб розробити стратегію брендингу – стратегічний підхід.
- 2) Проаналізувати перспективи генерування надходжень із діяльності ВНЗ.
- 3) Інвестувати в людські ресурси, керівництво та менеджмент
  - а) набір професійних кадрів та персоналу (залучення експертів у тому числі не зі сфери вищої освіти).
  - б) інвестування в нові посади на всіх рівнях (від допоміжного персоналу з адміністрування досліджень до директора з фандрайзингу та проректора з підприємницької діяльності)
  - в) визначити ролі лідерства як академічного так і професійного
- 4) спілкуватись
  - а) внутрішньо (створення умов для змін та підвищення рівня обізнаності)
  - б) зовнішньо (проектування бренду)
- 5) Змінити структуру та організацію
  - а) створення спеціальних підрозділів, таких як відділ розвитку фандрайзингу
  - б) реорганізація керівної структури або специфічних компетенцій для груп керівних органів

- в) інвестування в інформаційні інструменти, щоб слідкувати, що зроблено, як воно зроблено і чи воно досягається
- г) гарні інформаційні та звітні (моніторингові) системи є важливими
- б) Забезпечити внутрішню мотивацію
  - а) індивідуальні відзнаки та стимули – наприклад, підвищення, винагорода
  - б) відзнаки на рівнях факультетів підрозділів – наприклад, комерціалізація розподілу надходжень
  - в) гроші на нові ініціативи
  - г) спрощення справ для викладачів через кращу підтримку.

Університетам все важливіше мати інформацію про повні витрати, які вони несуть в процесі викладання та проведення наукових досліджень. Метод системи повного обліку витрат стає важливим інструментом сучасного управління ВНЗ в умовах зниження державного фінансування, що все більше загрожує фінансовій стійкості установ¹⁰¹.

Тому, впровадження системи повного обліку витрат дає університетам дієвий інструмент для підвищення фінансової стійкості, покращує розуміння витрат і визначення достатнього рівня фінансування, необхідного для підтримки стійкості ВНЗ. Крім того, система дозволяє установам прозоро демонструвати, як вони витрачають гроші і скільки реально коштує їх діяльність. Система також дозволяє побачити собівартість різних видів діяльності, що допомагає відмовитися від культу «дешевизни» і містить в собі потенціал до зміцнення позицій ВНЗ у відносинах з контрагентами. Отже, система стає інструментом стратегічного управління для університетів, який забезпечує наявність інформації, достатньої для прийняття стратегічних рішень відповідно до місії та бачення кожного окремого ВНЗ. При впровадженні

Для впровадження системи повного обліку витрат необхідна зацікавленість керівництва та посадових осіб закладу до успішної реалізації

---

¹⁰¹ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

системи. Скоординований підхід у вигляді співпраці всіх зацікавлених сторін як на рівні закладу, так і між університетами, державними органами і органами фінансування на системному рівні сприяє процесу впровадження та підвищує його ефективність.

Існує кілька способів реалізувати систему повного обліку витрат у ВНЗ. Кожен заклад має прийняти рішення щодо методології, яка відповідає його потребам в залежності від власного інституційного профілю та структури. Правила фінансування також можуть стати важливим чинником стимулювання впровадження системи повного обліку витрат.

Під повним обліком витрат розуміємо спосіб визначення та оцінки всіх прямих та непрямих витрат на діяльність, проект, програму, які необхідно враховувати для реалізації таких заходів. Під прямими витратами розуміємо витрати, що безпосередньо пов'язані з викладацькою та науково-дослідною діяльністю. А непрямі витрати – витрати, які виникають у процесі здійснення діяльності, але які не можуть бути виявлені і враховані безпосередньо в кожній окремій операції.

В останні роки визначено основні загальні принципи повного обліку витрат, але існують різні моделі як його структури, так і способів реалізації. Підхід «Один універсальний розмір для всіх» не спрацьовує. Різноманітність систем повного обліку повинна відображати різноманітність профілів та місій установ. На нашу думку, прикладом можливих інструментів є методи розподілу часу. Використання часу може визначатися за допомогою табелів робочого часу, оглядів персоналу, інтерв'ю з персоналом, створення профілю персоналу та інших інструментів. Використовувані фактичні дані можуть надходити із різних джерел і збиратися в різні проміжки часу. Кожен ВНЗ повинен визначити найбільш відповідний інструмент, залежно від контексту в якому він працює. Отже, система обліку витрат є гнучким інструментом, який потрібно адаптувати до профілю установи¹⁰².

---

¹⁰² Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

Створення методології обліку витрат слід починати з визначення різних видів діяльності, які повинні бути обраховані. Це також вимагає виділення об'єктів витрат і визначення чинників витрат, на основі яких може бути розроблений спосіб розподілення. Цей етап проекту повинен забезпечити належний і надійний збір даних. А на це, в свою чергу, може знадобитися значна кількість часу, залежно від наявності та якості даних. Важливо ввести в дію відповідні механізми забезпечення якості (щодо всього циклу проекту), які дозволять бути впевненими, що отримані вихідні дані вимірюють витрати у повній мірі і надійним способом. Після того, як модель визначена, можуть знадобитися додаткові уточнення і коригування, залежно від того, як і для чого будуть використовуватися дані.

Система фінансування за результатами діяльності (Performance based funding, PBF) була запроваджена американськими навчальними закладами і набула різних форм, але залишився незмінний принцип фінансування навчальних закладів за рахунок бюджетних асигнувань за рахунок досягнення окремих показників діяльності ВНЗ. Саме за такими індикаторами діяльності визначаються розміри фінансування. Такі показники поділяються на дві групи: 1) показники витратності (input) – це чисельність студентів, які навчаються за різними програмами та рівнями, чисельність професорсько-викладацького складу та співвідношення студентів та викладачів); 2) показники результату (output) – чисельність випускників ВНЗ, розміри позабюджетних коштів, число укладених угод та договорів, дані цитувань праць науковців закладу, кількість зареєстрованих патентів, відомості про працевлаштування студентів тощо¹⁰³.

Зміна кон'юнктури вітчизняної економіки, обсягів державного фінансування вищої освіти, демографічна ситуація, трансформації на ринку праці, доходи населення та діючий механізм визначення обсягів державних коштів у вигляді державного замовлення призводять до розуміння необхідності перегляду системи фінансування державних ВНЗ за результатами діяльності.

---

¹⁰³ Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана.

Вказана система, на нашу думку, дозволить змінити чи доповнити діючий механізм державного фінансування підготовки фахівців. Це стосується і тих галузей економіки, де існують сильні структури союзів роботодавців та профспілок, яким притаманні сталі зв'язки із бізнесом, але немає відповідного рівня бюджетної підтримки. Крім того, вважаємо, що використання такої системи дозволить в деякій мірі збалансувати потреби та попит на ринку праці. Але, діюча система державного замовлення може бути збережена для підготовки кадрів у силових структурах (Міноборони, МВС, СБУ тощо).

Одним із важливих першочергових питань після визначення загального обсягу державного асигнування є його розподіл між ВНЗ. При цьому розрізняють 2 підходи до розподілу загального обсягу державних коштів: 1) розподіл між галузями знань; 2) розподіл між ВНЗ.

На наш погляд, другий підхід є більш раціональним, адже буде прозоріше відображати результати діяльності закладу та використання бюджетних асигнувань на підготовку фахівців.

Вважаємо, що така система фінансування повинна сприяти розподілу витрат більш прозоро та відповідного рівня необхідних витрат, а також безпосередньо тим ВНЗ, які мають вищі результати роботи.

Разом з тим, розрахунок обсягу бюджетних асигнувань повинен відображати відносний, а не абсолютний розмір фінансування закладів вищої освіти.

Також показник фінансування за результатами діяльності може бути розрахований в межах базового (блочного) фінансування ВНЗ становити певну його частку, яка буде залежати від етапів запровадження такої моделі чи на етапах переходу до зазначеної системи. Це положення відповідає запропонованим Міністерством освіти і науки України рекомендаціям, де нова структура фінансування ВНЗ передбачає:

- Базове (блочне) фінансування – буде формуватись із гарантованого фінансування попереднього року (80%) та на основі показників та результатів діяльності (20%);

- Соціальне фінансування – на виплату стипендій, соціальне забезпечення для надання державних пільг та гарантій;
  - Капітальне фінансування (розвиток) – капітальні інвестиції та проекти.
- Теж може розподілятися між ВНЗ на основі результатів діяльності.¹⁰⁴

На нашу думку, такий підхід є виправданим і слід застосовувати в умовах реформування системи фінансування ВНЗ та переходу до нових моделей.

Вибір показників, що закладаються у формулу визначення обсягів фінансування, можна поділити на такі різновиди: 1) дані фінансування попереднього року; 2) дані результативності; 3) дані витратності. Такі дані повинні бути адекватними, чіткими, зрозумілими та вимірюваними. Також необхідна чітка система збору та обробки інформації про вищу освіту, діяльності ВНЗ, адже вітчизняна структура інформаційного забезпечення галузі є надзвичайно розділеною та відокремленою¹⁰⁵.

Застосування показника фінансування на рівні попереднього періоду необхідно для зниження ризиків при переході на впровадження нової системи фінансування. Це буде слугувати своєрідним підґрунтям та «фінансовою подушкою безпеки» у разі щорічного зниження показника фінансування та неочікуваних чи різких змін у обсягах бюджетних коштів. Це дасть можливість для більш збалансованого та плавного переходу до застосування нової моделі.

Показники результативності роботи ВНЗ повинні з одного боку віддзеркалювати якісну діяльність ВНЗ, а з другого – як найменшу безпосередню роль закладів у зборі та формуванні таких даних за для уникнення неправдивих та недостовірних показників. Такими показниками можуть бути: результати ЗНО абітурієнтів, кількість працевлаштованих випускників, обсяг позабюджетних надходжень, міжнародна активність, науково-дослідна діяльність.

Показники витратності, повинні відображати основні витрати та їх розміри для забезпечення викладацької та науково-дослідної роботи. Найбільш

---

¹⁰⁴ Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана.

¹⁰⁵ <https://www.oecd.org/sti/sci-tech/46756874.pdf>

вагомим показником є кількість студентів, що навчаються. Особливістю вітчизняних ВНЗ є практика розрахунку та залежність викладацьких ставок від кількості студентів. Тому, до такого показника необхідно застосувати певні вагові рамки та межі чи визначити його ймовірність його використання за умов його законодавчо-нормативного закріплення.

Досвід закордонних держав засвідчує, що для розрахунку обсягів фінансування за результатами діяльності використовують такі показники (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Ключові індикатори розрахунку обсягу фінансування за результатами діяльності ВНЗ

	Показник	Вага
1	Обсяг бюджетних коштів на підготовку фахівців у попередньому періоді	В ₁
2	Чисельність студентів, які здобувають освіту: – формами навчання – ступенями – напрямками	В ₂
3	Середній конкурсний бал абітурієнтів, зарахованих за державні кошти	В ₃
4	Частка власних надходжень від студентів, яка фінансує витрати на науково-дослідну роботу	В ₄
5	Частка власних надходжень від міжнародних грантів, яка фінансує витрати на науково-дослідну роботу	В ₅
6	Частка студентів, яка засвідчує їх участь у програмах міжнародного академічного обміну	В ₆
7	Кількість магістерських програм, які викладаються іноземною мовою	В ₇
8	Частка власних надходжень від підприємницьких структур	В ₈
9	Частка випускників, які влаштувались на роботу	В ₉
10	Кількість докторів наук	В ₁₀
11	Розмір міжнародного фінансування (гранти)	В ₁₁
12	Оцінка наукової діяльності (посилання, цитування)	В ₁₂
13	Кількість аспірантів (докторантів)	В ₁₃
14	Чисельність персоналу	В ₁₄
15	Кількість укладених науково-дослідних договорів	В ₁₅
16	Чисельність іноземних студентів	В ₁₆
17	Кількість захищених дисертацій	В ₁₇
18	Кількість зареєстрованих патентів та авторських прав	В ₁₈
19	Кількість зарубіжних викладачів	В ₁₉
20	Розмір аудиторного фонду	В ₂₀
21	Національні та міжнародні рейтинги	В ₂₁

Джерело: Складено автором за даними¹⁰⁶

¹⁰⁶ Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана.

Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

Отже, конкурсний бал, який отримує окремий ВНЗ для розрахунку обсягу фінансування буде визначатись за формулою (3):

$$КБ_u = \sum_{j=1}^n П_{uj} * В_j \quad (3)$$

де:

КБ_u – конкурсний бал конкретного ВНЗ;

П_{uj} – показник конкретного ВНЗ для розрахунку;

В_j – вага відповідного показника;

u – конкретний ВНЗ.

Тоді обсяг фінансування за результатами діяльності окремого ВНЗ, визначаємо за формулою (4):

$$ОФ_u = (КБ_u / СБ) * ЗФ \quad (4)$$

де:

ОФ_u – обсяг фінансування конкретного ВНЗ;

КБ_u – конкурсний бал відповідного ВНЗ;

СБ – сума балів усіх ВНЗ, які отримують державне фінансування за результатами діяльності;

ЗФ – загальний обсяг фінансування усіх ВНЗ за результатами діяльності.

Варто відзначити, що для запровадження функціонування системи фінансування за результатами діяльності необхідно дати можливість учасникам освітнього процесу здійснити попередні підрахунки та прогнози, що дозволить розрахувати частку фінансування кожного окремого ВНЗ. На нашу думку, необхідно зняти певні обмеження бюджетного законодавства стосовно спецфондів ВНЗ в частині розподілу цих коштів (наприклад, на наукову діяльність), що дозволить ВНЗ більш раціонально витратити кошти.

Таким чином, фінансування за результатами діяльності буде сприяти більшій конкурентоспроможності ВНЗ, орієнтації установ на важливі показники діяльності, підсилення слабких індикаторів, впливати на навчальну, наукову, дослідницьку роботу ВНЗ, на керівництво закладів, в деякій мірі формувати та розширювати автономію установ, впливати на розподіл

фінансування та фінансове управління. Все це дає змогу стверджувати, що реалізація вказаних заходів буде сприяти підвищенню якості вищої освіти.

Сучасні ВНЗ приймають виклики функціонування в конкурентному середовищі в середині країни, Європи та світу, але для цього вони потребують необхідної організаційної свободи, не дуже жорстких допоміжних програм і достатнього фінансування; в іншому випадку ВНЗ будуть поставлені у не вигідне становище відносно потенційних партнерів і конкурентів. Динаміка, необхідна для завершення формування Європейського простору вищої освіти, не буде реалізована або призведе до нечесної конкуренції, якщо збережеться надмірне регулювання та суворий адміністративний і фінансовий контроль вищої освіти. Тому уряди повинні розширити повноваження установ і зміцнити необхідну їм автономію, забезпечуючи стабільне правове та фінансове середовище. Університети беруть на себе відповідальність за звітність і реалізацію реформи у тісній співпраці зі студентами та зацікавленими сторонами, підвищуючи якість діяльності установи та стратегічний управлінський потенціал.

Зростаюча автономія університетів є важливим кроком у напрямку вдосконалення системи вищої освіти у XXI столітті та спрямована на підвищення якості вищої освіти, просування ефективної та дієвої реформи управління і фінансування для підвищення потенціалу ВНЗ.

Під фінансовою автономією розуміємо більш широкі можливості отримання та розподілу фінансування, можливостей позичати кошти, а також залишати у розпорядженні невикористані бюджетні кошти¹⁰⁷.

Українські університети отримують державне фінансування у формі однорічного постатейного бюджету, тому їх фінансова автономія є обмеженою. Їм не дозволяється зберігати надлишок та відсутня можливість позичати гроші на фінансовому ринку. Майбутні законодавчі реформи повинні надати ВНЗ можливість залучати додаткові надходження на фінансових ринках. Таким

---

¹⁰⁷Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

чином, і держава, і влада, і університети можуть визначити інноваційні шляхи диверсифікації та збільшення фінансових потоків ВНЗ.

Разом з тим, пропонуються ключові заходи по вдосконаленню та запровадженню фінансової автономії ВНЗ (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Перспективні заходи фінансової автономії ВНЗ

Проблема	Запропоноване рішення	
	Системний рівень	Інституційний рівень
Фінансова автономія		
1) Невідповідні способи фінансування	Замінити постатейний бюджет на блокові гранти	Розробляти стратегії фінансового планування та складання бюджету з урахуванням додаткової автономії, а також принципів, формул і коштів, доступних для внутрішнього розподілу
	Враховувати невелику кількість критеріїв діяльності при обчисленні блокових грантів задля стимулювання діяльності	
2) Встановлення плати за навчання	Надати ВНЗ більше автономії у встановленні плати за навчання, в тому числі, для іноземних студентів	Забезпечити необхідне фінансове планування
3) Незбалансованість джерел доходів ВНЗ і низький рівень доходу з інших джерел	Запровадити податкові стимули для залучення комерційних інвестицій	Розробити рекомендації щодо диверсифікації джерел фінансування ВНЗ
	Створити стимули для залучення ВНЗ доходів з інших джерел (гранти)	Забезпечити набір чи підготовку кадрів для розвитку фінансового потенціалу
	Сприяти підвищенню кваліфікації персоналу для більш ефективного залучення коштів	
4) Відсутність у ВНЗ служб комплексного фінансового управління	Виділити цільове фінансування для вдосконалення функцій фінансового управління	Розробити план заходів для забезпечення фінансування функцій даного управління
5) Обмежена можливість ВНЗ управляти власними активами та вирішувати фінансові питання	Передати право власності на майно	Забезпечити набір чи підготовку кадрів для розвитку необхідної фінансової автономії
	Надати ВНЗ цілковитий контроль над питаннями оренди та продажу власності та право залишати доходи, отримані від оренди	
	Забезпечити фінансування для підвищення кваліфікації персоналу в адміністративно-господарському управлінні	

Джерело: складено автором на основі¹⁰⁸

¹⁰⁸ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

Для фінансової автономії ВНЗ важливе значення має благодійне фінансування, яке ставатиме ще важливішим у майбутньому. Під ним розуміють широкий спектр типів фінансування: фінанси надані приватними особами; надходження отримані від благодійних організацій (фондів), зазвичай спрямованих на досягнення визначених цілей і, нарешті, надходження, отримані від благодійних фондів, що фінансують наукові дослідження.

Такі фонди відіграють важливу роль у підтримці навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ. Вони є ключовими джерелами фінансування, що здатні розробляти інноваційні підходи та партнерства і що не обмежені звичайними каналами фінансування. Це набуває все більшого значення, оскільки вирішення проблеми все більше і більше вимагає від викладача приймати міждисциплінарні підходи для яких може бути важче знайти адекватне фінансування. Фонди працюють у більш довгостроковій перспективі ніж уряди.

Партнерство ВНЗ та бізнесу ґрунтується на довготривалих структурованих моделях фінансування. Університети можуть залучити великого інвестора, що він взяв на себе зобов'язання по фінансуванню середньострокового або довготривалого проекту, який становить спільний інтерес. Успіх такого фінансування буде частково зумовлений формулюванням того, що може запропонувати ВНЗ, а також його власними сильними сторонами.

Така співпраця дає змогу ВНЗ забезпечувати бізнес ширшим колом кваліфікацій, роблячи їх більш підходящими партнерами для бізнесу, який все більше і більше зацікавлений в інвестуванні в навчання високоспеціалізованого майбутнього персоналу. Вибір моделі співпраці повинен бути результатом аналізу активів університету, а також можливостей запропонованих йому бізнес-середовищем, включаючи соціально-економічні характеристики, демографічні тренди тощо.

Варто відзначити, що можливість залишати невикористані бюджетні кошти в кінці бюджетного періоду дасть можливість ВНЗ сформувати за

рахунок них певний фонд і спрямовувати кошти фонду на навчальний процес, на різноманітні проекти і розробки, наукові дослідження, на розвиток інфраструктури та вирішення інших завдань закладу. Впровадження такого рішення було б реальним показником фінансової автономії.

Такий фонд використовують для акумулювання та створення додаткових фінансових ресурсів. Він також генерує додаткові надходження від операцій на фінансовому та інших ринках. А управління такими фондами здійснюють відповідні керуючі компанії, до складу керівництва яких входять представники ВНЗ та бізнесу. Але така практика використовується переважно у найрозвиненіших країнах світу з відповідними ринковими умовами та можливостями.

3.3. Напрями вдосконалення фінансування державних вищих навчальних закладів України в контексті зарубіжного досвіду

Досвід розвинутих зарубіжних країн підтверджує, що результативна діяльність ВНЗ досягається шляхом:

- ефективного державного регулювання розвитку вищої освіти;
- дієвого механізму управління фінансовими ресурсами ВНЗ.

Хоча ВНЗ в Європі майже завжди працюють в контексті зовнішньої нормативної бази, масштаби і деталі цих правил значно відрізняються там, де це стосується організаційної автономії університетів. У більшості країн установи відносно вільні приймати рішення, що стосуються їх адміністративних структур, а їх здатність формувати свої внутрішні академічні структури в межах нормативно-правової бази є більш обмеженою.

Крім того, існує тенденція включення зовнішніх членів в інституційні процеси прийняття рішень, особливо там, де ВНЗ мають подвійні структури управління. Це розглядається не лише як вирішення важливої проблеми підзвітності, а й служить іншій, більш стратегічній меті. Дійсно, зовнішні члени

в керівних органах ВНЗ часто обираються з метою сприяння розвитку зв'язків з бізнесом та іншими секторами.

Щодо керівництва, то зрушення в бік більш корпоративного типу ректорів, що виконують роль генеральних директорів у низці країн Західної Європи відбувається паралельно з підвищенням ступеня автономії в управлінні і здатності університетів створювати власні організаційні структури. З іншого боку, більш традиційні моделі все ще існують, зокрема, в Південній та Східній Європі, в яких ректор є «першим серед рівних», він обирається і є представником внутрішньої академічної спільноти.

Нарешті, дуальні структури управління – з деяким поділом влади між органами і, як правило, з радою або сенатом, що входять до їх складу, - на відміну від унітарних структур знаходяться на підйомі.

Системи вищої освіти у Вірменії, Молдові характеризуються низьким ступенем організаційної автономії (47%, 42%, 44% відповідно)¹⁰⁹.

В той час, як ВНЗ у більшості систем вищої освіти ЄС мають право позичати гроші, є певні обмеження у Північній Європі, де встановлюються максимально доступні суми. Половина університетів країн Європи можуть володіти своїми будівлями. Однак, навіть ті, хто володіє своїми спорудами, автоматично не в змозі приймати рішення щодо інвестування своєї нерухомості і вони не мають права вільно продавати свої активи. Обмеження можуть бути різними: від вимоги затвердження органом зовнішньої влади до повної нездатності продати.

У багатьох європейських системах ВНЗ можуть стягувати плату за навчання або адміністративний збір з найменшої частини студентів. При порівнянні всіх аспектів фінансової автономії, вважається, що країни Західної Європи отримують більше переваг від свободи, ніж їх колеги зі Східної Європи. В цілому, ВНЗ Західної Європи є більш автономними у використанні державного фінансування, яке вони отримують, але менш самостійними по

---

¹⁰⁹ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

відношенню до підвищення плати за навчання. Східноєвропейські країни, як правило, менш автономні при використанні своїх державних бюджетів, але часто мають можливість приймати рішення щодо приватного фінансування та плати за навчання.

У переважній більшості країн Європи співробітники мають статус державного службовця. Разом з тим, є значні відмінності у наборі персоналу, а деякі країни Середземномор'я мають дуже низький ступінь свободи по відношенню до кадрових питань. У ряді європейських країн, зокрема Північної і Західної Європи університети мають дуже прозорі процедури найму і розвинуту конкурентну політику кар'єрного зростання кадрів.¹¹⁰

Зростання автономії та фінансової стійкості вимагають наявності на всіх рівнях ВНЗ висококваліфікованого персоналу. Тому, в університетах багатьох європейських країн спостерігається трансформації як в розвитку управління, так і в тих ролях, які виконують різні співробітники. Були переглянуті академічні та адміністративні функції і відповідно було розроблено перелік навичок в обох областях, які співробітники повинні опанувати для виконання своїх нових обов'язків. Спеціалісти широкого профілю стають вузькоспеціалізованими і навпаки. Відповідно до нових перспектив і завдань були впроваджені нові ролі та навички, які, в свою чергу, були реалізовані за допомогою залучення нових співробітників і підвищення кваліфікації працюючих. При збільшенні фінансової автономії багато ВНЗ в Європі для розвитку фінансової служби або наймали нових співробітників поза межами закладу, або попрацювали над підвищенням кваліфікації власних співробітників, щоб забезпечити їх новими навичками, необхідними в галузі фінансового менеджменту.

Слід звернути увагу на вплив економічної кризи на державне фінансування ВНЗ Європи. Основні скорочення державного фінансування вищої освіти вперше були виявлені в Латвії, де початкове скорочення сягнуло

---

¹¹⁰ The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016), "Education at a Glance 2015", available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance_19991487, (Accessed 1 September 2016).

47% на початку 2009 і супроводжувалося подальшим скороченням. Скорочення серйозно вплинули на латвійську систему вищої освіти і призвели до істотних змін і структурних реформ.

В Італії державне фінансування університетів скоротилося майже вдвічі, хоча очікування передбачали більш поступове скорочення. Це скорочення також вплинуло на зменшення надходжень університетів від плати за навчання, яка є обмеженою і не може перевищувати 20% від загального державного фінансування. Критичною є ситуація в Греції, де уряд скоротив академічний бюджет та бюджет на обслуговування на 30%, але залишив університетам вибір, як використати ці заощадження самостійно.

У Великобританії система вищої освіти зазнає скорочення до 40% від своїх поточних бюджетів і це буде мати серйозні довгострокові наслідки для майбутнього фінансування вищої освіти. Високі втрати державного фінансування будуть покриті за рахунок приватних внесків від студентів. В Ірландії, Ісландії, Естонії скорочення фінансування коливалися між 5-10%.

Лише у північних країнах, включаючи Норвегію, Швецію, Фінляндію, Данію, Нідерланди, а також у Польщі, Швейцарії відбулося незначне скорочення державного фінансування. В Угорщині та Бельгії уряди відмовилися від своїх попередніх зобов'язань щодо збільшення фінансування¹¹¹.

В Німеччині, навпаки, кошти для вищої освіти були збільшені за останні роки. Хоча, фінансування вищої освіти багато в чому забезпечується органами місцевої влади, федеральний уряд збільшив інвестиції для підтримки фінансової безпеки ВНЗ та науково-дослідних інститутів Німеччини.

Багато університетів в Європі зазнають злиття: або цілих навчальних закладів, як в Ісландії; чи окремих кафедр і факультетів, як в Латвії та Данії. Інший приклад заходів був запропонований у Великобританії: невеликі місцеві інституції пропонували навчальні програми, ступені яких мали бути

---

¹¹¹ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана

присуджені більш престижними університетами. Скорочення фінансування спонукало деякі ВНЗ шукати нові джерела доходів, відкриваючи або зміцнюючи діяльність в існуючих університетах за кордоном, в рамках стратегії, щоб залучити більше міжнародних студентів (деякі шотландські та англійські університети).

Скорочення фінансування спонукало деякі університети зменшити кількість академічного та управлінського персоналу. Крім того, деякі ВНЗ заморозили зарплати (Естонія), або вдалися до зниження зарплати своїм співробітникам (Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія та Латвія). Відбулися зміни в інфраструктурі та послугах університетів. Зокрема, в Ірландії ВНЗ скоротили графіки роботи бібліотек і ресурсів, а також години на консультації та інші допоміжні послуги, які пропонувалися студентам. Австрія та Польща зазнали скорочення інвестицій у реконструкцію університетського обладнання та нерухомості (капітальні видатки). Економічна криза також вплинула на фінансування науково-дослідної діяльності ВНЗ. Найбільше скорочення фінансування наукових досліджень відбулося в Нідерландах, Іспанії та Австрії.

В таких умовах, приватні джерела надходжень стають все більш важливими і допомагають університетам диверсифікувати свої джерела доходу і сприяти їх загальній фінансовій стійкості¹¹².

У багатьох європейських країнах розділяються громадські думки щодо приватних джерел, які надходять із студентських фінансових внесків. Ці дискусії, як правило, зосереджені не підвищенні чи введені плати за навчання, яка допоможе знизити недофінансування університетів. Тому, у деяких північноєвропейських країнах, таких як Швеція та Фінляндія, де суспільство і політика звикли до необхідності фінансування вищої освіти виключно державою, університети вже почали впроваджувати плату за навчання для іноземних студентів.

---

¹¹² Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана.

У Великобританії, де плата за навчання вже існує протягом деякого часу, уряд запропонував підняти плату майже в три рази, але щоб переконатися, що загальне зростання рівня оплати не вплине на попит чи на бажання людей вступити в університети, вищезгадані пропозиції передбачають запровадження комплексної системи кредитів та субсидій, через яку буде здійснюватися оплата за навчання університетам за дорученням студентів. Коли їх доходи достатньо збільшаться, такий механізм дозволив би їм почати відшкодування витрат на навчання, і, можливо, отримати фінансову допомогу.

Рахунки, зібрані з благодійних та інших фондів показують на зниження доходів (Кіпр, Фінляндія, Португалія, Нідерланди). Не зважаючи на заходи, що вживаються університетами, це може мати довготривалий ефект на бюджет університетів і може вплинути на їх здатність диверсифікувати джерела надходжень у майбутньому.

При розподілі державного фінансування зростає кількість країн, які укладають довготермінові угоди між міністерствами освіти і університетами, за якими права і обов'язки навчальних закладів, зокрема щодо ресурсів і кількості студентів – визначаються з можливими щорічними коригуваннями. Існує помітна тенденція, особливо у країнах Західної Європи, до виділення державного фінансування у вигляді блокових грантів, а не у формі постатейного бюджету. Блокові гранти – це такий вид фінансування, який покриває декілька категорій витрат, зокрема, витрати на навчальний процес, поточні витрати, та/або витрати на науково-дослідну діяльність. За таких умов університети можуть вільно розподіляти кошти в середині закладу відповідно до власних потреб, однак можливі деякі обмеження¹¹³.

На відміну від блокових грантів, у випадку постатейного бюджету міністерство освіти чи парламент попередньо визначає обсяг фінансування закладу за статтями витрат і/або видами діяльності закладу. Таким чином, ВНЗ взагалі не можуть розподіляти отримані кошти, або ж така можливість значно

---

¹¹³ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

обмежена. Постатейний бюджет використовують лише на Кіпрі, у Греції і Туреччині. Решта університетів отримують основну частину державного фінансування у вигляді блокових грантів, які вони можуть самостійно розподілити на внутрішні статті витрат і/або види діяльності. Однак, це не обов'язково означає, що університети цілком вільні у використанні основного фінансування.

У Данії, Естонії, Фінляндії, Італії, Люксембурзі, Норвегії, Нідерландах, Іспанії, Швейцарії, Великій Британії та деяких федеральних землях Німеччини не має обмежень щодо внутрішнього розподілу блокових грантів.

У Франції, Угорщині, Ісландії, Латвії, Литві, Португалії, Словаччині та Швеції блокові гранти розділені на категорії: навчальний процес та науково-дослідна діяльність (Ісландія, Швеція); навчальний процес, науково-дослідна діяльність та інфраструктура (Латвія, Литва); заробітна плата і поточні витрати (Португалія); інвестиції, заробітна плата і поточні витрати (Франція). Як правило, університети не можуть перерозподіляти кошти в межах цих категорій. У Франції можливо перерозподілити кошти в бік поточних витрат та інвестицій, і неможливо – на заробітну плату; в Ісландії перерозподіл коштів теоретично можливий, однак на практиці це відбувається вкрай рідко¹¹⁴.

В Австрії університети отримують основне фінансування у вигляді трирічного блокового гранту і створюють резерв у 2%, який надається закладам на щорічній основі. У Чехії приблизно 80% основного фінансування надається у вигляді блокового фінансування і спрямовується у першу чергу на навчальний процес, 20% виділяється на проекти і розробки, а наукові дослідження фінансуються переважно на конкурсній основі. В Ірландії певний відсоток блокового гранту призначений для вирішення конкретних проблем, зокрема, для розширення доступу до вищої освіти для матеріально незабезпечених груп населення і навчальні заклади не можуть використовувати ці кошти з іншою метою. У Польщі університети отримують блоковий грант на навчальний процес і, потенційно, додаткові кошти на розвиток інфраструктури.

---

¹¹⁴ Estermann, T. Nokkala, T. Steinel, M. European University Association (2011), "University Autonomy in Europe: Exploratory Study", available at: http://www.eua.be/Libraries/publications/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.pdf?sfvrsn=2, (Accessed 1 September 2016).

Кошти на проведення наукових досліджень отримують безпосередньо факультети закладу.

Найбільш поширений період фінансування становить один фінансовий рік. Більший період фінансування є лише в Бранденбурзі (Німеччина) – 2 роки, Австрії – 3 роки, Люксембурзі – 4 роки. У Норвегії період фінансування для надходжень, орієнтованих на досягнення конкретних результатів становить 2 роки. Ці кошти становлять майже половину загального обсягу державного фінансування. Для деяких університетів Швейцарії період фінансування може становити більше, ніж 1 рік, але це потрібно щорічно затверджувати відповідним рішенням парламенту кантону або федерального парламенту.

Системи вищої освіти Австрії, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Угорщини, Ісландії, Італії, Іспанії, Нідерландів, Словаччини, Швейцарії, Великої Британії, деяких федеральних земель Німеччини цілком вільно можуть утримувати надлишкові кошти з державного фінансування. Однак, у Великій Британії та Естонії розмір державного фінансування на наступний рік може бути скориговано у випадку, якщо університет не відповідає за показникам витрат або кількістю випускників. Університети Кіпру, Греції, Ірландії та Литви не можуть утримувати надлишкові кошти. У Польщі надлишкові кошти можуть бути витрачені лише на інвестиції. Крім того, можуть застосовуватися й інші обмеження. Так, у Чехії, Латвії, Люксембурзі, Португалії та Туреччині необхідне схвалення зовнішнього повноважного органу. До того ж, у Чехії, Норвегії та Швеції встановлено максимально можливий відсоток утримання надлишкових коштів (5% у Чехії та Норвегії і 10% у Швеції). У Туреччині рішення щодо розподілу надлишкових коштів приймає зовнішній повноважний орган¹¹⁵.

Університети у Греції, Угорщині, Норвегії, Португалії, Швейцарії і Туреччині не можуть позичати кошти на фінансових ринках. Університети Австрії, Чехії, Данії, Естонії, Фінляндії та Нідерландів можуть позичати кошти

---

¹¹⁵ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

без жодних обмежень. На Кіпрі, у Франції, Латвії, Литві, Люксембурзі та Іспанії навчальні заклади можуть брати кошти в борг за умови схвалення цього рішення зовнішнім повноважним органом. В той же час, у Швеції університетам дозволено отримувати кредитування лише в окремих державних банках. В Ірландії, Італії та Словаччині на законодавчому рівні визначено максимально можливий відсоток позики. У Польщі ВНЗ можуть позичати кошти, а держава може виступати гарантом повернення позики. Однак, якщо кредит видається під гарантії коштів університету, отриманих від державних органів або органів місцевого самоврядування, заяву на отримання такого кредиту повинен затвердити міністр фінансів. В Ісландії, хоча університети не можуть безпосередньо позичати кошти, це можуть робити компанії у власності цих університетів. У Великій Британії університети можуть вільно позичати кошти, допоки щорічні виплати за фінансовими зобов'язаннями не перевищують 4% від загального обсягу доходів університету; у разі перевищення цього показника, університет повинен забезпечити схвалення позики Радою з питань фінансування вищої освіти.

Можливість встановляти плату за навчання та визначати її розмір є важливим чинником забезпечення фінансової стійкості університету, оскільки це дозволяє закладу розширити напрямки фінансування за рахунок приватних внесків. В Європі існує три основні моделі по встановленню плати за навчання для студентів з країн-членів ЄС і студентів з інших країн.

Перша модель передбачає вільне встановлення плати за навчання самим університетом. Друга модель – рішення щодо плати за навчання приймає орган державної влади. Третя модель – орган державної влади разом із ВНЗ встановлює плату за навчання. Загалом, університети більш самостійні у випадку встановлення плати за навчання для студентів з країн-не членів ЄС, ніж для студентів з країн-членів ЄС. В останньому випадку плата за навчання

часто визначається зовнішнім повноважним органом або ж взагалі не стягується¹¹⁶.

В Австрії не стягується плата за навчання зі студентів, які навчаються за ОКР «Бакалавр», якщо тривалість їх навчання не перевищує стандартну. Подібна ситуація існує у Чехії, де відсутня плата за навчання для студентів, які навчаються за програмами з чеською мовою викладання та вчасно завершують навчання. У Фінляндії впроваджена експериментальна система, яка дозволяє університетам стягувати плату за навчання зі студентів з країн-не членів ЄС, що навчаються за окремими магістерськими програмами з англійською мовою викладання, за умови забезпечення відповідних систем стипендій. У Норвегії університети можуть отримати дозвіл на підготовку магістрів у професійній галузі, яка може здійснюватись на платній основі.

В загальному плата за навчання є справою кожної федеральної землі відповідно до рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 26.01.2005 р. Але плата за навчання повинна бути «соціально відповідною». З 2006 року деякі землі Німеччини ввели плату за навчання (Baden-Württemberg, Bayern, Hamburg, Hessen, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Saarland), однак з 2014 року плату за навчання відмінили.

Плата за навчання в Німеччині на даний момент відсутня, однак трапляється ще плата за навчання при досягненні відповідного семестру в навчанні, плата за додаткову освіту (другу вищу освіту.), а також існує плата за адміністративні витрати. Остання є в більшості вищих навчальних закладів Німеччини. Навчання в Німеччині є безкоштовним для всіх. Є лише відповідний відсоток студентів не з Німеччини, яких зараховують на навчання. Але адміністративні витрати, які повинні платити студенти, для всіх однакові, як для німців, так і для іноземців.

У ВНЗ Естонії, Латвії, Литви існує бюджетна і контрактна форма навчання студентів. Кількість бюджетних місць визначає орган державної

---

¹¹⁶ Дані аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/?locale=uk> – Назва з екрана

влади. Університети можуть визначати сукупний розмір плати за навчання для студентів контрактної форми, який зазвичай не перевищує обсяг коштів, отримуваних закладами за студентів бюджетної форми навчання. Подібним чином, в Угорщині студенти з країн-членів ЄС можуть навчатися на бюджетній або контрактній формі залежно від показників успішності попереднього навчання.

У Польщі та Словаччині відсутня плата за навчання для студентів денної форми з країн-членів ЄС. Однак, для студентів заочної форми, які складають значну частку від загальної студентів, розмір плати за навчання може самостійно встановлювати університет або ж він не може перевищувати фактичні витрати на навчання студентів. У Словаччині навчальні заклади також можуть стягувати плату за навчання зі студентів, які навчаються для отримання декількох освітніх ступенів¹¹⁷.

У Туреччині існують різні нормативні положення щодо плати за навчання для державних і приватних навчальних закладів. У державних ВНЗ плата за навчання для студентів-громадян країни встановлюється Радою міністрів, в той час, як плата за навчання для іноземних студентів – власне університетом. У приватних університетах плата за навчання для всіх студентів встановлюється опікунською радою закладу.

В Ірландії відсутня плата за навчання для студентів бакалаврату з країн-членів ЄС, хоча вони сплачують внесок «на обслуговування студентів» (приблизно у розмірі 2 000 євро). Університети Італії можуть стягувати плату за навчання, але загальний обсяг отриманих таким чином коштів не може становити більше 20% від державних коштів.

Можна відзначити, що деякі системи вищої освіти отримали більшу свободу дій у питаннях фінансового управління і, не зважаючи на скорочення обсягів державного фінансування та зміни форм у якій воно надається,

---

¹¹⁷ Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.eua.be/> – Назва з екрана.

відбувається його спрямування в бік стратегічних національних пріоритетів (фінансування природничих наук, технологій, інженерії, математики – STEM).

В США дослідження виконуються в науково-дослідних центрах і лабораторіях університетів. Класичні університети в національній системі освіти мають займати особливе місце. Адже класична університетська освіта має стратегічне значення для будь-якої країни. Протягом усієї своєї історії університети доводили, що прагматичний, тимчасовий успіх неможливий без фундаментальних наукових досягнень, без універсально розвиненої особи.

Так, наприклад, найдорожча вартість навчання у США і Великій Британії, оскільки саме ВНЗ цих країн лідирують у світових рейтингах навчальних закладів і деякі з них (Гарвардський університет, Стенфордський університет, Массачусетський технологічний інститут, Оксфордський та Кембриджський університети) вважаються одними з найпрестижніших в світі. Навчання у деяких вітчизняних ВНЗ дорожче ніж у ряді країн ЄС, зокрема, у Німеччині, Франції, Чехії та Австрії, що однозначно негативно впливає на імідж України як експортера освітніх послуг.

Якщо розглядати сучасні диверсифікації доходів, то в усьому світі відбувається суттєве підвищення плати за навчання та різних форм внесків. Наприклад, у США фінансова підтримка державних ВНЗ на федеральному рівні та на рівні штату становить не більше 30% усіх витрат. Решта коштів мобілізується з інших джерел: гранти, надходження від продажу продуктів та послуг (доходи від платних парковок у кампусах, продаж ліцензій на відкриття закладів на території університету) та діяльність магазинів із університетською символікою. Крім того, використовуються кошти від фінансування Наглядової ради, доходи за оцінювання та іспити студентів, видавничі та поліграфічні послуги, інші доходи.

Оксфордський університет володіє компанією з трансферу технологій, що дозволяє отримувати комерційні доходи від використання академічних досліджень та інновацій. В структурі компанії знаходиться консалтингова фірма, що здійснює експертизи та надає послуги по реалізації проектів,

конкурентоспроможності підприємств, питань управління ними. Університет має тісні зв'язки з промисловими компаніями та інвестиційними банками і сформував власний ринок винахідників, підприємців, науковців. Завдяки кооперації компанії з університетом, вони стрімко розвиваються, надають нові робочі місця, впроваджують інноваційні вироби та технології (медичне обладнання, ліки, комп'ютерне забезпечення тощо). Університет співпрацює з міжнародними компаніями і укладає з ними контракти на нові дослідження.

Кембриджський університет, як найпрестижніший навчальний заклад Великобританії відрізняється великою часткою дослідницьких грантів у структурі доходів, академічних доходів, підтримуючих грантів, а найменші доходи становлять доходи від оренди та інвестицій.

У США плата за навчання може складати до 40 тис. дол. за рік, адже у ці витрати на навчання входить плата за житло, харчування, медичне страхування, користування навчальною літературою, транспортом, оплата послуг засобів зв'язку, витрати на одяг, тобто все необхідне за час навчання. В Австралії введена фіксована плата за навчання, тобто однакова на всі спеціальності у всіх університетах.

Важливим напрямом у модернізації вищої освіти є відновлення мережі науково-дослідних установ в у складі державних ВНЗ, розвиток їх в корпоративних структурах, венчурному бізнесі. Вагому роль у розвитку системи генерації знань потрібно надавати державним і недержавним інститутам. За сучасних умов держава має сприяти узгодженій роботі трьох важливих складових «суспільства знань»: науки – освіти –бізнесу. Така робота може бути організована шляхом створення кластерів, технопарків, спільних конкурсних комісій з пошуку і відбору пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку, спеціалізованих фондів із пайовою участю держави і бізнесу тощо.

Необхідно провести змістовну реформу освіти та здійснити серйозну модернізацію економічних механізмів освітньої сфери, розрахувати кількість працівників освіти з обов'язковим наближенням до європейських показників

навантаження, що дасть можливість збільшити заробітну плату професорсько-викладацькому складу у рази.

Як показує досвід розвинених зарубіжних країн значна частка наукових досліджень нині здійснюється великими колективами дослідників різних галузей із використанням складного лабораторного обладнання¹¹⁸. Розуміється, що така можливість є лише в університетів з їх потужним науково-педагогічним та професорсько-викладацьким складом різноманітних сфер знань. На жаль, більшість вітчизняних державних ВНЗ, є малопотужними і мають досить незначну матеріально-технічну і лабораторну базу, а наукова складова є другорядною. Тому проблема укрупнення українських ВНЗ, виходить на перший план. На нашу думку, вдалим вирішенням цієї проблеми було б створення на основі державних і комунальних ВНЗ потужних класичних регіональних університетів, а також дослідницьких та відповідних профільних університетів.

У багатьох країнах замінюється підхід, орієнтований на надання коштів вищому навчальному закладу, підходом, при якому більше уваги приділяється безпосередній підтримці студентів. При цьому заклади продовжують отримувати державні кошти, проте непрямым методом. Крім того, можливість отримання прямого фінансування з боку держави теж зберігається. Такі методи фінансування державних закладів вищої освіти призводять до конкуренції між ними за залучення студентів, більшої виборності в державному фінансуванні вищої освіти. У багатьох зарубіжних країнах, а особливо європейських, поки що переважає фінансування безпосередньо закладів вищої освіти державою, проте все більше досліджуються можливості виділення державних коштів на вищу освіту за рахунок студентів.

Сучасні тенденції засвідчують, що вища освіта є не лише кінцевим благом – джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а й інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення

---

¹¹⁸ The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016), “Education at a Glance 2015”, available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance_19991487, (Accessed 1 September 2016).

конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Наявність значних позитивних зовнішніх ефектів освіти пояснює, чому в розвинених країнах переважає ідея вищої освіти як суспільного блага та її державного фінансування.

Відповідно до програми діяльності Кабінету Міністрів України згідно постанови від 14 квітня 2016 р. №294, Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції України, Закону України "Про Кабінет Міністрів України", та Плану законодавчого забезпечення реформ. підготував Програму діяльності Кабінету Міністрів України, спрямовану на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони.

Зокрема, у вищій освіті передбачається переведення системи підготовки робітничих кадрів на професійні стандарти, розроблені з урахуванням потреб та прогнозування розвитку ринку праці. Стимулювання інвестицій роботодавців у матеріально-технічну базу професійно-технічних навчальних закладів, зокрема в рамках проектів державно-приватного партнерства. Розроблення та запровадження ефективних програм професійної орієнтації.

Вдосконалення системи оцінювання якості освіти. Зміна системи розміщення державного замовлення, зокрема, фінансування вищих навчальних закладів залежно від кількості абітурієнтів (система адресності). Надання реальної фінансової та академічної автономії вищим навчальним закладам. Лібералізація доступу на український освітній ринок іноземних вищих навчальних закладів.

Запровадження ефективної системи атестації наукових установ, грантової системи фінансування наукових досліджень. Сприяння комерціалізації результатів наукових робіт та створення дієвої системи трансферу технологій.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року¹¹⁹, на основі аналізу сучасного стану розвитку освіти визначає мету,

---

¹¹⁹ Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 року № 344/2013 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – Назва з екрана.

стратегічні напрями та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики у сфері освіти.

Розроблення Національної стратегії зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір.

Метою Національної стратегії є:

- 1) підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки;
- 2) забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя.

Відповідно до Стратегії основними завданнями у вищій освіті є:

- приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою у відповідність із потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці;
- створення дослідницьких університетів, розширення автономії вищих навчальних закладів;
- перегляд та затвердження нового переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій;
- розширення взаємодії вищих навчальних закладів з установами Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України щодо розвитку наукових досліджень у сфері вищої освіти;
- залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема, до участі у розробленні стандартів вищої освіти, організації

проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам;

- даліше вдосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступити до вищих навчальних закладів, як передумови забезпечення рівного доступу до здобуття вищої освіти;

- переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

Основними напрямками реалізації Національної стратегії є:

- Оновлення законодавства України у сфері освіти;
- Удосконалення структури системи освіти;
- Модернізація змісту освіти;
- Інформатизація освіти;
- Посилення кадрового потенціалу системи освіти;
- Підтримка наукової та інноваційної діяльності;
- Модернізація системи управління освітою;
- Розроблення та підтримка програм у сфері освіти.

Таким чином, фінансове та матеріально-технічне забезпечення системи освіти повинно створити передумови для надання громадянам якісної освіти відповідно до сучасних запитів кожної особистості і потреб інноваційного розвитку держави.

З викладеного вище очевидно є потреба у здійсненні певних заходів для підтримки ефективної та комплексної програми реформування у системі вищої освіти України:

- 1) Впорядкувати та спростити правила та процедури для діяльності ВНЗ, а саме бюрократичні й обмежувальні процедури закупівель;
- 2) Удосконалити механізми розподілу державного фінансування:
  - Усунути постатейний бюджет

- Запровадити сучасну систему обліку витрат з метою підвищення фінансової стійкості

- Розробити формулу з використанням критеріїв діяльності, відповідно до яких визначається сума, що її ВНЗ отримає з бюджету. Цей підхід отримав назву фінансування на основі результатів діяльності (performance based funding). Обсяг фінансових ресурсів визначається на основі 3 груп показників: показники витрат, показники результатів та показники попереднього фінансування. Складова формули повинна формуватись на основі поточних показників діяльності ВНЗ. Вона може містити декілька елементів.

3) Збільшити обсяг державних інвестицій у галузь вищої освіти, зокрема, для проведення наукових досліджень

4) Надати ВНЗ більшу свободу у встановленні плати за навчання для студентів контрактної форми навчання, зокрема, для іноземних студентів

5) Передати ВНЗ контроль за кадровими структурами та процедурами

6) Закріпити право власності на майно та оренду без отримання дозволу та залишати надлишкові кошти.

7) Стимулювати диверсифікацію джерел доходів і створити у галузі вищої освіти сприятливий клімат для комерційних інвестицій.

8) Усунути нагляд органів влади за процесом відбору студентів

9) Надати ВНЗ можливість додаткової державної фінансової підтримки на викладання програм та курсів іноземною мовою та скоротити обов'язковий зміст навчальних курсів

10) Забезпечити підтримку розвитку кадрового потенціалу у ВНЗ, шляхом надання додаткового фінансування

11) Провести оцінку погодженого плану реформування ВНЗ із залученням незалежних міжнародних експертів.

Така концепція фінансування дозволить залучити додаткові фінансові ресурси та стимулювання ВНЗ до конкуренції між собою за студентів, а студентів – до мотивації для кращого навчання, що у підсумку призведе до покращення якості вищої освіти.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що обмежене фінансування державних ВНЗ негативно впливає на якість освітніх послуг. Брак бюджетних асигнувань вимагає від вищої школи пошуку додаткових джерел фінансування, і тут варто звернути увагу на такі можливі шляхи розв'язання даної проблеми: вивчення передового світового досвіду та його адаптація до діяльності державних ВНЗ; співфінансування освіти державою та бізнесом; вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства; розробка механізму кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності; трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки.

Висновки до розділу 3

Дослідження реалій та проблематики фінансування державних вищих навчальних закладів, дозволяє зробити наступні висновки:

1. Доведено, що адаптація вітчизняних ВНЗ до сучасних вимог світової освітньої системи ускладнюється загальною економічною кризою, яка суттєво обмежує можливості мобілізації фінансових ресурсів для розвитку закладів вищої освіти. Така ситуація поглиблює залежність фінансування закладів освіти всіх рівнів переважно за рахунок бюджетних коштів, що призводить до їх обмеженого фінансування.

2. Зарубіжний досвід свідчить про можливість залучення фінансових ресурсів з різних джерел, не обмежуючись при цьому бюджетом держави або коштами осіб, які сплачують за навчання. Однак реалізувати більшість ринкових можливостей залучення фінансових ресурсів вітчизняні ВНЗ не можуть здебільшого через існуючу модель фінансування.

3. Розглянуто значення інституціоналізму, охарактеризовані основні поняття та висвітлені його основні теорії. Описані складові елементи інституціонального забезпечення державних вищих навчальних закладів, що впливають на формування і використання фінансових ресурсів закладів вищої

освіти: інституціонально-правове, інституціонально-організаційне та інституціонально-кадрове.

4. Встановлено, що автономія університетів впливає на їх розвиток, відповідно іноземні ВНЗ до інституціональної складової включають академічну автономію. З'ясовано, що надання вищим навчальним закладам більшої незалежності дозволить їм ефективніше формувати і використовувати фінансові ресурси.

5. Обґрунтовано підходи до фінансування ВНЗ за результатами діяльності, які враховують результативні показники і можуть визначати обсяг бюджетних асигнувань закладів

6. Для фінансової автономії ВНЗ важливе значення має благодійне фінансування, яке ставатиме ще важливішим у майбутньому. Під ним розуміють широкий спектр типів фінансування: фінанси надані приватними особами; надходження отримані від благодійних організацій (фондів), зазвичай спрямованих на досягнення визначених цілей і, нарешті, надходження, отримані від благодійних фондів, що фінансують наукові дослідження.

7. Існує кілька способів реалізувати систему повного обліку витрат у ВНЗ. Кожен заклад має прийняти рішення щодо методології, яка відповідає його потребам в залежності від власного інституційного профілю та структури. Правила фінансування також можуть стати важливим чинником стимулювання впровадження системи повного обліку витрат.

8. Рекомендовано такі напрямки оптимізації формування і використання фінансових ресурсів державних ВНЗ:

- Збільшити обсяг державних інвестицій у галузь вищої освіти, зокрема, для проведення наукових досліджень
- Надати ВНЗ більшу свободу у встановленні плати за навчання для студентів контрактної форми навчання, зокрема, для іноземних студентів
- Передати ВНЗ контроль за кадровими структурами та процедурами

- Закріпити право власності на майно та оренду без отримання дозволу та залишати надлишкові кошти.
- Стимулювати диверсифікацію джерел доходів і створити у галузі вищої освіти сприятливий клімат для комерційних інвестицій.
- Усунути нагляд органів влади за процесом відбору студентів
- Надати ВНЗ можливість додаткової державної фінансової підтримки на викладання програм та курсів іноземною мовою та скоротити обов'язковий зміст навчальних курсів
- Забезпечити підтримку розвитку кадрового потенціалу у ВНЗ, шляхом надання додаткового фінансування
- Провести оцінку погодженого плану реформування ВНЗ із залученням незалежних міжнародних експертів.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [101, 107, 108].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано нове вирішення важливого наукового та практичного завдання – обґрунтування теоретичних, організаційних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення фінансування державних вищих навчальних закладів України. Результати дослідження дозволяють сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. На основі узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності фінансування вищої освіти та державних вищих навчальних закладів вища освіта розглядається як суспільне благо, а також дає можливість використовувати приватні та суспільні вигоди, що призводять до економічного зростання країни, її соціальної стабільності та підвищення добробуту громадян. Теоретично обґрунтовано та запропоновано розглянути різні підходи до фінансування державних ВНЗ з урахуванням інтересів і благ, які отримують фахівці у системі вищої освіти.

2. Залучення додаткових джерел надходжень й ефективне використання різноманітних фінансових ресурсів можливе за умови модернізації процесу фінансування державних ВНЗ України. Доведено, що від обраного вибору типу фінансування залежать: подальші дії менеджменту ВНЗ щодо удосконалення наукової та освітньої діяльності навчальних закладів; ключові показники фінансового стану закладу; якість надання освітніх послуг тощо;

3. Ознайомлення з основними концепціями фінансування ВНЗ дало можливість визначити форми фінансування: бюджетне фінансування, самофінансування, зовнішнє фінансування. У результаті аналізу наукових поглядів вітчизняних та іноземних учених, виявлено, що в більшості розвинених країн світу використовується концепція диверсифікації, багатоканального фінансування та поєднання доступних форм фінансування.

4. Аналіз обсягів, структури та динаміки фінансових ресурсів державних ВНЗ в Україні показав, що значну частину (65%) усіх коштів становлять

бюджетні ресурси. Встановлено, що видатки на капітальне будівництво, розвиток матеріально-технічної бази і прогресивний розвиток ВНЗ здійснюються за рахунок власних джерел надходжень. Державні ВНЗ фінансуються також за рахунок зовнішніх надходжень, у тому числі у вигляді інвестування та благодійної і спонсорської допомоги. На основі аналізу напрямів фінансування державних ВНЗ обґрунтовано висновок, що наявність вказаних форм залежить від економічних, соціально-політичних, історичних, культурних особливостей країни.

5. Відбувається поступове скорочення обсягів державного фінансування сфери вищої освіти; держава фінансує ВНЗ в основному лише по соціально захищеними статтями видатків (зарплата, стипендії); система визначення вартості підготовки фахівців за державні кошти не реалізується належним чином і призводить до дисбалансу у вартості навчання студентів за бюджетні кошти у межах різних міністерств. Тому модернізація існуючої системи дозволить досягти певного результативного співвідношення між вартістю, необхідними державними коштами та обсягами ресурсів, яких потребує ВНЗ для виконання своєї діяльності.

6. Обґрунтування необхідності залучення інших джерел надходжень фінансових ресурсів державних ВНЗ в Україні показало, що студентські внески мають потенціал для забезпечення значними ресурсами в майбутньому. Водночас таке джерело залежить від моделі фінансування ВНЗ з різними підходами до визначення вартості навчання. Додатковими джерелами фінансування є також кошти від контрактів з бізнес-структурами та благодійне фінансування, які мають вищий потенціал, ніж прийнято вважати.

7. На основі дослідження проблем та перспектив інституціонального забезпечення системи фінансування державних ВНЗ в Україні доведено, що сукупність інституційно-організаційного забезпечення становлять такі суб'єкти: державні органи, громадські організації, а також посадові особи та громадяни. Інституційно-кадрове забезпечення розглядається через застосування різноманітних правил стосовно різних категорій

університетського персоналу та в межах правового законодавства, що впливають на можливість наймати, винагороджувати, звільняти та просувати по службі персонал.

8. Фінансування державних ВНЗ здійснюється у формі постатейного бюджету, вони отримують кошти на один рік, що ускладнює довгострокове планування, а залишок невикористаних коштів підлягає поверненню до бюджету. Для розширення фінансової автономії обґрунтовано рекомендації щодо здійснення фінансування у формі блокових грантів, які дають можливість використовувати певну частину гранту на конкретні необхідні види діяльності.

9. З метою практичної реалізації модернізації фінансування державних ВНЗ в Україні запропоновано здійснити низку заходів для підвищення ефективності формування і використання фінансових ресурсів: удосконалювати економічні механізми з метою збільшення обсягу інвестицій у сферу вищої освіти, впровадити та підтримувати механізми приватного партнерства, створювати стимули для державних ВНЗ щодо підвищення якості освітніх послуг, які надаються населенню. Такі процеси будуть можливими через удосконалення системи фінансування державних ВНЗ, що забезпечить мотивацію учасників таких відносин у досягненні своїх кінцевих цілей та місій.

10.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний рейтинг університетів світу [Електронний ресурс] // Академічний рейтинг університетів світу: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.shanghairanking.com/index.html>. – Назва з екрана.
2. Алексєєв І. В. Бюджетна система : навч. посібник / І. В. Алексєєв. – К. : Хай-Тек Прес, 2012. – 376 с.
3. Американська модель вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua>.
4. Аналітичні матеріали за результатами моніторингу законодавства у науково-технічній сфері економічно розвинених країн світу. – К.: ЦДПІН ім. Г.М. Доброва; НАН України, 2007. – 10с.
5. Андреев А.А. Некоторые проблемы разработки методики дистанционного обучения/ А.А. Андреев, А.В. Барабанщиков. – М.:МЭСИ, 2010. – 163 с.
6. Андрущенко А.В. Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти / А.В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2010. – № 3. – С. 5-8.
7. Андрущенко В. Проблеми якості вищої освіти: монографія / АПН України; Ін-т вищої освіти; редкол. В. Кремень, В. Андрущенко, В. Луговий та ін. - Київ : Педагогічна думка, 2007. - 233с.
8. Базилевич В.Д. Класична економічна університетська освіта як фактор конкурентоспроможності / В.Д. Базилевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія-політологія. – 2010. – №94-96. – С.11-14.
9. Базилевич В.Д. Розвиток економічної науки і освіти в Україні в контексті інтелектуального спадку М.Х. Бунге / В.Д. Базилевич // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. – 2006. – №84. – С. 7-8.
10. Базилевич В.Д. Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 326 с.

- 11.Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: [навч. посіб.] / [за заг. ред. Базилевича В.Д. – 2-ге вид.] – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
12. Базилевич В.Д., Купалова Г.И. Новая парадигма реформирования системы высшего образования Украины/ В.Д. Базилевич, Г.И. Купалова // Глобальные вызовы современному обществу в XXI веке: новые возможности, перспективы развития, стратегия действий: материалы международной научно-практической конференции, 15 октября 2016 г.. – Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан, 2016. – 527 с. (С. 27-33).
13. Балашов А. М. Сучасні проблеми вищої освіти в Україні / А. М. Балашов // Економіка та держава. – 2014. – №1. – С. 82-85.
- 14.Барр Н. Финансирование высшего образования / Н. Барр // Университетское управление. – 2010. – № 3(43). – С. 84-89.
15. Беккер Гэри. Человеческий капитал (главы из книги) / Гэри Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 2003. – № 11. – С. 109-118.
16. Бенедик Ю.Ю. Покращення фінансування розвитку вищої освіти в Україні на основі досвіду зарубіжних країн. [текст] / Ю.Ю. Бенедик // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування, Збірник наукових праць. – 2009. – №1 (45). – с. 14-21.
17. Бенедик Ю.Ю. Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні / Ю.Ю. Бенедик // Науковий Вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки, Економічні науки [Текст]. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 7. – С. 11–17.
18. Березін М. С. Вищі державні заклади в Україні: проблеми та їх вирішення / М. С. Березін // Віче. – 2014. – №1. С.64-67.
19. Бескид Й. М. Вдосконалення державного регулювання руху фінансових ресурсів вищих навчальних закладів в умовах демократичних перетворень / Йосип Бескид, Олександр Шашкевич // Наукові записки : зб. наук. праць каф. екон. аналізу. – 2015. – Вип. 14. – С. 26–31.

20. Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку // Фінанси України. – 2003. - № 8. – С.103-106.
21. Бідан В. Г. Освітня складова соціальної політики в умовах економічних трансформацій / В. Г. Бідан // Україна: аспекти праці. – 2013. – №5. – С. 41-44.
22. Білик М.Д. Управління фінансами державних підприємств: Монографія. – К.: Знання. 2006. – 312 с.
23. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. - К: Вища школа, 2007. - 271 с
24. Блауг Марк Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг / [пер. з англ. І. Дзюб.] – К.: Основи, 2001. – 670 с.
25. Боголіб Т. М. Ринкова модель ВНЗ [Текст] : [монограф.] / Т. М. Боголіб. – К. : Міленіум, 2011. – 264 с.
26. Боголіб Т.М. Вдосконалення фінансування вищої освіти / Т.М. Боголіб // Вісник ТДЕУ. – 2006. – № 3. – С. 76-87.
27. Боголіб Т.М. Організація ефективної діяльності вищих навчальних закладів / Т.М. Боголіб // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №7. – С. 122-127.
28. Боголіб Т.М. Принципи управління вузом: моногр. / Т.М. Боголіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2004. – 204 с.
29. Боголіб Т.М. Процеси капіталізації розвитку вищої освіти та університетської науки / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2012. – № 11. – С. 84-94.
30. Боголіб Т.М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України [Текст] : монографія / Тетяна Боголіб ; Акад. фін. упр. - К. : Корпорація, 2010. - 407 с
31. Боголіб Т.М. Університет як економічна корпорація (досвід США) / Т.М. Боголіб // Вісник економічної науки України. – 2010. – №2. – С.13-17.
32. Боголіб Т.М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 70-82.

33. Боголіб Т.М. Фінансування освіти за кордоном / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2005. – №8. – С.132-139.
34. Боголіб Т.М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період [Текст]: [монографія] / Т.М. Боголіб – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
35. Боголіб Т.М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в Україні: автореф. дис. доктора економ. наук: 08.04.01/ Т.М.Боголіб / НДФІ при Міністерстві фінансів України. – Київ, 2006. – 30 с.
36. Бойко О. Ю. Особливості джерел фінансування вищих навчальних закладів за організаційно-правовою формою власності та управління / О. Ю. Бойко // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – №1. – 2010. – С. 177-183.
37. Болотіна Н. Б. Освіта: становлення і розвиток в Україні: посібник / Н.Б. Болотіна. – К.:Правова єдність, 2012. – 381 с.
38. Булавець В. М. Актуальні проблеми вищої освіти в державі / В.М. Булавець // Світ фінансів. – 2011. – №4. – С. 122-126.
39. Буличева Н. А. Сучасні правові та організаційні проблеми фінансування вищої освіти в Україні [Електрон. ресурс] / Н. А. Буличева, Ю. І. Півовар. – Режим доступу : <http://www.radmik.info/statti/255-finpr/3593-2010-01-29-18-50-22.htm4>.
40. Буцька О. Ю. Особливості джерел фінансування вищих навчальних закладів за організаційно-правовою формою власності та управління / О. Ю. Буцька // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – №1. – 2010. – С. 177-183.
41. Буцька О.Ю. Освітня діяльність вищих навчальних закладів та її фінансування на регіональному рівні / О.Ю. Буцька // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №4. – С.159-165.
42. Бюджетна система : навч. посібник / С. І. Юрій, Й. М. Бескид, В. Г. Дем'янишин та ін.; за ред. С. І. Юрія. – К.: Таксон, 2012. – 256 с.
43. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2010. - № 50-51. - ст.572 [із змінами та

доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. – Назва з екрана

44. Варналій З.С. Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення: [монографія] / З.С. Варналій, Т.В. Бугай, С. В. Онищенко. - Полтава: ПолтНТУ, 2014. – 271 с.
45. Варналій З.С. Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / З.С. Варналій та ін. ДННУ «Акад.фін.управління», 2014. – 584 с.
46. Василик О. Д. Державні фінанси України : навчальний посібник / О. Д. Василик. –К. : Київ : Вища школа, 2011. – 383 с.
47. Василик О.Д. Теорія фінансів [Текст]: [підручник]/ Василик О.Д. - К.: НІОС. - 2000. - 416 с.
48. Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: [навч. посіб.] / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
49. Вегера С. А. Державні гарантії вищої освіти / С. А. Вегера // Праця і зарплата. –2014. – №4. – С. 18-23.
50. Вища освіта України : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К. : 2015. – 102 с.
51. Гаркавенко О. С. Бюджетне планування : навч. посібник / О. С. Гаркавенко. – К. : Либідь, 2014. – 271 с.
52. Гельман В.М. Аналіз попиту як один з етапів формування ціни на освітні послуги навчального закладу / В.М. Гельман // Економіка: проблеми теорії та практики: в 3-х т. Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – Вип. 219, т. 1. – С. 240-247.
53. Гельман В.М. Особливості визначення витрат на освітні послуги навчального закладу/ В.М. Гельман // Економіка: проблеми теорії та практики: в 4-х т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – Вип. 218, т. 1. – С. 232-240.
54. Гельман В.М. Фінансування вищої освіти в Україні / В.М. Гельман // автореф. на здобуття наук. ступеня к.е.н. – Донецьк, 2008. – 20 с.
55. Головінов О.М. Питання соціальної політики в контексті партнерства держави і бізнесу / О.М. Головінов // Економіка та право. – 2010. – №3. – С. 30-35.

56. Городня О. Г. Система освіти у контексті зарубіжного досвіду / О. Г. Городня // Охорона праці. – 2015. – №1. – С. 45-46.
57. Гризолозов Д. А. Соціальний аспект забезпечення видатків місцевих бюджетів на вищу освіту / Д.А. Гризолозов // Економіка України. – 2014. – №7. – С. 20-25.
58. Грішнова О. А. Людський розвиток [Текст] : [навч. посіб] / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2014. – 308 с.
59. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник / О. А. Грішнова. – 5-те вид., оновлене. – Київ : Знання, 2011. – 390 с.
60. Грішнова, О. А. Проблеми фінансування освіти в перехідній економіці України [Текст] / О. А. Грішнова // Вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Розділ II. Економічні науки. – 2013. – С. 135-149.
61. Гузенко О.П. Сучасні проблеми системи кредитування вищої освіти в Україні / О.П. Гузенко // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2010. – №3(23). – С. 17-21.
62. Данилишин Б.М. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б.М. Данилишин, В.І. Куценко // Вісник НАН України. – 2005. – № 9. – С. 26-35.
63. Дані Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [Електронний ресурс] // Організація економічного співробітництва та розвитку: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.oecd.org>. – Назва з екрана.
64. Дворнікова Н.С. Тенденції демократизації у розвитку американської, європейської та вітчизняної систем вищої освіти [Текст] / Н.С. Дворнікова // Науковий вісник НЛТУ. – 2008. - Вип. 18.1. – С. 269-277.
65. Демченко О. Л. Вартість освітніх послуг у вищих навчальних закладах: моделювання оптимальної ціни / Олександр Демченко // Світ фінансів. – 2013. – № 3. – С. 112–119.

66. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки: Навч. видання / Пер. з нім. С.І. Терещенко, О.О. Терещенко. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
67. Дегтяр А.О., Календжян Я.В. Адаптація зарубіжного досвіду державного фінансування вищої освіти / А.О. Дегтяр, Я.В. Календжян // Теорія та практика державного управління. – 2010. – №4 (31). – С. 3-8.
68. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : підручник / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2012. – 214 с.
69. Діяльність та дані Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/> – Назва з екрана.
70. Длугопольський О., Чекаловська Г. Розвиток системи ВНЗ в Україні та її фінансування[текст] / О. Длугопольський, Г. Чекаловська // Світ фінансів. – 2012. – №3. – с. 89-97.
71. Дмитрієв Г.Д. Анатомія американського університету: [навч. посіб.] / Г.Д. Дмитрієв. – М.: Шкільні технології, 2010. – 224с.
72. Добровольська Л.М. Державне кредитування вищої освіти / Л.М. Добровольська // Фінанси України. – 2009. – №1. – С. 49-54.
73. Дробозина М. Г. Загальна теорія фінансів / М. Г. Дробозина. – К. : Професіонал, 2014. – 255 с.
74. Євменькова К.М. Фінансування послуг вищої освіти в країнах заходу / К.М. Євменькова // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 88-90.
75. Єфименко Т.І. Економічне зростання–основа підвищення добробуту громадян/ Т.І. Єфименко // Фінанси України. – 2007. – №8. – С.3-12.
76. Єфименко Т.І. Інституційне регулювання економічного розвитку/ Т.І. Єфименко // Економіка України. – 2011. – №1. – С.16-26.
77. Жамин В.А. Экономика образования (вопросы теории и практики) / В. А. Жамин. – М.: Просвещение, 2009.– 335 с.
78. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2014. - № 37-38. - ст.2004 [із

- змiнами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана
79. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 р. №1060-ХН (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
80. Зелена З.В. Зарубіжний досвід фінансування освіти і науки в Україні / З.В. Зелена // Сучасні тенденції державних фінансів. – 2011. – №3. – С. 34-38.
81. Зінченко В.О. Джерела фінансування вищих навчальних закладів [Текст] / В.О. Зінченко // Економіка і регіон. – 2009. - № 1 (20). - С. 39-42.
82. Іванкевич В. М. Система вищої освіти, що діє в Україні / В. М. Іванкевич // Україна: аспекти праці. – 2014. №1-2. – С. 22-28.
83. Іванова О. Л. Вища освіта: теоретичні аспекти : навч. посібник / О. Л. Іванова. – К. : Академія, 2013. – 107 с.
84. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
85. Ісаєв О. Л. Вдосконалення планування видатків на оплату праці у вищих навчальних закладах державної форми власності / Олександр Ісаєв // Світ фінансів. – 2014. – № 1. – С. 118–124.
86. Іщук Л.І. Соціально-економічні засади реформування механізму фінансування вищих закладів освіти / Л.І. Іщук // Економічний форум. – 2011. – №2. – С. 38-45.
87. Каленюк І.С. Економіка освіти: [навч. посіб.] / І.С. Каленюк. – К.: Знання України, 2005. – 316 с.
88. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І.С. Каленюк. – К.: ТОВ «Кадри», 2001. – 326 с.
89. Каленюк І.С. Трансформація економічної функції освіти в глобальному вимірі [Текст] / І. С. Каленюк, О. В. Куклін // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2015. - № 2 (3). – С. 4-17.

90. Каленюк І.С. Проблеми удосконалення фінансово-економічного управління системою освіти // Вісник Київського Національного університету технологій та дизайну. - №5. – 2013.- С.172-178.
91. Каленюк І.С. Напрями удосконалення фінансування системи освіти // Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю. Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції. – Кіровоград: Кіровоградський національний технічний університет. – 2016, 285 с.- С.116-121.
92. Калюжна Т. Основні напрями розвитку вищої освіти України у ХХІ столітті / Т. Калюжна // Вища освіта України. – 2009. – Додаток 3 (т. 4). – С. 106–114.
93. Касич А.О., Циган В.А. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу [Електронний ресурс] / А.О. Касич, В.А. Циган // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2587>. – Назва з екрана.
94. Кириченко О. Економіка освіти України: проблеми та перспективи реформування / О. Кириченко, Л. Паращенко // Вища школа. – 2008.– № 2. – С. 46–52.
95. Кириченко О.А., Лаптев С.М. Міжнародний досвід фінансування вищої освіти / О.А. Кириченко, С.М. Лаптев // Інтелект ХХІ. – 2010. – № 1/2 (5/6). – С. 14-25.
96. Колісніченко Н. Альтернативні джерела фінансування вищої освіти: досвід США / Н. Колісніченко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2006. – №1. – С. 320-326.
97. Кондрат І. Ю. Проблеми запровадження та перспективи розвитку освіти та науки в Україні / І. Ю. Кондрат // Вісник НЛТУ України. – 2013. – №19.3. – С. 247-252.
98. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрана

99. Корінев В.Л. Фінансовий механізм функціонального управління вищими навчальними закладами/ В.Л. Корінев // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2006. – № 1. – С. 133 - 136.
100. Костанян С.Л. Экономика народного образования / С.Л. Костанян. – М.: Просвещение, 1986. – 336 с.
101. Красільник О.В. Інституціональне забезпечення формування та використання фінансових ресурсів вищих навчальних закладів: зарубіжний досвід / О.В. Красільник // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 17. – С. 80-85.
102. Красільник О.В. Концептуальні підходи до фінансового забезпечення державних вищих навчальних закладів / О.В. Красільник // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 265-270.
103. Красільник О.В. Особливості фінансування вищої освіти в Україні / О.В. Красільник // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2014. – № 2. – С. 58-64.
104. Красільник О.В. Проблеми та перспективи фінансування вищих навчальних закладів України / О.В. Красільник // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – № 2 (167). – С. 110-117.
105. Красільник О.В. Проблеми фінансового забезпечення державних вищих навчальних закладів України / О.В. Красільник // Економіка, фінанси, право. – 2014. – № 5/1. – С. 51-53.
106. Красільник О.В. Теоретичні дефініції фінансового забезпечення вищої освіти / Красільник О.В. // Стратегічні питання світової науки – м. Пшемисль, Польща, 2014. – № 2. – С. 56-58.
107. Красільник О.В. Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів в Україні та зарубіжних країнах / О.В. Красільник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 7-8 (158-159). – С. 127-130.
108. Красільник О.В. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні: реалії та проблематика / О.В. Красільник // Економіка, фінанси, право. – 2015. – № 3. – С. 18-20.

109. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. - Київ: Грамота, 2005. – 448 с.
110. Кубич О. Л. Оцінка ефективності використання фінансових ресурсів вищими навчальними закладами державної форми власності / Олександр Кубич // Галицький економічний вісник. – 2014. – № 1. – С. 112–122.
111. Куклін О. Концептуальні засади фінансово-економічного управління системою вищої освіти. [текст] / О. Куклін // Банківська справа. – 2012. – №5. – с. 51-59.
112. Кукурудза І.І. Ринок послуг вищої школи в Україні: стан, проблеми та перспективи / І.І. Кукурудза // Вісник Черкаського університету. – №152. – 2009. – С.148-163.
113. Купалова Г.І., Гацька Л.П. Екологізація шкільної та вищої економічної освіти // Сталий розвиток економіки. – 2015. - №1. - С. 130-135.
114. Курко М.Н. Правові засади цільового використання фінансових ресурсів у сфері вищої освіти / М.Н. Курко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 227-233.
115. Курко М.Н. Стан та нормативно-правове врегулювання фінансування освіти / М.Н. Курко // Право і Безпека. – 2010. – №1. – С.140-143.
116. Лібанова Е.М. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) [Текст] / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографічних та соціальних досліджень НАН України, Держслужбстат України, 2013. – 356 с.
117. Лободіна З. Перспективи удосконалення управління фінансовими ресурсами галузі освіти / З. Лободіна // Світ фінансів. – 2012. – №1. – с. 17-25.
118. Ломоносов А.В. Аналіз кадрового забезпечення навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації [Текст] / А.В. Ломоносов // Економічний простір. – 2014. - № 20/1. – С. 206-216.
119. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: Монографія. - Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. - 372 с.

120. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : Монографія / І.О. Луніна ; НАН України, Інститут економічного прогнозування. - К. : Наукова думка, 2006. - 432 с.
121. Лютий І. Доходи населення та їх роль у формуванні фінансових ресурсів держави / І. Лютий, Т. Моташко // Світ фінансів : науковий журнал / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2011. – Вип. 2. – С. 59-65.
122. Лютий І. Теоретичний фундамент майбутнього фінансиста // Вища школа : науково-практичне видання / Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2011. – № 5/6. – С. 124-125.
123. Ляшенко В.І. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми / [О.М. Алимов, О.І. Амоша та ін.]; за заг. ред. В.І. Ляшенка; ІЕП НАН України; КПУ. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 798 с.
124. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: [учеб. пособ.] / [пер. с англ.] / К.Р. Макконнел, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 983 с.
125. Макконнел Кемпбелл Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2 т.: пер.англ. / Р. Кемпбелл Макконнел, Стенли Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – 400 с.
126. Маркетинг : підручник / [Старостіна А. О., Гончарова Н. П., Канищенко О.Л., Крикавський Є. В. та ін.] ; за заг. ред. А. О. Старостіної. – К. : Знання, 2009. – 1070 с.
127. Матвіїв М. Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти [Текст] : [монограф.] / М. Я. Матвіїв. – Тернопіль : Економічна думка, 2014. – 448 с.
128. Милль Дж.С. Основы политической экономии / Милль Дж.С. / [пер. с англ.] / [редкол.: А.Г. Милейковский и др.]. – М.: Прогресс, 1981. – 447с.
129. Міщенко В.І. Розвиток економічної освіти дорослих в Україні. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2011. – 124 с.
130. Мороз І.В. Кредитування навчання в системі вищої освіти України / І.В. Мороз // Фінанси України. – 2009. – №4. – С.61-67.

131. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : Педагогічна думка, 2016. — 448 с.
132. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства [Текст] / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2015. – 319 с.
133. Ніколаєнко С. М. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства [Текст] / С. М. Ніколаєнко // Освіта України. – К. : Педагогічна Преса. – 2007. – № 16-17. – С. 11-21.
134. Новіков В. Фінансово-кредитні та інституціональні аспекти розвитку професійної освіти на постболонському просторі / В. Новіков, П. Левін // Економіка України. – 2006. – № 9. – С. 64-73.
135. Новіков В.М. Фінансово-кредитні питання вищої освіти / В.М. Новіков // Фінанси України. – 2007. – №1. – С. 13-26.
136. Оболенська Т. Є. Вплив міжнародної фінансово-економічної кризи на європейську та українську вищу освіту. «Вчені записки». Збірник наукових праць ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана» №12, 2010 – 308 с. (с. 252-264).
137. Оболенська Т. Є. Експортний потенціал України на світовому ринку освітніх послуг. «Вчені записки». Збірник наукових праць ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана» №14 (частина 1). 2012 – с. 209-217.
138. Огонь Ц.Г. Бюджет освіти: підсумки та напрямки вдосконалення // Фінанси України. – 2007. - № 4. – с. 20 – 27.
139. Опарін В.М. Фінанси. (Загальна теорія): [навч. посіб.] / В.М. Опарін; Мін-во освіти і науки України, КНЕУ. – [2-ге вид., доп. і перероб.] – К.: [б. и.], 2002. – 240 с.
140. Осецький В.Л., Татомир І.Л. Організаційні форми між університетської співпраці у структурі вищої освіти/ В.Л. Осецький, І.Л. Татомир // Інтелект XXI. – 2016 р. - № 3. – С. 91-101.

141. Осецький В.Л., Татомир І.Л. Особливості використання ендавменту та фандрейзингу в освітній практиці/ В.Л. Осецький, І.Л. Татомир // Фінанси України. – 2016 р. - № 3. – С. 86-100.
142. Остудімова В.А. Зарубіжний досвід фінансування вищої освіти / В.А. Остудімова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – №4. – С. 301-306.
143. Павленко А.Ф. Тенденції розвитку та забезпечення якості вищої освіти / А.Ф. Павленко // Вища освіта: шляхи розвитку та забезпечення якості. – К.: КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2010. – №1. – С. 22-41.
144. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія [Текст] / К.В. Павлюк. - К.: НДФІ, 2014. - 584 с.
145. Плотницька С.І. Розвиток системи освіти як запорука соціально-економічного зростання: регіональний аспект / С.І. Плотницька // Університетські наукові записки. – 2010. – №4(16). – С. 383-386.
146. Портер М.Е. Конкуренция: [учеб. пособ.] / [пер. с англ.] / М.Е. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 649 с.
147. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» від 27 серпня 2010 р. № 796. - [Зі змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-% D0 % BF](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF) . – Назва з екрана.
148. Романовський О.О. Удосконалення фінансування вищої освіти та підприємницька діяльність вищих навчальних закладів / О.О. Романовський // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – №1(48). – С. 64-72.
149. Савчук В.А. Джерела формування і напрями використання фінансових ресурсів закладів освіти/ В.А. Савчук // Інвестиції: практика і досвід. – 2009. – №5. – С. 37-41.

150. Савчук В.А. Передумови формування фінансових ресурсів закладів освіти в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку/ В.А. Савчук // Економіка і держава.. – 2009. – №3. – С. 43-46.
151. Салига С.Я., Гельман В.М. Фінансування вищої освіти: [монографія.] / С.Я. Салига, В.М. Гельман. – Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2007. – 252 с.
152. Салми Дж. Сценарии устойчивого финансирования высшего образования / Дж. Салми // Вестник международных организаций. – 2010. – №1(27). – С. 79-95.
153. Сафонова В.Є Економічна стійкість вищого навчального закладу як чинник підвищення його конкурентоспроможності / В.Є. Сафонова // Вісник економічної науки України. – 2010. – №2. – С. 133-137.
154. Свінцов О.М. Державний сектор національної освіти та проблеми підвищення його ефективності [Текст] / О.М. Свінцов // Науковий вісник НЛТУ. - 2014. - Вип. 17.4. – С.272-283.
155. Семів Л.К. Університетська освіта в умовах переходу до економіки знань [Текст] / Л. К. Семів, Р. А. Семів // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. - №3. – С. 158-165.
156. Спікер П. А. Наука в Україні: теорії та підходи : підручник / П. А. Спікер. – К. : Фелікс, 2013. – 400 с.
157. Старостіна А.О. Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків: Підручник. – К.: ТОВ «Лазарит-Поліграф», 2012 – 480 с.
158. Статистичні дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
159. Струмилин С.Г. Хозяйственное значение народного образования / С.Г. Струмилин // Экономическая жизнь. – М.-Л., 1924. – 45 с.
160. Ткачук Н.М., Кравчук В.О. Фінансування бюджетних установ: теоретична сутність, форми і методи / Н.М. Ткачук, В.О. Кравчук // Наука й економіка. – 2010. – №2. – С. 99-105.

161. Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку : кол. моногр. / В.М. Новіков, Н.М. Деєва, І.С. Каленюк [та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. В.М. Новікова, д.е.н., проф. З.С. Сіройча. — Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. — 384 с
162. Фінанси України. Інституційні перетворення та напрями розвитку [Текст] : [моногр.] / Акад. фін. упр. ; І. Я. Чугунов [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф., засл. діяча науки і техніки І. Я. Чугунова. - К. : [ДННУ АФУ], 2009. - 844 с.
163. Хофманн Х.Г. Новые формы финансирования, гарантирующие равное образование для всех, и развитие системы платного образования. Некоторые практические примеры западноевропейских стран / Х.Г. Хофманн // Университетское управление. — 2010. — № 4. — С. 35-42.
164. Черниш О.В. Специфіка функціонування ринку освітніх послуг / О.В. Черниш // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — №4. — С. 204-206.
165. Чернявська О. В. Фандрайзинг : навч. посіб. / О. В. Чернявська, А. М. Соколова. — 2-е вид., доопрац. і допов. — К. : Алерта, 2015. — 272 с.
166. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень// Економічний часопис-XXI. — 2016. - № 3-4(2). — С. 66 – 69.
167. Чупрунов Д.И. Экономика, организация и планирование высшего образования / Д.И. Чупрунов, Е.Н. Жильцов. — М.: Высш. шк, 1998. — 175 с.
168. Шашкевич О. Л. Фінансування вищих навчальних закладів в умовах трансформаційних процесів в економіці / Олександр Шашкевич // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — 2013. — № 14. — С. 66–70.
169. Шашкевич О.Л. Методологія оцінки ефективності діяльності вищих навчальних закладів / Олександр Шашкевич // Економічний вісник університету: Збірник наукових праць учених та аспірантів. — Переяслав-Хмельницький. — 2012. Випуск 18/2. — С. 216–220.

170. Шварц О. В. Регулювання вищої освіти в Україні у період кризи / О. В. Шварц // Вісник НБУ. – 2015. – №4. – С. 56-61.
171. Шевченко Л. Ендавмент-фонди в інвестиційній стратегії зарубіжних університетів / Л. Шевченко // Україна: аспекти праці. — 2015. — № 1. — С. 8—16.
172. Шевчук І.О. Світовий досвід надання позик на здобуття освіти / І.О. Шевчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – №.24. – С. 197-205.
173. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник, К.: Знання-Прес. - 2014. 295 с.
174. Юрій С. І. Казначейська система : підручник / С. І. Юрій, В. І. Стоян, М. Й. Мац. – К. : Вінниця, 2012. – 394 с.
175. Юрій С.І. Фінанси: [підручник.] / [ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.] – К.: Знання, 2008. – 611с.
176. Якубовський Р.В. Фінансування освіти: правовий зміст, поняття та види / Р.В. Якубовський // Держава і право. – 2009. – № 4. – С. 410-415.
177. Яременко Л.М. Напрями вдосконалення механізму фінансування вищої освіти в Україні. – 2008. - № 7 – 8. – с. 153 – 157
178. Яременко Л.М. Організаційно-економічні механізми державного управління вищою освітою в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03 [Електронний ресурс] / Л.М. Яременко; Н.-д. екон. ін-т. – К., 2008. – 20 с.
179. Astrid Schwarzenberger. Funding higher education in Germany: raising the issue of efficiency and equity // Higher Education Information System (HIS), Hanover, Germany IB revija 1/2008, UMAR, p 31-40.
180. Becker S.G. Human Capital: Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – 3rd ed. / S.G. Becker. – Chicago: University of Chicago Press, 2010. – 390 p.
181. Bikas C. Sanyal, Michaela Martin. Financing higher education: international perspectives // Higher education in the world, 2006, p 3-18

182. Carmen Pérez-Esparrells, Eva M. Torre. The Challenge of Fundraising in Universities in Europe // *International Journal of Higher Education* Vol. 1, No. 2; 2012, p. 55-66
183. D. Bruce Johnstone. Challenges of Financial Austerity: Imperatives and Limitations of Revenue Diversification in Higher Education. // *The Welsh Journal of Education* , 2002 (Special International Issue on Paying for Learning: The Debate on Student Fees, Grants and Loans in International Perspective), 11(1), p. 18-36
184. D. Bruce Johnstone. The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education // *Peking University Education Review*, 2013, Issue 2, p. 36-45
185. David Greenaway and Michelle Haynes. Funding higher education in the UK: The role of fees and loans // *The Economic Journal*, 113 (February), p. 150-166. Royal Economic Society 2003
186. Finnie Ross, Alex Usher and Hans Vossensteyn. Meeting the Need: A New Architecture for Canada's Student Financial Aid System. // Toronto, Canada: Educational Policy Institute, 2006
187. Franz Strehl, Sabine Reisinger, Michael Kalatschan. Funding Systems and Their Effects on Higher Education Systems: Country study – Austria // Institute of Strategic Management Johannes Kepler University Linz, November 2006
188. Hans Vossensteyn. Student financing in the Netherlands: from generosity to cost-sharing - facts, perceptions and effects // Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS), University of Twente, Enschede, Netherlands / *IB revija* 1/2008, UMAR, p. 41-45
189. Hüfner K. Higher education as public good: means and form of provision / K. Hüfner // *Higher education in Europe*. – 2010. – Vol. 28, №3. – P. 339-348.
190. Jandhyala B.G. Tilak. The Dilemma of Reforms in Financing Higher Education. // *Higher Education Policy*, 1997, 10 (1), p 7-21.
191. Jennifer Cohen. Higher Education Spending and the State Fiscal Stabilization Fund // Federal Education Budget Project. New America Foundation, October 2011. – Part 3. – P. 1-30.

192. Kanishchenko O. International marketing under the geopolitical confrontation / Kanishchenko O. // *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska, Lublin-Polonia.* – Vol. XLIX. – Sectio H – 2015. – P. 49-57.
193. Ken Richards. Reforming Higher Education Student Finance in the UK: The Impact of Recent Changes and Proposals for the Future. // *Welsh Journal of Education*, 2002 (Special International Issue on Paying for Learning: The Debate on Student Fees, Grants and Loans in International Perspective), 11(1), p. 48-63.
194. Knut W. Léon Walras, *Études D'Économie Social* / W. Knut // *Selected Essays in Economics* – 1999. – Vol. 2. – P. 171 - 174.
195. Lorenz Lassnigg, Martin Unger. Funding higher education - where is Austria going? // *IB revija* 1/2008, UMAR, p 23-30
196. *Losing Ground: A National Status Report on the Affordability of American Higher Education* // San Jose, CA: The National Center for Public Policy and Higher Education 2002
197. Musgrave R.A. *The Theory of Public Finance* / R.A. Musgrave. –New York: McGraw Hill Book Co., 1959. – 628 p.
198. National Center for Education Statistics [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nces.ed.gov>
199. Nicholas Barr. Financing higher education: Comparing the options // London School of Economics and Political Science, Houghton Street, UK, 10 June 2003
200. Nicholas Barr. Funding Higher Education: Policies for Access and Quality // House of Commons, Education and Skills Committee, Sixth Report of Session 2001-2002, pp. 19-35.
201. Nyborg P. Higher education as public good and a public responsibility / P. Nyborg // *Higher Education in Europe.* – 2010. – Vol. 28, № 3. – P. 355-361.
202. O.V. Krasilnyk Financing higher education in Ukraine / Krasilnyk O.V. // *Sciences of Europe.* – 2016. –Vol. 1, No 6 (6), pp. 51-56.
203. Olin L. Adams, Rebecca R. Robichaux, A.J. Guarino. More “Private” than Private Institutions: Public Institutions of Higher Education and Financial

Management // Journal of Educational Research & Policy Studies 2010, Vol. 10, No. 1, p. 1 – 16

204. Samuelson P.A. The Pure Theory of Public Expenditures / P.A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. – 1954. – Vol. XXXVI. – P. 387-389.
205. Schultz, Theodore W. Investment in human capital: the role of education and of research / Theodore W. Schultz. – N.Y: Free Pr (June 1971)., 1971. – 272 p.
206. Stephen P. Heyneman. Buying Your Way into Heaven: The Corruption of Education Systems in Global Perspective // Perspectives on Global Issues, 2007. – Volume 2. Issue 1. – P. 1-8.
207. The Global Competitiveness Report 2015–2016: Full Data Edition is published by the World Economic Forum within the framework of the Global Competitiveness and Risks Team. – The Report and an interactive data platform are available at www.weforum.org/gcr.
208. Webber C. Pareto and the 53 Percent Ordinal Theory of Utility / C. Webber // History of Political Economy. Vol. 33 (3). – 2007. – P. 541 – 576.

ДОДАТКИ